

1. Маруся Чурай

Життя Марусі Чурай оповите імлю давнини, але достеменно відомо, що **народилася вона 1625 року** в родині урядника Полтавського добровільного козачого полку Гордія Чурая, людини хороброї, чесної, палкого патріота, котрий брав участь у походах проти польської шляхти. Він був страчений у Варшаві ціля того, як потрапив у полон до польського коронного гетьмана Потоцького.

Легенда наділила Чураївну неабиякою вродою, поетичним і музичним хистом, чарівним голосом і романтичною любов'ю: її обранець, козак Григорій Бобренко, піддавшись материним умовлянням, кидає Марусю і одружується з багачкою Галею Вишняківною. У розпачі дівчина хоче втопитись, але її рятує Іван Іскра, що палко кохає дівчину. Якось восени Маруся пішла на вечорниці і там побачила Гриця з молодою дружиною. Ревнощі, ображене жіноче самолюбство, нещасне кохання – усе разом завирувало в її душі. Чураївна знову хоче накласти на себе руки, але отруту, яку дівчина приготувала собі, випив Гриць. Коли померлого Гриця принесли до церкви, Маруся кинулась до труни і, обливаючись слізьми, розповіла про свій злочин. Її засуджують до страти, та Іскра встигає привезти від гетьмана помилування. Відомі дві версії народних переказів про останній період життя Марусі Чурай:

1) вона, ще перебуваючи у в'язниці, тяжко захворіла на сухоти; після помилування змарніла й померла у 1852 році;

2) Маруся не могла залишитись у Полтаві, де все нагадувало про Гриця. Вона, змучена докорами сумління, багато мандрувала й померла в якомусь російському монастирі. На сьогодні відомо 20 пісень, автором яких вважають Марусю Чурай, але цілком можливо, що їх набагато більше. Народна пам'ять приписує Марусі Чурай авторство пісень, популярних упродовж тривалого часу: **«Засвіт встали козаченьки», «Віють вітри, віють буйні», «Грицю, Грицю, до роботи», «Ой не ходи, Грицю», «Чого ж вода каламутна», «Котилися вози з гори», «Летить галка через балку»** та інші.

2. «Засвіт встали козаченьки»

У пісні розповідається, як козаченьки, що «засвіт встали», вирушають у похід. Козак заспокоює свою кохану Марусю та просить її помолитись Богу за нього. Проводжає мати свого сина в далеку дорогу й просить його «через чотири недільки» додому вертатись. Молодий козак не вірить, що швидко повернеться з походу, бо «кінь вороненький в воротах спіткнувся». Син не знає, чи вернеться живим, чи ляже в полі, а тому просить матір прийняти його кохану Марусеньку «як рідну дитину». Мати бідкається, що ж то за час настав, «щоб чужая дитиночка За рідную стала».

Тема: зображення походу козаків, розлучення хлопця з матінкою і коханою.

Ідея: звернення сина до матері, щоб вона прийняла його кохану як свою дитину.

Жанр: літературна козацька пісня.

Художні особливості твору

Епітети: «ясні очі», «мати... слізко проводжає», «кінь вороненький».

Повторення: перший і останній куплети.

Метафори: «Стоїть місяць», «кінь спіткнувся», «година настала».

Звертання: «Прощай, милий мій синочку», «Ой рад би я, матусенько», «Яка ж би то, мій синочку».

Риторичні оклики: «Через чотири недільки Додому вертайся!». «Бо хто знає, чи жив вернись, Чи ляжу в полі!».

Риторичне запитання: «Щоб чужая дитиночка За рідную стала?».

«Віють вітри, віють буйні»

Пісня Марусі Чурай «Віють вітри, віють буйні» передає почуття самотньої дівчини, яка страждає в розлуці з «милим, чорнобривим». Для неї це – «люте горе», вона себе порівнює з билинкю в полі, що росте на піску, без роси, на сонці. Починається твір поетичним паралелізмом (дерева гнуться – сльози не ллються) і закінчується риторичними питальними та окличними реченнями. Має струнку організацію, дуже мелодійний, і донині користується популярністю.

Тема: відтворення страждань дівчини за своїм милим.

Ідея: возвеличення щирого почуття кохання.

Художні особливості твору

Метафори: «віють вітри», «дерева гнуться».

Епітети: «Щаслива билинка», «люте горе», «тяжко жити».

Риторичні запитання: «Чи щаслива ж та билинка, що росте на полі?», «Що на полі, що на пісках, без роси, на сонці?», «Де ти, милий, чорнобривий? Де ти?».

Риторичний оклик: «Озовися!».

«Українська пісня – це бездонна душа українського народу, це його слава» (О. Довженко).

3. Історичні пісні – це народні ліро-епічні твори про важливі історичні події та конкретних історичних осіб.

Уперше термін «історична пісня» увів в українську фольклористику Микола Гоголь.

Як окремих жанр, історичні пісні з'явилися в XIV – XV ст., коли Україна опинилася беззахисною перед грабіжницькими набігами татар. Формуючись спочатку спонтанно в лоні інших жанрів пісенної творчості, історична пісня (як і дума) досягає кульмінації у XVII – XVIII ст. – в добу козаччини. Як і думи, історичні пісні відображають історичне минуле українського народу і своїм змістом охоплюють події з XIV ст. до найновіших часів.

Для історичних пісень характерним був гуртовий багатоголосий днів.

Основні теми історичних пісень:

-змальовання важкого періоду в житті українського народу – звитяжної боротьби козаків із турецько-татарськими ордами, наприклад, «Пісня про Байду» («В Цареградї на риночку»);

-показ страхотливих спустошень і насильства;

-зображення подій Національно-визвольної війни 1648 – 1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького (героїчні постаті: Богдан Хмельницький, Максим Кривоніс, Іван Богун, Данило Нечай, Іван Сірко, Морозенко);

-рух опришків на західноукраїнських землях (XVIII – XIX ст.) (Олекса Довбуш);

-повстання проти кріпосницького гніту на Буковині (Лук'ян Кобилиця) та ін.

Серед історичних пісень виділяються балади.

3 «Ой Морозе, Морозенку»

У XIV- XVI ст. більша частина українських земель була захоплена Польщею. З того часу наш народ боровся за своє визволення, а вже в середині XVII ст. боротьба переросла в народну війну проти іноземних поневолювачів. Очолив це повстання Богдан Хмельницький. У роки визвольної війни кримські татари часто вступали у воєнний союз із козаками проти Польщі, однак, як і раніше, вряди-годи робили грабіжницькі набіги на міста й села України. Загони Богдана Хмельницького карали нападників. У гострих сутичках гинуло багато і татар, і козаків.

Пісня «Ой Морозе, Морозенку» розповідає про один з таких боїв. Хто ж такий Морозенко, про якого склали пісню? Можливо, це один із соратників Богдана Хмельницького – полковник Станіслав Морозенко або осавул Кропивнянського полку Нестір Морозенко.

Ой з-за гори та з-за кручі Буйне військо виступає,

Попереду Морозенко Сивим конем виграє.

Багато татар обступило козаків. До «ночі глухої» тривав нерівний «бій. Татари втратили втрое більше, ніж козаки. Морозенко потрапив у полон, проте мужньо переносить катування (з вирваним живцем серцем герой споглядає Україну із Савур-могили). В останню хвилину життя Морозенко думає не про себе, а про свою сплюндровану батьківщину:

Вся ти еси, Україно, Славою покрита, Тяжким горем, та сльозами, Та кров'ю полита! І поки над білим світом Світить сонце буде, -Твої думи, твої пісні Не забудуть люди.

Тема: оспівування боротьби козаків під керівництвом Морозенка з татарами.

Ідея: возвеличення мудрості, мужності козацького ватажка; засудження жорстокості, підступності татарських поневолювачів.

Художні особливості твору

Художні засоби твору підпорядковані його ідейному змісту. Витривалість Морозенка пісня передає за допомогою гіперболи (з вирваним серцем герой із Савур-могили споглядає Україну).

Епітети «славний, молодий, голова завзята, буйне військо», пестливе слово «козаченьки», присвійний займенник «наші» передають пошану та любов українського народу до своїх оборонців. Різко протилежні емоційним забарвленням тропи, що змальовують ворогів: вони прокляті, татарська орда порівнюється із страшним громом і чорною хмарою, яка «світ закрила». Постійний епітет «велика сила» вказує на те, що татар було набагато більше, ніж козаків, проте хоробрі воїни відважно кидаються в бій, захищаючи свої землі.

Епітети: «славний козаче», «буйне військо», «голова Завзята», «тяжке горе», «білий світ».

Метафори: «Україна плаче», «Морозенко... сивим конем виграє», «живцем серце виривали», «Україна славою покрита».

Гіпербола: «татар велика сила».

Риторичні оклики: «Дивись тепер, Морозенку, Та на свою Україну!», «Тяжким горем та сльозами, Та кров'ю полита!».

4. «Чи не той то хміль...»

(Пісня про Богдана Хмельницького)

У цій історичній пісні згадуються події Національно-визвольної війни 1648 -1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького (бій під Жовтими Водами). Народ звеличує свого улюбленого ватажка Богдана Хмельницького. Його змальовано як справжнього народного героя, мужнього і відважного воїна, мудрого діяча й політика, захисника поневолених, «козацького батька». У творі уславлений гетьман порівнюється з дужим і буйним хмелем, який швидко росте, набирається сили й оповиває все своїми листками та стеблом: .

Чи не той то хміль, що коло тичин в'ється?

Гей, той то Хмельницький, що з ляхами б'ється.

Так і очолювана Хмельницьким Національно-визвольна війна ширилася по всій Україні, піднімаючи народ на боротьбу за свободу.

Придється ляшенькам в Польщу утікати!

Думи — великі пісенно-розповідні твори переважно героїчного змісту про важливі історичні події (найчастіше про боротьбу українського народу проти іноземних загарбників). Близькі до історичних пісень і билин за тематикою, але пісня виконується співом, дума і билина — речитативом (проказуванням) під супровід кобзи, бандури чи ліри. Дума, на відміну від пісні, має нерівноскладові рядки, переважно дієслівне римування; більша за обсягом.

Балада — невеликий ліро-епічний твір казково-фантастичного, легендарно-історичного або героїчного змісту з драматично напруженим сюжетом. У давнину баладами супроводжувалися танці. Пізніше спів відділився від танцю і балада стала самостійним жанром народнопісенної творчості, а згодом — літератури.

5. «Дума про Марусю Богуславку»

Перлиною українського народного епосу є «Дума про Марусю Богуславку».

У думі розповідається, як у турецькій неволі уже тридцять літ перебуває сімсот козаків. Одного разу до ув'язнених прийшла «дівка-бранка, Маруся, попівна Богуславка» і запитала, чи не знають вони, який сьогодні день «в землі християнській». Невольники, які тридцять літ «Божого світу, сонця праведного» не бачили, звісно, знати не могли. Тоді Маруся повідомила, що «завтра святий празник, роковий день великдень». Вона просила козаків не ляяти, не проклинати її за те, що нагадала про празник. Маруся сказала, що «як буде пан турецький до мечеті від'їжджати», то віддасть їй ключі, от тоді вона й визволить невольників. У святу неділю Маруся Богуславка визволяла невольників, але з ними не тікала, а просила передати її батькам, щоб вони не збирали великих скарбів на викуп доньки, бо вона «вже потурчилась, побусурменилась Для розкоші турецької, Для лакомства нещасного!» Маруся Богуславка – це не історична особа, а узагальнений образ жінки-полонянки, яка, потрапивши в турецьку неволю і ставши дружиною турецького султана, не забуває рідної землі і намагається хоч щось корисне зробити для неї. Не маючи змоги повернутися в Україну, вона допомагає невольникам-козакам зробити це.

Тема: розповідь про те, як українська дівчина, яка стала дружиною турецького султана, допомагає своїм полоненим землякам повернутися до рідної землі.

Ідея: засудження поневолення, страждань, яких зазнали українці під час нападу турків, віра у щасливе вільне життя. }

Художні особливості думи 1

Епітети: «білий камінь», «бідні невольники», «святий день», «тяжка неволя», «розкіш турецька», «лакомство нещасне», «тихі води».

Метафора: «сльозами проливали» .

Повтори: «...стояла темниця кам'яная»; «...козаки, ви, бідні невольники»; «Словами промовляли, Сльозами проливали»; «...дівка-бранка, Маруся, попівна Богуславка».

Риторичні оклики: «Козаки, ви, бідні невольники!», «Гей. Козаки, ви, бідні невольники!», «Як ти нам святий Великдень і сказала!», «Тільки города Богуслава не минайте!», «...Между мир хрещений!», «Пошли, Боже, на многая літа І до конца віка!».

Риторичне запитання: «Чи ви знаєте, Що в нашій землі Та й день затепера?»

6. Балада «Бондарівна»

У баладі розповідається, що в «містечку Богуславку...гуляла Бондарівна, як пишная пава». Серед дівчат була й Бондарівна, коли до них підійшов пан Каньовський. Він обійняв, а потім ще й поцілував Бондарівну, на що дівчина відповіла, що пан «не годен» її цілувати, а тільки «роззувати!» Добрі люди шепнули Бондарівні, щоб вона тікала. Бігла дівчина «з високого мосту, ...помежи домами, А за нею два жовніри 3 голими шаблями». Коли спіймали Бондарівну й привели до пана, той наказав вибирати: чи з ним жити, чи в сирій землі гнити. Дівчина вибрала останнє, і Каньовський її застрелив. А батькові давав талари «за хорошу дочку».

Ой вдарили в усі дзвони,

Музики заграли,

А вже дівку Бондарівну

Навіки сховали.

У творі висловлюється захоплення гордою дівчиною, яка не захотіла з нелюбом жити, не здалася, і осуд жорстокого пана-вбивці. Балада побудована на діалогах, із використанням повторів, звертань, окличних речень, порівнянь та епітетів.

Тема: оспівування трагедії Бондарівни, яка не скорилася волі пана Каньовського.

Ідея: возвеличення волелюбства, мужності, нескореності, засудження жорстокості, підступності.

Художні особливості твору

Порівняння: «Там гуляла Бондарівна, як пишная пава», «Межи ними Бондарівна, як сива голубка!».

Риторичні оклики: «Тікай, тікай, Бондарівно, буде тобі лихо!», «Тільки годен пан Каньовський мене роззувати!», «Ніж з тобою поневоли на цім світі жити!», «Нехай іде свою доньку на смерть наряджати!», «Оце ж тобі, старий Бондар, за личко рум'яне!», «Оце тобі, старий Бондар, за хорошу дочку!», «Бондарівно, моя донько, пропав я з тобою!», «А вже ж дівку Бондарівну навіки сховати!».

Звернення: «Тікай, тікай, Бондарівно...», «А чи волиш, Бондарівно?...», «Ой волю ж я, пан Каньовський...», «Оце ж тобі, старий Бондар...», «Бондарівно, моя донька...».

Повтори: «Тікай, тікай...», «...хорошая» хорошого...», «старий Бондар...».

Риторичні запитання: «А чи волиш, Бондарівно, в сирій землі гнити?».

Епітети: «добрі люди», «сира земля».

Гіпербола: «ударили в усі дзвони».

7. «Повість минулих літ»

Жанр: літопис.

«Повість минулих літ» — це перший літопис, який дійшов до нас, його ще називають «Початковим літописом». До речі, саме він проливає світло на історію нашого народу від найдавніших часів і до днів життя Нестора Літописця — автора цього твору.

Літопис розповідає про початок української держави, про перших наших князів. Цікавою є легенда про заснування Києва: апостол Андрій Первозваний під час подорожі по Дніпру пророкував, що на прибережних пагорбах постане місто: *«Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах воз-сіяє благодать Божя, і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог»*. Докладно автор розповідає про походи київських князів, про Олега та його похід на столицю Візантії Царгород (сучасний Стамбул), на воротах якого він повісив свій щит на знак перемоги. Одним із найвідоміших фрагментів «Повісті минулих літ», який пізніше ліг в основу сюжетів багатьох літературних творів, є розповідь про войовничого Святослава, який не знав страху й ніколи не відступав перед ворогом. Його вислів *«Іду на Ви!»* став афоризмом, ці слова князь відкрито промовляв, коли мав намір боротися з ворогом. Відомим також став вислів Святослава, який він виголосив перед нерівним боєм зі стотисячним грецьким військом: *«Не осоромимо землі Руської, ляжемо тут кістьми: мертві бо сорому не мають, а якщо побіжимо, то сором матимемо; станемо ж кріпко, я перед вами піду; якщо моя голова ляже, то дбайте самі про себе»*. З-поміж найвідоміших сюжетів літопису такі: про загибель Ігоря, про помсту княгині Ольги древлянам, про вбивство Бориса й Гліба їхнім братом Святополком.

Захоплення героїчним минулим Київської Русі й глибокий сум з приводу княжих міжусобиць і лиха, заподіяного ординцями, — провідні мотиви літопису.

Оригінал «Повісті минулих літ» не зберігся, текст літопису дійшов до нас у двох списках — Лаврентіївському та Іпатіївському.

«Повість минулих літ» — це не лише своєрідний підручник історії, а й скарбниця поетичних й епічних сказань, байок, оповідань. Оповідь у літописі ведеться то спокійним, то драматичним тоном, який іноді переривається надзвичайно емоційними сплесками. У мові літопису чимало порівнянь (стріли летять, як дощ; князь Святослав ходив легко, як барс), стійких сполук слів (втирати сльози, зломити спис), народних приказок (смерть спільна всім, мертві сорому не мають). Мова твору жива, образна, поетична, хоча й неоднорідна: у текстах наявні й старослов'янзми, й народнорозмовні елементи

За зразками «Повісті минулих літ» склалися Київський (про події XII століття) та Галицько-Волинський літописи (про події XIII століття). У сукупності три літописи називають «Літописом руським» — великою книгою про події часів Київської Русі у світовому контексті до XIII століття.

8. У «Слово про похід Ігорів» присутні елементи двох жанрів: прози й поезії. Перші видавці визначили його як героїчну пісню, сучасники – як поему (поетичність метафор і порівнянь, ритмічна будова значної частини тексту, багата символіка) або повість.

Сучасні вчені відзначають, що тут наявні яскраво виражені епічні елементи, сильний ліричний струмінь, ритмізована мова, своєрідна композиція, що дає підставу вважати цей оригінальний високохудожній твір героїчною поемою.

Автор

Думки вчених розійшлися: одні вважають, що твір написаний кимсь із тогочасної феодальної верхівки (може, самим Ігорем чи його сином Володимиром), інші – незнатною людиною, вихідцем з Чернігово – Сіверщини, одним із учасників походу, який повернувся на батьківщину. Деякі вважають автором Бояна.

Техніка написання «Слова...». Видання твору

Віднайдений текст «Слова...» був написаний скорописом без проміжків між словами, з надрядковими літерами і знаками (титлами), що для економії дорогого пергаменту ставилися замість пропущених літер.

Згодом О.І. Мусінім-Пушкіним текст був поділений на слова, речення, абзаци. Було зроблено копії. 1792р. – час відкриття рукопису;

1800р. – перше видання «Слова...».

Тема твору: Зображення невдалого походу князя Ігоря проти половців 1185 р. (у вузькому розумінні); історична доля Руської землі, її минуле, сучасне й майбутнє (у широкому розумінні).

Ідея твору: Заклик до єднання, любові до рідної землі.

«Слово про похід Ігорів» – не тільки найвидатніша пам'ятка давньоруської літератури, але й зразок героїчного епосу народу. Невідомий автор закликає берегти й любити Русь-Україну, примножувати її багатства.

Характерні риси «Слова...» (спільні для всіх усних і писемних творів героїчного епосу):

-проводиться тема захисту рідної землі від народу-агресора;

-історичне тло створюється у протистоянні ворогу;

-у центрі боротьби стоїть держава;

-епічні герої орієнтуються на верховного правителя, який уособлює народну єдність;

-з повагою мовиться про родоначальників;

-герої проявляють небачену сміливість і в бій за рідну землю йдуть, як на свято.

Історична основа

Невідомий автор розповідає про похід новгород-сіверського князя на половців 1185 р.

Міжусобні змагання князів Київської Русі за землю призвели до жахливої руїни: пограбування міст, спалення сіл, захоплення полонених, убивства родичів.

Ситуацією скористалися половці, які з 1061 р. напали на східнослов'янські землі.

Керуючись головним завданням (захист Руської землі), у 1183 р. Великий князь київський Святослав з допомогою ще кількох князів переміг половців. Князь Ігор також вирішує завоювати половців: перший похід – вдалий, другий (через 2 роки, у 1185 р.) – закінчився поразкою у битві на р. Каялі.

Композиція

• Вступ (пісня Бояна) – рбздуми автора над манерою описування подій.

• Основа частина (кілька оповідань):

-виступ Ігоревої дружини;

-похід;

-битви з половцями;

-сон і «золоте слово» Святослава;

-«плач Ярославни»;

-втеча Ігоря з полону;

• закінчення (величання Ігоря, князів і дружини).

Образи «Слова...»

Центральні образи: Руська земля, Ігор, Святослав, Ярославна, Всеволод, автор та ін.

Людські характери змальовано скупю, але в кожному підкреслено найприкметнішу рису: в Ігоря – хоробрість, у Святослава – мудрість, у Ярославни – вірність.

Руська земля: Дніпро, Дон, Волга, Рось, Сула, Донець, Дунай, Чорне й Азовське моря, міста Київ, Корсунь, Чернігів, Новгород, Галич, Путивль, половецькі степи, тощо -усе набуває людських рис, оспівується з використанням мотивів давньої слов'янської міфології.

«Криваві зорі світ провіщають; чорни тучі з моря ідуть... Земля гуде. Ріки мутно течуть. Порохи поля покривають».

Князь Ігор.

Автор «Слова» відроджує героїчний образ Ігоря — полководця, вождя, який вийшов у похід за землю Руськую.

Затемнення сонця – авторський поетичний прийом, за допомогою якого повністю реабілітується князь Ігор і його похід. Згідно з уявленнями XII ст. затемнення було провісником можливої біди, яка, однак, не вважалася неминучою. Тому князь Ігор приймає рішення вийти в похід назустріч небезпеці і відвести біду від рідної землі навіть ціною власного життя. Це і є найвищий подвиг в ім'я Вітчизни.

Ігор Святославич – чесний і відкритий, гордий і відважний, мужній і рішучий, вольовий, зневажає смерть, полон для нього – найбільша ганьба («Лучче ж потятим бути, аніж полоненим...»), але необачний, надміру запальний.

Святослав – великий державний діяч, справжній патріот і благородна людина, мудрий, хоробрий, висуває ідею єдності руських князів з метою зміцнення КИЇВСЬКОЇ держави.

Ярославна

(справжнє історичне ім'я – Сфросинія, дочка галицького князя Ярослава Осмомисла) – єдиний жіночий образ твору. Вірна й самовіддана дружина князя Ігоря, наділена моральною красою, глибоким ліризмом, здатна на самопожертву заради коханого, усієї держави. Вона звертається до сил природи (Дніпра-Славутича, Вітру, Сонця), щоб ті послабили полонські муки не лише її чоловіка, а й інших воїнів-русичів. Ярославна – заступниця всіх воїнів Київської Русі.

Переклади і переспіви «Слова...»

Переклад – це текст, слово, усне висловлювання, літературний твір, перекладені з однієї мови на іншу з максимальним збереженням стилю письменника, мовних особливостей. У перекладі не повинно бути імпровізації.

Переспів – вільний переклад віршами; те, що є повторенням відомого, сказаного, написаного; це власний твір автора, написаний на основі сюжету, змісту, образів, ідей іншого твору.

«Слово про похід Ігорів» спонукало багатьох письменників до створення високомайстерних перекладів і переспівів. Перший переклад твору українською мовою належить М. Шашкевичу. У другій половині XIX ст. талановиті переклади

та переспіви «Слова...» здійснили І. Вагилевич, М. Максимович, С. Руданський, Т. Шевченко, І. Франко, Ю. Федькович, Б. Грінченко та ін.; у XX ст. – М. Зеров, Н. Забіла, В. Шевчук, Вал. Шевчук, П. Тичина, А. Малишко та ін. У стилі народної думи Панас Мирний склав переспів «Дума про військо Ігореве». Одним із найкращих поетичних переспівів вважають «Слово про Ігорів похід» М. Рильського.

За сюжетом «Слова...» композитор О. Бородін написав оперу «Князь Ігор».

9. Григорій Сковорода (1722 – 1794)

Творчість видатного українського мислителя-гуманіста, письменника, просвітителя Г. Сковороди є яскравою сторінкою у житті нашого народу. У його творах відобразилися світогляд, спосіб мислення, жива душа українців.

Твори Григорія Сковороди:

-Збірка ліричних поезій «Сад божественних пісець» уміщує 30 творів таких жанрів: пейзажні вірші; романи, які увійшли до рукописних збірок народних пісень; панегірики, оди, пісні;

-книга «Байки харківські»;

-філософські трактати («Розмова, звана Алфавіт, чи Буквар світу» та ін.);

-притчі

У своїх творах Г. Сковорода оспівував природу України, працюючих людей, висміював панівну верхівку, проголосив людину та її волю найвищою цінністю, розвинув ідеї демократизму та гуманізму, єднання людини з природою, вніс у літературу нові теми й образи. На думку письменника-філософа, джерело справжнього щастя -творча праця за природними нахилами: істинна сутність людини – у працелюбстві, у пошуках шляху до «всенародного щастя».

«De libertate»

(«Про свободу») 1757

Жанр: громадянська лірика.

Тема: вияв громадянської мушшості поета в період посилення кріпацтва, оспівуючи волю як найбільше багатство людини.

Ідея: ушавлення Богдана Хмельницького, народного героя, який присвятив своє життя боротьбі за волю і щастя українського народу; утвердження свободи людини як найвищої суспільної цінності.

Основна думка: свобода найвище благо суспільства та багатство людини; тільки за умови отримання волі людина почуватиме себе щасливою; ніяке золото не замінить «вольности».

Ідейний зміст твору.

Поезія починається спокійним філософським міркуванням про те, що являє собою воля, яка її цінність:

«Що є свобода? Добро в ній якеє?

Кажуть, неначе воно золотее.

Ні ж бо, не злотне: зрівнявши це злото,

Проти свободи воно лиш болото».

Дуже показовим є прославлення в цьому вірші Богдана Хмельницького як «батька вольности», як вірного сина українського народу. Поет закінчує твір словами:

«О, якби в дурні мені не пошитись, Щоб без свободи не міг я лишитись. Слава навіки буде з тобою, Вольности отче, Богдане-герою!»

Таким чином, найбільшою радістю, яка повинна належати людині, є її свобода. Подібний лозунг за часів поступового наступу кріпосництва був дуже своєчасним і завбачливим. У протиставленні золота і свободи, на думку Г. Сковороди, перемагає свобода. І уособленням вільної людини, яка змогла подарувати надію на волю українцям, є Б. Хмельницький, якого і славить митець у цій поезії.

10. «Всякому місту — звичай і права»

(Із збірки «Сад божественних пісень»)

У вірші «Всякому місту – звичай і права» письменник виступає проти соціальної несправедливості, існуючої бюрократичної системи, що принижує людську гідність:

Панські Петро для чинів тре кутки,

Федір-купець обдурити прудкий,

Той зводить дім свій на людський манір,

Інший гендлює, візьми перевір!

Поезія відбиває історію тогочасного суспільства. Образом Петра автор розкриває психологію новонародженого лакузи, який морально вироджується. Він, замість того, щоб боротися за волю, свідомо спрямовує свою діяльність «для чинів».

Саме кріпосницький устрій зруйнував усталену мораль. На той час певна категорія людей плазувала та обтирала кутки панські, щоб мати «тепле місце».

Це створило психологію селянина: виробило такі негативні риси характеру, як прислужництво, холуйство, безпринципність, самозбереження ціною життя інших.

Твір є гострою сатирою на верхівку суспільства того часу: купців, чиновників, поміщиків, які задовольняли свої примхи. Той безперервно стягає поля,

Сей іноземних заводить телят.

Ті на ловецтво готують собак,

В сих дім, як вулик, гуде від гуляк...

Не оминув поет і юриста, який закони повертав так, як було вигідно йому: він збагачувався на хабарях.

Отже, Сковорода висміював корінні вади тогочасного суспільного життя. Це картина звичаїв другої половини XVIII ст.

Ця пісня є вершиною поезії Сковороди, бо, засуджуючи експлуататорське суспільство, відповідала настроям і почуванням народу.

Викриваючи експлуататорів, показуючи їх жорстокість, паразитизм, нецтво, брутальність, лицемірство, письменник приходив до висновку, що сучасне йому суспільство – це жахливий світ виснажливої праці трудового люду і паразитизму експлуататорів.

11. «Бджола та Шершень»

Григорій Сковорода не лише талановитий поет-лірик, а й видатний байкар. На думку Сковороди: «Відтворити істину й висловити критичне ставлення до суспільних явищ – таке завдання і призначення байки». Тому майже всі його байки -це зображення глибокої істини в простих життєвих сюжетах за допомогою сатири.

Г. Сковорода завжди вважав, що кожна людина повинна працювати за своїми здібностями, наголошував, що нема нічого гіршого, ніж хворіти думками. А найкращими ліками проти цієї хвороби є «сродна праця». Мислитель закликає людей пізнавати самих себе, адже шлях до щастя лежить через самопізнання своїх здібностей і нахилів до певного виду діяльності. Ці погляди він висловив у байці «Бджола і Шершень» (збірка «Байки харківські»), де Бджола — це мудра людина, «що у своєму ділі працює». Вона збирає мед, бо, власне, народжена для цього. Для неї саме збирання меду -«незрівнянно більша радість від споживання його». Цього ніяк не може збагнути Шершень. І тому відразу можна зрозуміти, що Шершень – це уособлення паразитів, які звикли жити за рахунок інших.

Ідея байки: праця повинна стати природною потребою для кожного.

Важливим є положення Сковороди про корисність і почесність будь-якої праці, професії, головне, щоб вона відповідала покликанню людини і приносила користь суспільству. Успіх у діяльності людини зумовлюється не лише її здібностями, а й такими якостями, як працьовитість, терплячість, вміння володіти собою, поміркованість, добродішність, справедливість, доброзичливість, вдячність, бадьорість духу, а також гуманізм та милосердя.

Г.С. Сковорода писав:

«Ми створимо світ краший. В майбутній Україні бачу все нове: нових людей, нове творіння і нову славу».

12. Іван Петрович Котляревський – видатний український письменник, поет, драматург, засновник сучасної української літератури, громадський діяч.

Котляревський жив і творив у епоху великих суспільно-історичних перетворень, головним змістом яких було визрівання гострої кризи феодального суспільства і перехід до нової, капіталістичної формації.

Його поема «Енеїда» (1798) відкрила новий етап розвитку української літератури, це перший в українській літературі твір, написаний народною мовою.

«Енеїда»

1798р. було надруковано три частини поеми І. Котляревського «Енеїда». Твір став першою ластівкою новоукраїнської літератури.

1809р. - вийшла четверта частина твору,

1822 р. – п'ята,

1825 – 1826 рр. – поему завершено повністю,

1842 р. (після смерті письменника) – видано.

Використавши сюжет поеми римського поета Вергілія, Котляревський травестував його, наповнив національним змістом і створив цілком оригінальну поему, у якій з енциклопедичною широтою і точністю відобразив життя і побут українського народу. Твір написаний живою розмовною мовою, легким, грайливим і жартівливим віршем. Головне достоїнство «Енеїди» – яскравий національний колорит, різнобічне зображення життя усіх верств суспільства XVIII ст., передусім козацтва, його боротьби за державність після зруйнування Запорозької Січі у 1775 р.

За жанром «Енеїда» – травестійна бурлескна поема.

Система віршування – слабо-тонічна: у кожному рядку є певна послідовність у чергуванні наголошених і ненаголошених складів.

Віршовий розмір – ямб.

Строфа – десятирядкова (децина).

Композиція. 6 частин (порівняйте: у Вергілія – 12). Котляревський вплітає у твір епізоди з життя українських козаків, старшини, селянства, міщан, священиків; масштабні описи побуту українського суспільства, що робить твір оригінальним.

Тематика. У Вергілія: зображення й оспівування загарбницьких війн його предків.

У Котляревського: зображення дійсності XVIII ст., показ паразитизму, жорстокості, хабарництва, пияцтва, зажерливості, пихатості панівних класів, акцент на їх соціальній і моральній нікчемності. Загальна картина суспільства і взаємин у ньому дана поетом в описі пекла і раю, які населені відповідно до уявлень народу, як це зображено у народних легендах і піснях. У раю – убогі; вдови, сироти; ті, що «проценту не лупили», а допомагали убогим; ті, що «жили голодні під тинами»; з яких глузували, яких ображали і «впроваджували в потилицю і по плечах». У пеклі – пани, чиновники, пройдисвіти тощо. На першому плані – поміщики-кріпосники, за ними – козацька старшина, купці, судді, міняйли, чиновники, корчмарі, офіцери.

Проблематика: Котляревський порушує ряд суспільно важливих для українського народу проблем: соціальної нерівності, захисту рідної землі від ворогів, громадянського обов'язку, честі сім'ї, виховання дітей, дружби, кохання та інші.

У поемі Котляревський протиставив затхлості життя волелюбних і незалежних троянців-запорожців, оспівав їхні високі моральні якості: любов до рідної землі, готовність іти заради неї на самопожертву, чесність і благородство, показав самотність українців.

Стислий переказ твору «Енеїда»

Після того як греки зруйнували Трою, онук троянського царя Еней, виконуючи волю богів, з деякими троянцями «куди очі почухрав». Але Зевс-Юпітер обіцяв матері Енея – Венері, що її син збудує «сильне царство» і заведе «своє там панство». Шлях мандрівників був нелегким і насиченим багатьма подіями.

Частина I

– Юнона через свою ненависть до Енея просить Еола (бога вітрів) нагнати на троянців вітри – у мандрівників виникає «морська хвороба».

-Дворічне перебування в гостях у Дідони в Карфагені (розваги, гуляння, любов Дідони й Енея).

-Зевс, побачивши гуляння троянців, розлютився і послав Меркурія [бога торгівлі, що виступав у ролі вісника Зевса] до Карфагена нагадати Енеєві, що він має робити.

-Ді дона, дізнавшись, що Еней від неї їде, спалила себе.

Частина II

-Здіймається на морі буря, троянці вимушено зупиняються на сицилійській землі, де правив цар

троянського походження на ім'я Ацест, що заснував на острові Сицилія місто Сегесту.

-Перебування в Ацеста (розкішні поминки по Анхізу, батькові Енея; ігрища, богатирські бої). –

-Зевс на прохання Меркурія втручається в земні справи.

– Юнона підмовляє свою прислужницю Ірисю (посередницю між богами і людьми) підпалити човни.

– Дощ загасив пожежу.

– Нептун обіцяє Венері, що Еней у морі буде в безпеці.

Частина III

-Перебування на Кумській землі (на півдні Італії).

-Еней іде шукати дорогу до пекла: був зажурений, бо йому снилися батько та Плутон, бог підземного царства.

-Зустріч із жінкою-пророчицею Сівіллою (зовні нагадувала старе «бабище»), яка повела Енея до пекла: «пішли під землю темнотою» по вулиці, де жили Дрімота, Зівота, Смерть, а за ними в ряд стояли: чума, війна, холод, голод і всі інші мирські лиха; були тут злі жінки, свекрухи, мачухи, сердиті чоловіки, шурина, брати та інші злидні; несправедні судді й ісправники, секретарі та інші чиновники, «квартал був цілий волоцюг, п'яниць, розпутниць».

-Повороживши, Еней попросився з батьком, і разом з Сівіллою повернувся назад на землю до троянців.

Частина IV

-Мандрівники завдяки Еолу обминули острів лютої чарівниці, цариці Цірцеї.

-Зупинка на латинській землі біля русла річки Тібр, де правив Латин. Зійшовши на берег, троянці почали «копати, стріють...», вивчили за тиждень латинську мову (Енея стали звати Енеусом).

-Троянці подружилися з Латином, а цар вирішив віддати свою дочку заміж за Енея.

– Юнона продовжує стежити за троянцями, вирішує пролити кров троянську, використавши Турна. Змовившись із фурією Тезіфонею, наказала їй зробити «похорон з весілля».

-Фурія за змовою з Юноною вирішила всіх знедолити: троянців всіх поїсти, Амату з Турном з'єднати, Латину ж «в тім'я дур пустити».

-Турн оголошує війну Латину та Енею.

-Енеєве військо готується до війни.

Частина V

– Еней звертається по допомогу до богів, але відповіді не отримує.

-На березі річки Тібр Енеєві сниться сон, у якому старий дід дає йому пораду, як перемогти Турна: побрататися заркадянами, царем яких є Евандр.

-Еней гостює в царстві Евандра.

– Юнона посилає до Турна Ірисю, щоб та попередила його про Енеїв похід.

– Турнові не вдалося взяти кріпость, і тоді він дає наказ спалити троянський флот. Дим від його багаття дійшов аж до богів.

– Венера, переживаючи за сина, просить у Цібелли [матері всіх богів] заступитися за троянський флот.

– Низ та Евріал, молоді, хоробрі, міцні воїни, стоять на варті троянців.

– У Низа виникає план забратися в Рутульський табір і перерізати ворогів.

– «Наші смілі вояки тут мовча проливали кров».

– Латинці вбивають Низа та Евріала, їхні голови чіпляють на списи, щоб залякати троянців («Так кончили життя козарлюги, Зробивши славні услуги на вічність пам'яті своїй»).

– Троянці активно наступають на Турна, який стрибнув у воду і «пустився вплав».

Частина VI

-Розлючений Зевс забороняє богам вмішуватися до людей.

– Венера звертається до Зевса з проханням врятувати Енея.

– Між Юноною і Венерою виникає серйозна сварка («богині в гніві також баби...»).

– Битва між троянцями й рутульцями триває.

– Еней з Іулом возз'єднались.

– Юнона під виглядом Енея з'явилася до Турна. Турн, побачивши свого ворога, кинувся його вбити, Юнона (все ще в образі Енея) прибігла до моря і сховалась у байдаку, а Турн, намагаючись

розправитися з марою Енея, стрибнув у байдак. Юнона перетворилася на зозулю і полетіла. Турн уже був серед моря.

– Троянці готувались до штурму латинського міста. Знову почалася війна, але вже біля брам латинців.

– Поєдинок Турна та Енея. Енея поранено в ногу.

– Завдяки чудодійному зіллу (Венера попросила Япіда), Еней продовжує битву і вбиває Турна (направте свій меч у рот рутульця і тричі повертає, «щоб більше не було хлопот»).

– «Душа рутульська полетіла до пекла, хоть і не хотіла, к пану Плутону на бенкет.

Живе хто в світі необачно, тому нігде не буде смачно, а більш, коли і совість жметь».

Ідея

У творі засуджено жорстокість панів, паразитизм і моральне падіння, хабарництво та лицемірство чиновників; оспівано велику любов до рідної землі і готовність іти на самопожертву. Благородний і чесний народ зможе збудувати самостійну державу, долю якої вирішуватиме сам.

Значення

Твором «Енеїда» І. Котляревський поєднав українське художнє слово зі світовою культурою; довів, що в рамках бурлескного жанру можна правдиво показати життя народу і висміяти його ворогів. Поема – великий за обсягом ліро-епічний віршований твір, в якому зображені значні події та яскраві характери, а розповідь героїв супроводжується ліричними відступами.

Травестія (від франц. «перевдягання») – у літературі один з різновидів гумористичної поезії, коли твір з серйозним або навіть героїчним змістом і відповідною йому формою переробляється, «перелицьовується» у твір з комічними персонажами і жартівливим спрямуванням розповіді.

Бурлеск (від італ. «жарт») – жанр гумористичної поезії, комічний ефект у якій досягається або тим, що героїчний зміст викладається навмисне вульгарно, грубо, зниженою мовою, або, навпаки, тим, що про буденне говориться високим стилем, піднесено.

13. «Наталка Полтавка»

У 1819 р. відбулася перша театральна постановка п'єси.

Твір написано Котляревським під впливом української вертепної, шкільної драми, інтермедій. Основне джерело для написання – життя українського суспільства, лірично-побутові, обрядові, купальські, баладні пісні («Ой оддала мене мати за нелюба заміж», «Брала дівка льон...»), «Розлилися води на чотири броди», «Чорна хмаронька наступає», «Лимерівна»).

Тематика

Зображення побутових суперечностей українського /зела, соціальної нерівності та безправ'я трудящих, показ життя селян, бурлаків, чиновників, відтворення звичаїв, пісень.

Основний конфлікт п'єси зумовлений становою та майновою нерівністю в суспільстві. –

Основний мотив твору: розлука дівчини з коханим-бідняком та можливе одруження з осоружним багатцем.

Основні персонажі: Наталка, Петро, возний, виборний Макогоненко, бурлака Микола, Горпина Терпилиха.

Над музичним оформленням п'єси працювали Микола Лисенко, Анатолій Барсицький, АлОїз Єдлічка, Опанас Маркович, Микола Васильєв, Володимир Йориш та ін.

Сюжет

Дія відбувається в одному полтавському селі.

Зав'язка сюжету: зустріч Наталки з возним, який пропонує їй вийти за нього заміж. Наталка давно кохає наймита Петра, який перебуває на заробітках через лиху долю та відмову

Наталчиного батька віддати за нього дочку. Дівчина відповідає: «Ви пан, а я сирота; ви багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду» і закінчує народним прислів'ям: «Знайся кінь з конем, а віл з воллом», натякаючи на їхню станову нерівність.

З розвитком дії багатому возному допомагає заможний виборний Макогоненко, а бідному Петрові – бурлака Микола.

Наталка погоджується на шлюб з возним задля покращення матеріального становища сім'ї: її мати Терпилиха мріє про багатого зятя.

Микола влаштує побачення Наталки з Петром, який повернувся із заробітків.

Кульмінація: Наталка категорично відмовляється стати дружиною возного. Петро радить підкоритися матері й пропонує коханій усі зароблені ним гроші.

Розв'язка: розчулений таким актом самопожертви, возний зрікається Наталки на користь благородного парубка, бо розуміє, що Наталки йому не втримати.

Значення п'єси

«Наталка Полтавка» І. Котляревського започаткувала нову українську драматургію й повела її шляхом народності до вершин світової драматургії.

Характерні риси драматургічної творчості І. Котляревського:

– невелика кількість дійових осіб;

– вдало вибраний конфлікт;

– напруженість і природність розвитку сюжету;

– стрункість композиції;

– органічно вмонтовані в текст пісні;

– народна, індивідуалізована й гранично виразна мова;

-соковитий гумор;

-чіткість ідеї;

-рельєфно зримі образи.

14. Григорій Квітка-Основ'яненко – перший український письменник-сентименталіст, одним із перших почав писати народною мовою не тільки про смішне, а й про серйозне. Т. Шевченко вважав Г. Квітку-Основ'яненка засновником нової української прози.

Г. Квітка-Основ'яненко писав, що українська мова й література «рухається і буде жити» та що ніякі потуги ворогів «не зітруть її з лица землі», вона «подує протиників і гонителів». Письменникам радив: «Як говоримо, так і писати треба».

«Маруся»

Цією повістю письменник мав на меті не лише зачепити душу читача оповіддю про долю прекрасної, сповненої добродішності дівчини та її коханого, яким, незважаючи на силу їх взаємних почуттів, доля не дала змоги спізнати родинного щастя, а довести спроможність української мови виявити найтонші порухи людської душі. Це завдання він зумів виконати, йому вдалося виліпити виразні національні характери, піднести красу родинної традиції українців.

Фабула (від грец. «байка, переказ») – це поданий у причинно-часовій послідовності ланцюг подій, змальованих у художньому творі (ключова одиниця – подія).

Фабула

Маруся і Василь покохали одне одного і хочуть одружитися. Та батько Марусі, сільський багач Наум Дрот, відмовляється віддати єдину доньку за бідного сироту, до того ж призначеного в рекрути. «Тобі лоб забриють, – говорить він до парубка, – а що тоді буде з Марусею?» Щоб відкупитися від солдатчини, парубок йде на заробітки. У той час Маруся застуджується і помирає.

Повернувшись із заробітків та не заставши милої живою, Василь іде в монастир і там з горя за коханою теж помирає.

Художні особливості повісті «Маруся»:

- Джерела повісті – це дійсність українського села і народна творчість: українські балади, ліричні, весільні пісні, фольклорні мотиви (кохання, розлука, смерть закоханих). Від народної поезії – образність твору, від казки і переказу – її розповідний стиль.

- Герої «писані з натури без будь-якої прикраси і відтушовування».

- Форма твору: змалювання пейзажів, вільна побудова, наявність ліричних відступів, посиленний зв'язок з

фольклором.

- Поєднання сентименталізму з реалізмом (але є вади: ідеалізація патріархального в житті, надмірна чутливість).
- Мова твору: під впливом сентименталізму розчулений тон розповіді про зустрічі закоханих, розлуку, смерть Марусі, горе її нареченого та батька; застосування зменшено-пестливих форм слів («Зосталася Маруся сама, схилила головоньку на білу ручку, а слізючки з очей так і капотять»), «Отак-то вони в останні часи розмовляли і обоє плакали безперестанно!», «Ось і рідесенький туманець пав на річечку»).
- Докладне змалювання сцен побуту, звичаїв, обрядів (описи танців, сватання, весілля, похорон з голосіннями).
- Майстерний опис красвидів (з поєднанням поетичних, музичних, образотворчих засобів).

Тарас Шевченко

Т.Г. Шевченко – центральна постать українського літературного процесу XIX ст. Його творчість мала вирішальне значення в становленні й розвитку нової української літератури, утвердивши в ній загальнолюдські демократичні цінності та піднісши її до рівня передових літератур світу. У своїй поезії Шевченко звернувся до тем, проблем та ідей (соціальних, політичних, філософських, історичних, художніх), які до нього ще не порушувалися в українській літературі або порушувалися надто несміливо й соціально обмежено.

Геній Великого Кобзаря надзвичайно широкий і багатогранний. Поет, драматург, прозаїк, мислитель, історик, етнограф, географ, фольклорист і художник.

Тарас Шевченко відомий у всьому світі як Великий Кобзар, співець життя народно-го. Він є основоположником критичного реалізму в українській літературі. Він підняв дух кріпосної України, не зупинився перед зухвалою політикою національного гноб-лення. Був членом Кирило-Мефодіївського товариства.

Творча спадщина Великого Кобзаря

Збірка поезій «Кобзар»; 9 повістей (із 20-ти задуманих); п'єса «Назар Стодоля»; кілька уривків інших драматичних творів; щоденник; листи.

Поетична збірка «Кобзар» названа в народі Книгою Правди; це «епоха в історії ду-ховного розвитку цілого народу українського», бо вона «відразу відкрила немов новий світ поезії» (І. Франко).

Перше видання «Кобзаря», що вміщувало 8 творів (відкривалося віршем «Думи мої, думи мої...»), припадає на 1840 р.

Етапи творчості Тараса Шевченка: •

I
-ранній (1838 – 1843 рр.);

II
– 1843- 1847 рр.;

III
-невольнича поезія (1847 – 1857 рр.);
– 1847 – 1850 рр. (Оренбург, Кос-Арал);
– 1850 – 1857рр. (Новопетровська фортеця);

IV
– творчість після заслання (1857 – 1861 рр.).

I. Рання творчість

Т. Шевченко виступає переважно як романтик і реаліст одночасно.

Характерні риси:

– інтерес до незвичайного, яскравого, таємничого, фантастичного;

- піднесений стиль мовлення;
- розчуленість (сентиментальність);
- захоплення історичним минулим.

Основні мотиви ранньої творчості:

- сирітство і соціальна нерівність («Тяжко-важко в світі жити»);
- трагічна доля жінки-покритки і розбещеність панів («Катерина», «Мар'яна-черниця»);
- героїчне минуле України («Іван Підкова», «До Основ'яненка», «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «Гамалія»);
- тема ролі поета в суспільному житті («Думи мої, думи мої...»);

16. «Катерина» (1838)

Жанр: ліро-епічна соціально-побутова поема з народного життя.

Тема: розповідь про трагічну долю матері-покритки та дітей-безбатченків в експлуататорському суспільстві та зображення розбещеності російського офіцерства.

Сюжет і композиція

Ліричний вступ

Поема розпочинається зверненням-застереженням до дівчат не кохати москалів-панів, бо їхня «любов» зрадлива, легковажна, а покинуті «москалями» дівчата часто гинуть морально або накладають на себе руки.

Сюжетна основа твору – розповідь про нещасливе кохання сільської дівчини Кат-рі, яка на свою біду полюбила пана-офіцера.

Зав'язка сюжету

Знайомство Катерини з офіцером Іваном, його від'їзд і народження у Катрі поза-шлюбного сина, що викликало осуд усього села.

Перший розділ закінчується повідомленням про те, що «вернулись москаліки», але «іншими шляхами» (не до Катерини, яка все чекає на батька дитини). Батьки, при-слухаючись до суспільної думки, не можуть чекати.

Другий розділ починається драматичною сценою. У глибокій зажурі сидять за сто-лом батьки Катерини. Мати докоряє дочці тим, що вона, не пошанувавши ні своєї, ні батьківської честі, народила позашлюбне дитя, що є великою ганьбою. Батькам кра-ще не мати на старості підтримки від дочки, аніж на кожному кроці чути глузування з боку односельців. Тому мати проганяє Катерину, наказавши не зізнаватися нікому, що в неї є мати:

Проклятий час-годинька,

Що ти народилась!

Якби знала, до схід сонця

Була б утопила...

Катерина падає на коліна, просячи пробачення. Але батьки непохитні у своєму рі-шенні. «Молись Богу та йди собі – мені легше буде», – звучать слова батька.

Третій розділ розпочинається спокійним пейзажем, що підкреслює контрастність між природою і суспільним життям. Катерина з дитиною блукає «чи в лісі», «чи на полі», «чи в діброві з-під колоди вовка виглядає», прямуючи на схід. Зустрічає чумаків, розповідає про свою нещасливу долю.

Настала зима, а Катерина майже боса йде в Московщину. Покритка зустрічає «москаликів», та на ввічливе запитання про Івана почула від них у відповідь грубий, образливий жарт.

Четвертий розділ

Кульмінація – зустріч Катерини з Іваном.. Сподіваючись на обіцяні почуття, дівчина звертається до офіцера ніжними словами, але той робить вигляд, що не знає її, дає грубий наказ прибрати її з дороги.

Розв'язка •

У розпачі Катерина залишає дитину серед шляху, а сама топиться у ставку.

П'ятий розділ (виконує роль епілогу): син Катерини (уже підліток) – поводитир у сліпого кобзаря.

Хвилюючою є його зустріч “з батьком, тепер великим паном, що відцурався своєї дитини.

17. «Гайдамаки»

(1839 – 1841)

Це найбільша за обсягом поема Т. Шевченка.

Назва твору: гайдамаками називали учасників Коліївщини – народного антишляхетського повстання 1768 року на Правобережній Україні, що було вершиною національно-визвольної боротьби українського народу.

Жанр: ліро-епічна поема героїчного характеру.

Тема: показ лицарської звитяги українців під час національно-визвольного руху проти свавілля шляхти й корчмарів, зображення сили й працьовитості українського народу, його волелюбності і моральної краси.

Ідея: звеличення національно-визвольного руху України та лицарів Коліївщини, осуд шляхетського свавілля.

Композиція: два вступи, одинадцять розділів, епілог, післямова (хоч і називається вона «Передмова»), гумористичне послання до передплатників.

Особливість композиції – наявність значної кількості вставних пісень і ліричних відступів, у яких поет виступає ніби співучасником подій.

Сюжет

Дві сюжетні лінії:

– розгортання селянського повстання,

– особисте життя Яреми Галайди та пов'язаних з ним персонажів.

Лінії переплітаються, бо Ярема – учасник Коліївщини.

Образи

Основні: Ярема Гал айда – не історична постать, але, за народними переказами і піснями, існував насправді; «сирота багатий».

Оксана – кохана дівчина Яреми.

Максим Залізник, Іван Гонта – історичні постаті, які очолили гайдамацький рух.

Другорядні образи: гайдамаки, конфедерати, титар (батька Оксани), Лейба (корчмар), кобзар Волох, ксьондз, підліток-гайдамак, Гонтині діти.

Стислий переказ твору “Гайдамаки”

Посвята

Поема розпочинається лірично-філософським відступом – посвятою.

Автор розмірковує над плином життя, над вічними змінами в природі і людському суспільстві: «Все йде, все минає – і краю немає...» Вічними є лише волелюбні прагнення народу. А виразниками цих прагнень стали гайдамаки. Поет знає, що його думки будуть вороже зустрінуті реакційними письменниками, які вважають:

Коли хочеш грошей, Та ще й слави, того дива, Співай про Матрьошу, Про Парашу, радість нашу,

Султан, паркет, шпори, -От де слава!!!

У поета – інша слава, інші цінності. Він згадує про часи козацької волі, про славне минуле України.

Кругом нього стали його « діти » – породжені поетичною уявою образи тво-ру – гайдамаки. Він радить їм летіти з чужини в Україну, не цуратися мови, якою мати пісень співала, не цуратися своєї історії. Поет просить благословення для них у свого «щирого батька» (Василя Івановича Григоровича, якому присвячено поему).

Інтродукція

Це історичний вступ до поеми, в якому розповідається про політичний стан Польської держави, де зародився гайдамацький рух. Боротьба польських магнатів за владу врешті-решт призвела до втрати Польщею своєї державності. А конфедерати, які мали цю державність захищати, грабували Україну, знущалися з народу. їхні дії викликали обурення проти шляхти – гайдамаки готувалися до повстання, «ножі освятили».

Галайда

Ярема Галайда – наймит, попихач шинкаря Лейби. Він сирота, але «сирота багатий», бо в нього є кохана Оксана. Вночі, коли шинкар лічив гроші, а його дружина і донька спали, Ярема взяв торбу і пішов у Вільшану.

Конфедерати

Цієї ж ночі до Лейби прийшли конфедерати, виламали двері, побили господаря, допитуючись, де його дочка. Корчмар хрестився та божився, що вона вмерла. Конфедерати всіляко принижували Лейбу, а він корився і догоджав їм, підливаючи горілки. А коли шляхта почала вимагати в нього гроші і бити, він сказав, що в нього немає «ні шеляга», а багато червонців зберігається в костьолі у вільшанського титаря. Ще у титаря є гарна дочка Оксана, «як панночка». Конфедерати залишили корчмаря і поїхали у Вільшану.

Титар

У Вільшані попід гаєм Ярема, співаючи, виглядав свою Оксану. Парубок навіть за-плакав, чекаючи, бо боявся, що кохана не прийде. А коли побачив її, то зрадив і забув про все. Титарівна забарилася, бо в неї занедужав батько.

Ярема розповів дівчині, що йде в Чигирин дістати священого ножа, бо надумав при-стати до гайдамаків, здобути славу, багатство і все це скласти до ніг

Оксани:Одягну тебе, обую. Посаджу, як паву, -На дзиглику, як гетьманшу, Та й дивитись буду...

Закохані мріяли, як будуть жити, коли не стане ляхів в Україні. Прощаючись, Ярема і Оксана присяглися один одному у вірнім коханні та й розійшлися.

Тихесенько, гарнесенько, Щоб ніхто не бачив Ні дівочі дрібні сльози, Ні-щирі козачі.

А тим часом у титаря засвітилось в усіх вікнах. То конфедерати, – ті, хто нібито зібрався волю боронити, – катували Оксаниного батька, вимагаючи в нього гроші. Титар мовчав.

«Завзята бестія! стривай!» Насипали в халяви жару... «У тім'я цвяшок закатай!» Не витерпів святої кари, Упав сердега.

Замордувавши титаря, ляхи вирішили запалити церкву. Але тут у хату вбігла Оксана і, побачивши вбитого батька, знепритомніла. Її, непритомну, ляхи забрали з собою.

Свято в Чигирині

Автор згадує колишніх гетьманів, за правління яких Чигирин був містом козацької вольниці. Колись тут збиралось численне козацьке військо. Минув час, і в Чигирині, «як у домовині».

Аж ось поет знов повертається до подій Коліївщини. Над річкою Тясмином, у темнім гаю, зібрались прості козаки і старшина, щоб покарати ворогів:

За кров і пожари

Пеклом гайдамаки ляхам оддадуть.

Попід дібровою стояли вози з ножами, і повстанці вірили, що ту зброю подарувала Катерина II, яка начебто підтримувала гайдамаків. Козацька старшина, що з'їхалася з різних куточків України,

плекала надії на визволення з-під польського гніту, сподівалась, що повернеться влада

гетьмана. Люди чекали дзвонів, що мали сповістити про початок церковної служби, слухали, як

співав сліпий кобзар. Нарешті вдарили дзвони. У службі брала участь така сила духовенства, як на

Великдень. Поміж возами ходили попи з кропилами і святили зброю. А благочинний закликав

громаду:Молітесь, діти! страшний суд Ляхи в Україну несуть -І заридають чорні гори.

Він нагадав людям про страшні лиха, що їх зазнала Україна, про те, що всі «праведні» українські

гетьмани були спалені шляхтою або заживо, або після смерті (трупи Богдана і Тимоша

Хмельницьких було піддано вогню в Чигирині, аби знищити навіть пам'ять про них). Диякон

проголосив:

Нехай ворог гине! Беріть ножі! освятили...

І народ кинувся розбирати ножі, що згодом «заблищали по всій Україні».

Треті півні

Ляхи розкошували, не знаючи, що панувати їм судилося лише один день, поки не розпочалось повстання.

Коліївщина, це «пекельнеє свято», охопила всю Україну, але минув час і про неї забули. Онуки

славних учасників повстання «панам жито сіють».

Серед ночі берегом Дніпра йшов козак, йшов і журився, бо його серце чуло щось недобре. Він йшов не у Вільшану до коханої, а у Черкаси до ляхів, яких буде бити, коли почує сигнал до повстання (цей сигнал – треті півні).

Ярема замислився над долею України, сподіваючись, що народ вибере собі незалежність і, як символ цієї незалежності, у степах України знов «блисне булава».

Поринувши у свої думки, він і не помітив, що почалась буря:

Там Оксана, там весело

І в сірій свитині:

А тут... а тут... що ще буде?

Може, ще загину.

Червоний бенкет

«Задзвонили в усі дзвони по всій Україні», і гайдамаки почали бити ляхів. З бойовим покликом «Гине шляхта, гине!» «по горищах, по коморах, по льохах, усюди; всіх уклали, все забрали». У Черкаси, де діяв Залізняк, прийшов і Ярема. Там він дізнався про те, що конфедерати вбили титаря і вкрали Оксану. Ярема попросився у реєстр до Залізняка. Оскільки хлопець був сиротою і не мав прізвища, то його записали як Галайду (бездомний бурлака). Дали Яремі коня і, залишивши за собою палаючі Черкаси, поїхали далі, а Ярема всю дорогу мовчав – тяжко тужив за Оксаною.

Гупалівщина

Повстання охопило всю Україну:

...осталися діти та собаки -Жінки навіть з рогачами Пішли в гайдамаки.

Поет у ліричному відступі говорить про те, що у кривавій різні винні «ксьондзи, єзуїти», які посіяли ворожнечу між братніми слов'янськими народами.

Коли загін Залізняка приїхав у Вільшану, Ярема дізнався про те, що ляхів там вже вбили, а тепер поховали. Тоді ж повстанці познайомилися з хлопцем-підлітком, який разом зі своїм батьком пішов у гайдамаки. У хлопця розпитали дорогу до Будищ, де в яру було озеро, а попід горою стояв ліс. У тому лісі ляхи поховались на деревах, і їх позбивали з дерев, як груші. Там же повстанці знайшли скарби конфедератів і потім пішли карати ворогів у Лисянку.

Бенкет у Лисянці

Гонта і Залізняк керували повстанням у Лисянці. Повстанці не жаліли нікого: ні жінок, ні дітей.

Особливо лютував Ярема. Тепер у нього було і золото, і слава, але ніщо у світі не могло вгамувати його тугу за Оксаною. Гайдамаки влаштували бенкет у Лисянці, пили й гуляли, а кругом їх палала пожежа, чорніли на кроквах обгорілі трупи повішених. Тут Ярема побачив переодягненого у

козацьку кирею Лейбу, який розповів йому, що в будинку, за мурами якого сховалися ляхи, знаходиться Оксана. Гонта та Залізняк наказали козакам палити по будинку з гармат, та Ярема встиг з Лейбою прокрастися туди, в самий льох, і вихопити ледь живу Оксану. Прямо звідти він повіз її до Лебедина.

Лебедин

У Лебедині Оксана опритомніла в монастирі і розповіла бабусі-черниці про те, як потрапила в полон до ляхів, як хотіла накласти на себе руки. Від цього вчинку її врятували лише думка про Ярему та кохання до нього.

Черниця, у свою чергу, розказала, що саме Ярема Галайда привіз дівчину до Лебедина і обіцяв за нею приїхати. Він і справді повернувся, обвінчався з Оксаною, того ж дня покинув її, щоб разом із Залізняком бити ляхів.

Гонта в Умані

Проїшло літо, настала зима, а повстання тривало, тривало аж до весни:

Не спинала весна крові, Ні злості людської. Тяжко глянуть, а згадаєм -Так було і в Трої. Так і буде.

Ярема прославився на всю Україну як завзятий гайдамака: Максим ріже, а Ярема Не ріже – лютує: З ножем в руках на пожарах І днює й ноче. Гайдамаки хмарою обступили Умань і затопили її

панською кров'ю. Аж ось гайдамаки привели до Гонти ксьондза-вчителя і двох його учнів, хлопчиків-католиків, синів Гонти. Гонта, вірний присязі, наказав убити ксьондза, а дітей привселюдно примусив зізнатися, що вони католики. Батьківське горе не знало меж: Сини мої, сини мої! Чом ви не великі? Чом ви ляха не ріжете? А сьогодні, сини мої, Горе мені з вами! Поцілуйте мене, діти, Бо не я вбиваю, А присяга.

Гонта своїми руками зарізав обох синів, заборонивши їх ховати, як і всіх інших католиків. Потім він наказав зруйнувати базиліанську школу, де вчилися його діти. Гайдамаки розбивали об каміння ксьондзів-учителів, а школярів живих топили у криниці.

Гонта, не тямлячи себе від горя, мов навіжений бігав по Умані і кричав, закликаючи безжалісно нищити ляхів.

Прямо на пожарищі гайдамаки сіли вечеряти. Не було серед них тільки Гонти. Криючись від усіх, він шукав когось серед купи мертвих. Знайшов трупи своїх дітей, поніс їх у поле поховати:

Поклав обох, із кишені Китайку виймає; Поцілував мертвих в очі. Хрестить, накриває Червоною китайкою Голови козачі. Розкрив, ще раз подивився... Тяжко-важко плаче: «Сини мої, сини мої! На ту Україну Дивітеся: ви за неї И я за неї гину».

Поховавши синів, Гонта пішов геть, оглядаючись на степ. Він бажав тепер для себе тільки швидкої смерті.

Епілог

Автор шкодує за часами, коли Залізник і Гонта гуляли по Україні, караючи ворогів. Згадує свого батька сусідів, які любили слухати оповіді діда про Коліївщину.

Майже рік тривало повстання та й ущухло. Гонту ляхи піддали нелюдському кату-ванню і стратили. Не лишилася по ньому ні хреста, ні могили. Залізник, дізнавшись про страшну загибель товариша, помер з горя. Гайдамаки поховали Залізняка в сте-пу, насипали високу могилу. Довго стояв над тією могилою Ярема, а потім заплакав і пішов геть.

Гайдамаки після придушення повстання розійшлися хто куди. Тим часом було зруйновано Запорізьку Січ. А Україна «навіки заснула». Тільки часом колишні повс-танці, старі, ідучи понад Дніпром, співають гайдамацьких пісень.

18.«Кавказ» (1845)

Жанр: сатирична поема з елементами лірики й героїки.

Джерела: загарбницька війна царської Росії проти народів Кавказу (1840 – 1845). Загибель у цій війні друга Шевченка Якова де Бальмена дала поштовх до написання поеми, у якій піднімається питання про право на щастя всіх поневолених народів.

Ідейно-художній зміст

Вступ – похмурий пейзаж гір, оповитих хмарами, засіяних горем і политих кров'ю. Автор готує читача до розповіді про трагічні події війни.

Символічний образ Прометея втілює незламність, безсмертність, титанізм народу, а образ неситого орла – царат. «Не вмирає душа наша, не вмирає воля» – звучать оптимістичні поетові слова (епітет «наша» стосується не тільки українського, а й усіх поневолених народів).

У поемі автор прославляє кавказькі сині гори та мужніх горців. Звучать виразні революційні мотиви: «Борітеся – поборете!», «бо за вас правда» (звертається до всіх народів, уярмлених царатом).

Афоризмами стали слова з поеми: «Не вмирає душа наша, не вмирає воля», «Кати знущаються над нами, а правда наша п'яна спить», «До нас в науку!» та ін.

Тема: викриття загарбницької політики російського самодержавства, реакційної ролі церкви й дворянської моралі.

Ідея: співчуття поневоленим, схвалення патріотичної, мужньої боротьби горців, ут-вердження безсмертя народу; заклик до об'єднання зусиль народів для боротьби проти спільного ворога – російського царату.

Стислий переказ твору «Кавказ»

Кавказькі гори «засіяні горем, кровію політі» – тривалий час там іде війна. Спо-конвіку там орел (символ російського самодержавства) карає Прометея (символ неско-реного народу), та не в змозі остаточно здолати непокірного титана:

Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.
І неситий не виоре
На дні моря поле.
Не скує душі живої
І слова живого.
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Ліричний герой поеми звертається до Бога, запитуючи, коли, нарешті, «прокинуть-ся правда», коли кати народу перестануть знущатися з людей:

Ми віруєм твоїй силі
І духу живому.
Встане правда! встане воля!
І тобі одному
Помоляться всі язики
Вовіки і віки.
А поки що течуть ріки,
Криваві ріки!

Кавказькі гори політі кров'ю, бо там живе волелюбний народ, який чинить відчай-душний опір завойовникам. Тому тисячами гинуть царські солдати, лється кров. А сльо-зи – удов'ї, дівочі, матерів і батьків! їх вистачило б на те, щоб утопити «всіх імпера-горів... з дітьми і внуками».
Ліричний герой поеми славить «лицарів великих» – синів Кавказу, які мужньо від-стоюють своє право на мирну працю, на життя за власними законами:

Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

Поет протиставляє вільному Кавказу, де ніхто не зазіхає на чуже, кріпосницьку Росію. У цій країні, що здавна пишається своїми християнськими традиціями, мо-жуть навчити лише, як ошукувати людей, здирати з них останню шкуру, мордувати по тюрмах і як продавати чи програвати в карти своїх же одновірців-християн.

Ліричний герой гірко докоряє панству: «Ви любите на братові шкуру, а не душу!».
Зажерливі й багаті моляться розіп'ятому за людство Христу, будують йому, храми і каплиці, кладуть перед його образом «неутомленніє поклони»:

За кражу, за війну, за кров,
Щоб братню кров пролити просять
І потім в дар тобі приносять
З пожару вкрадений покров!!!

Поема закінчується зверненням поета до його загиблого друга Якова де Бальмена, який склав голову «не за Україну, а за її ката». А ліричний герой залишається на-одинці зі своїми гіркими роздумами про долю України.

Гнів і обурення ліричного героя твору викликає лицемірство провідників загарбни-цької політики

царату, які намагаються прикрити свої хижацькі наміри облудними твердженнями, нібито вони несуть просвіту темним «диким» народам:

Просвітілись! та ще й хочем
Других просвітити,
Сонце правди показати
Сліпим, бачиш, дітям!..
Все покажем! тільки дайте
Себе в руку взяти,
Як і тюрми муровати,
Кайдани кувати.
Всьому навчим; тільки дайте
Свої сині гори
Остатнії... бо вже взяли
І поле, і море.

19. «Сон» («У всякого своя доля...»)
(1844)

Жанр

Поема «Сон» – перший в українській літературі твір політичної сатири.

Сатиричний твір – твір викривального змісту, у якому різко висміяні реакційні, потворні явища в суспільному житті або риси характеру людей. Викриваючи негативне, антинародне, сатира утверджує позитивне, демократичне, високоморальне.

Назва – від образної алегоричної форми викладення змісту сну. Кріпосництво -як жахливий сон, від якого дерев'яніє навіть людина, що спить. Поет закликав прокинутися, позбутися жахів і жити повноцінним життям.

У невеличкому творі автор прагнув охопити всю Російську імперію, і сон виправдовує уривчастість розповіді, швидко зміну подій, казкові пересування, фантастичні картини (сцена «генерального мордобиття»), алегоричні образи (біла пташка – душа замучених козаків), звільняє від довгих переходів.

Сюжет і композиція

У вступній частині Шевченко саркастично таврує головні недоліки кріпосницького суспільства, готує читача до основної розповіді. Дає загальну характеристику російського самодержавства. «Той мурує, той руйнує» – слова, що мають підтекст (одні використовують працю інших, і в цьому недосконалість суспільства).

Поет засуджує загарбницьку політику імператора Миколи I та його попередників; характеризує панів як п'явок трудового народу.

Основна розповідь – поетова розповідь про видіння, які нібито йому приснилися. У польоті за совою ліричний герой поеми в зажурі прощається з Україною, «безталанною вдовою», і обіцяє їй повернутися.

Перша картина – опис літнього ранку. Чарівні пейзажі контрастують з картинами життя суспільства – злигоднів покріпаченого народу України, знущання панів («з шкурою знімають», «розпинають», «катують»...).

У ліричних відступах поет від імені народу ставить актуальне для свого часу питання: «Чи довго ще на сім світі катам панувати?» (підтекст – заклик до збройного повстання).

Друга картина – зимовий пейзаж, співзвучний з долею каторжників. Поет пролітає над пустинею вічного холоду, чує, «як загули кайдани під землею» (змальовано Сибір -могілу каторжників). Автор називає винуватцем цього лиха «неситого» царя.

Шевченко створює образ борця, у якому узагальнює риси багатьох поколінь волелюбних, самовідданих, героїчних, гідних патріотів.

Третя частина поеми починається міським пейзажем, на тлі якого муштрують солдатів.

Герой поеми потрапляє на феєрверк, на якому зустрічає земляка, що став рабом-перевертнем.

Потрапивши до царського палацу, герой сміливо вигукує: «Так от де рай!» Але цей рай не для трудівників, а для свавільних панів.

Тематика: зображення неймовірних страждань трудящих і «райського життя» панів, показ свавілля та морального виродження панівних класів, продажності чиновництва.

Ідея: викриття аморальності паразитизму та віропідданства, заклик до людської гідності, пробудження національної свідомості трудящих.

І. Франко назвав поему «сміливим маніфестом слова проти темного царства».

20. «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє» **(1845)**

Жанр: послання

Особливості побудови: відсутність епічного, перевага ліричного, пройнятого актуальними громадянськими мотивами.

В епіграфі до послання (слова з Біблії «Коли хто говорить: люблю Бога, а брата свого ненавидить, – лже оце») автор натякає на панів-експлуататорів, які, знущаючись з народу, говорять, що його люблять.

Ідейно-художній зміст

У своєму посланні Шевченко розвинув ідеї, закладені у творах, написаних у попередні роки, указав на історичне коріння суспільних явищ. Він зіставляє минуле, сучасне, майбутнє.

Ліричний герой важко переживає трагізм навколишнього життя, критикує панів, указує їм на інший шлях (лякає жахами революції і закликає припинити знущання з народу).

«В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля», – пише Шевченко, вважаючи, що український народ має всі підстави для формування своєї самостійної держави й культури.

У творі має місце діалог між паном і ліричним героєм про самобутність культури українського народу та її роль у визволенні з-під ярма самодержавства. Правду треба шукати на власній землі, спираючись на свій народ, справжню волю можна здобути тільки шляхом єднання.

Шевченко ставить п'ять коротких запитань, натякаючи на те, що історію треба переглянути: «Що ми?», «Чий сини?», «Яких батьків?», «Ким закуті?», «За що закуті?»

Ідея і значення твору вплив на формування національної самосвідомості українського народу, осуд байдужості до майбутнього свого народу, утвердження демократичного розуміння історії України та її культурного процесу.

21. Заповіт»(1845)

Історія написання

Гостюючи на Переяславщині в грудні 1845 р., Шевченко серйозно захворів. У нього виникла невесела думка сказати людям останнє слово.

Композиція, ідейний зміст

За формою «Заповіт» – монолог. Складається з шести строф, які об'єднані попарно й утворюють ніби три сходинки, кожна з яких має свою провідну думку.

Перші – вражають простотою, буденністю. Простежується логічний ланцюжок: слово «поховайте» – образ труни – висока могила – уся Україна, зігріта любов'ю Шевченка. Читач піднімається на таку височінь, що видно всю Україну, відчуває себе господарем цієї краси й величі та усвідомлює громадянську відповідальність за її долю.

У двох наступних парах строф автор лине думкою до рідного народу, турбується про його майбутнє. Шевченко вірить, що трудящі переможуть, скинуть з себе пута, тому й звертається до них із закликом:

...вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.

Ці рядки – кульмінація думок і вибух пристрасті поета, його найзаповітніше бажання. У них – сподівання, що після смерті поета здійсниться його палка мрія про волю народу.

Про «Заповіт» або за його мотивами написано сотні творів: М. Рильський «Слово про рідну матір», М. Тихонов «Слово на Тарасовій горі в Каневі», М. Танк «Заповіт» та ін.

На слова й мотив «Заповіту» написано понад 50 музичних творів: хори М. Лисенка, Г. Гладкого, М. Вербицького, О. Кошиця, К. Стеценка, Я. Степового, Л. Ревуцького; кантати С. Людкевича, Б. Лятошинського, симфонічні поеми і т.д.

23. Пантелеймон Куліш (1819 – 1897)

Пантелеймон Куліш (псевдоніми – Панько Казюка, Павло Ратай, Хуторянин та ін.) -український письменник, поет, фольклорист, етнограф, перекладач, літературний критик, редактор, видавець, культурно-історичний, діяч, мовознавець, фундатор української орфографії.

«Куліш – перворядна зірка в нашому письменстві, великий знавець народної мови, а притім добрий знавець мови та літератур європейських народів» (Іван Франко).

П.Куліш сповідував ідею державності України, намагався об'єднати українську інтелігенцію Східної та Західної України навколо спільних ідей національно-культурного відродження; входив до Кирило-Мефодіївського братства.

Розробив упоряджену в наступний період в Україні систему сучасного алфавіту і правопису, так звану «кулішівку» (на західних землях трансформовану в желяхівку).

Перу П. Куліша належить перший в українській літературі історичний роман «Чорна рада».

Автор поетичних збірок «Досвітки», «Хуторна поезія», «Дзвін», «Хуторні недогарки», «Позичена кобза».

П. Куліш здійснив переклад «Нового Завіту». Переклав Біблію українською мовою.

«Чорна рада»

Жанр: роман-хроніка

«Чорна рада» – перший історичний роман в українській літературі.

«Найліпша історична повість в нашій літературі» (І. Франко).

Твір написано українською і російською мовами у 1857 р.

Роман – великий за обсягом епічний твір, у якому зображено важливі суспільні події та численні дійові особи. Різновид цього жанру – історичний роман, що відтворює справжні події минулого і видатних людей.

«Сочинение мое вышло не романом, а хроникою в драматическом изложении»

(П. Куліш)

Отже, «Чорна рада» – роман-хроніка, для нього характерним є правдиве відтворення в образах і картинах видатних подій історії в їх часовій послідовності. Основні персонажі – історичні особи, що активно проявили себе в цих подіях. Сюжет роману-хроніки відтворює темп, тривалість, порядок і ритм достовірних подій, невідворотний і всепідкоряючий хід часу, якому підвладні дії та долі окремих героїв і їх груп.

Історична основа роману: події, що відбулися після Переяславської угоди 1654 р. -боротьба за гетьманування на Лівобережній Україні після смерті Б. Хмельницького між Павлом Тетерею, Якимом Сомком, Іваном Брюховецьким,

На Чорній раді (17 червня 1663 р.) гетьманом було обрано Брюховецького, який підступно завоював прихильність низів, хоч насправді зневажав їх. Він скарив Сомка і його прибічників. 1

На тлі реальних історичних подій та ситуацій, у яких беруть участь історичні особи, автор змальовує події, обставини, ситуації, дійових осіб, створених його поетичною уявою.

Відхилення від історичних фактів: опис мандрівки полковника Шрама, його гос-тювання на хуторі Хмарище, зустріч його сина Петра з коханою, картина двобою, переживання Лесі за коханого.

Джерела роману: «История Малороссии» М. Маркевича, «История Малой России» Д. Бантиш-Каменського, друковані і літописні козацькі літописи (зокрема Самовидця та Граб'янки), старовинні документи, що автор знаходив в архівах монастирів і різних установ; фольклор (думи, історичні пісні, перекази, легенди, казки про козаччину).

Сюжетні лінії: У романі дві сюжетні лінії – соціальна і любовна. *

Образи

Усі дійові особи (історичні й вигадані) різко поділяються на дві групи: прибічники Сомка й прибічники Брюховецького. Центром першої групи є наказний гетьман Яким Сомко та полковник-піп Іван Шрам.

Центральним у творі є узагальнений демократичний образ українського народу (образ соціальних низів, «черні», маси).

Головні герої: Павло Тетеря, Яким Сомко, Іван Брюховецький, козак Михайло Черевань, Васюта, Матвій Гвинтовка, Вуяхевич, полковник Іван Шрам, Кирило Тур, Петро Шрам, Леся та ін.

Композиція: роман складається з 18 розділів.

Стислий переказ твору «Чорна рада»

I

Навесні 1663 року двоє вершників наближалися до Києва з боку Білгородського шляху. «Один був молодий робі козак», другий – «старий козарлюга».

Не доїжджаючи до Києва, подорожні звернули до Череваневого хутора, Хмарища. «А Черевань був тяжко грошовитий да й веселий пан із козацтва, що збагатилося за десятилітню війну з ляхами».

Надвечір вони дісталися хутора, який нагадував фортецю. Гості стали грюкати у ворота шаблями. Сторож Василь Невольник по голосу вгадав Шрама, швидко розчинив ворота і кинувся цілувати полковника. Глянувши на молодого козака, Василь здогадався, що то син Шрама Петро, і сказав: «Орел, а не козак!»

Що ж то був за Шрам такий, і як се він був разом піп і полковник?

Був він син паволоцького попа на прізвище Чепурний, учився в Київській братській школі, і вже сам вийшов був на попи. Як же піднялись козаки з гетьманом Остряницею, то і він устряв до козацького війська; бо гарячий був чоловік Шрам і не всидів би у своїй парафії, чуючи, як ллється рідна йому кров за безбожний глум польських консистентів... над українцями, за наругу католиків і уніатів над греко-руською вірою».

На той час у Польщі було повне безладдя, і кожен більш-менш значний чин робив із простим народом «що йому в божевільну голову прийде». Міщани та хлібороби ні-чого не могли вдіяти без зброї. Жовніри (солдати) відбирали в людей незаконно їжу та напої, безчестили козацьких жінок і дівчат, запрягали людей у плуг серед зими й примушували на сміх орати лід.

Католицькі пани з нашими перевертнями уклали унію, наставили своїх уніатських попів у церквах. Нікому на це було жалітися, бо й самого короля тримали в руках сенатори, великі пани та єпископи. Козацька старшина тягнула руку за коронного гетьмана, старост і державників, а між собою ділилася козацькою платою. Багато реєстрових козаків працювали на старшину. Тому жалітися можна було тільки козакам запорізьким, які «старшину свою самі з себе вибирали і гетьману коронному узяти себе за шию не да-вали».

От і виходили з мечем та Огнем проти ворогів рідного краю гетьмани козацькі -Тарас Трясило, Павлюк, Остряниця. Та «ляхи з недоляшками» швидко гасили те полум'я повстань і «знов по-своєму обертали Україну».

Не змогли нічого вдіяти поляки лише тоді, коли піднявся Богдан Хмельницький на боротьбу з ними – «розлилась козацька слава по всій Україні...»

Попович Паволоцький Шрам за десять років від Остряниці до Хмельницького сидів зимовником серед дикого степу на Низу, взявши собі за жінку бранну туркеню; проповідував він слово правди

Божої рибалкам і чабанам запорозьким; побував він на полі й на морі з низцями; видав не раз і не два смерть перед очима да й загартувався у воєнному ділі так, що як піднявся на ляхів Хмельницький, то мав з його велику користь і підмогу. І ніхто краще його не ставав до бою... У тих-то случаях пошрамовано його вздовж і впоперек, що козаки, як прозвали його Шрамом, то й забули реєстрове його прізвище.

Минули десять років Хмельниччини. «Вже й сини Шрамові підросли і допомагали батькові у походах. Двоє полягло під Смоленськом; оставсь тільки Петро». Після того Шрам постригся у попи, почав служити Богові.

Коли ж помер паволоцький полковник, якого обрали після Шрама, зійшлася рада, щоб обрати нового.

Шрам вийшов у попівській рясі серед ради й сказав, що наступає страшна година. «Треба нам тепер такого полковника, щоб знав, де вовк, а де лисиця. Послужив я православному християнству з батьком Хмельницьким, послужу вам, дітки, ще й тепер, коли буде на те ваша воля».

Усі дуже зраділи й знову обрали панотця Шрама полковником. Гетьман Тетеря мусив змиритися з таким дивом і прислати Шрамові універсал на полковництво, бо «рада була старша од гетьмана». Полковник думав-думав, як би Україну на добру дорогу вивести. А подумавши, пустив поголоску, що нездужає, і передав осаулові Гулаку свій пірнач. Сам же виїхав ніби кудись на хутір для відпочинку.

II

Коли Шрам увійшов у пасіку, то почув звуки бандури. Потім побачив під липою Череваня і Божого Чоловіка. «Звався Божим Чоловіком сліпий старець-кобзар. Кобзар заспівав смутну думу про Хмельницького».

Нарешті Шрам вийшов з-за дерева, де сховався. Черевань від радості схопився, обняв і поцілував гостя, як рідного брата. Зрадів і Божий Чоловік, зачувши знайомий голос. Черевань запитав товариша, яким це чином він до нього потрапив. Шрам сказав, що їде на прощу до Києва, і спитав у свою чергу в діда, звідки і куди його дорога. Той відповів, що в нього один шлях у світі – викупляти невольників.

Господар запросив усіх до столу випити за здоров'я гостей. Шрам почав розпитувати Божого Чоловіка, чи знає він, що діється за Дніпром. Дід зітхнув і сказав: таке діється, що й говорити страшно. Немає ніякого ладу між козаками. Старшини багато, а ніхто нікого не слухає. Тоді полковник запитав про Сомка. Кобзар відповів, що Сомко хоч і розумом, і славою узяв над усіма, але йому не дають гетьманувати, бо він не хоче кланятися московським боярам. Запорожці ж своїм гетьманом звать Брюховецького. Шрам здивований. Він знав Івана Брюховецького як Іванця, котрого за щиру службу любив Хмельницький і радив своєму синові Юркові його слухати. Хмельниченко так і робив. Сомко доводився Юрієві дядьком, і йому не подобалося, що хтось орудує племінником. Одного разу старшина радилася, а Іванець і собі пристав до гурту, щось сказав. Сомко спалахнув і сказав Юрасю, що не личить старому псу мішатися в їхню компанію. Уночі Сомко піймав Іванця біля свого ліжка з ножем. Військова рада присудила відрубати тому голову, але Сомко придумав гіршу кару: звелів посадити Іванця верхи на свиню й провезти по всьому Гадячу.

Після того сорому Іванець став збирати гроші, годити кожному. Випросив у Юрася чин хорунжого, а коли той пішов у ченці, Іванець, маючи ключі від гетьманської скарбниці, підчистив усе срібло та й махнув на Запорожжя. Запорожці його так вполюбили (бо пригощав усіх добре), що зібрали раду та й обрали кошовим.

Шрам дуже засмутився після цієї розповіді, а Василь Невольник сказав, що переве-деться, мабуть, нінащо славне Запорожжя, коли такі гетьмани керують.

Тоді полковник признався, що їде він не в Київ на прощу, а в Переяслав, до Сомка-гетьмана. • *

III

Черевань зазирнув у пекарню, побачив Петра Шраменка, що розмовляв з Черевани хою і її дочкою Лесею, яка йому сподобалася.

Хата в Череваня була сповнена різною коштовною панською зброєю та військовим

спорядженням. Черевань підвів Петра до Божого Чоловіка і розповів, що це той самий хлопець, який переплив під кулями річку Случ, пробрався в польський табір, убив хорунжого й приніс його корогви до гетьмана. Божий Чоловік пророкував Петрові вік довгий, що буде козак на війні щасливий, ні шабля, ні куля його не візьме, а помре своєю смертю.

«Нехай лучче, – сказав батько, – поляже од шаблі і од кулі, аби за добре діло, за цілість України, що ось розідрали надвоє».

Петро з Лесею за згодою батьків вирішили заручитися. Череваниха сказала, що за християнським звичаєм спочатку треба йти на прощу.

Коли були в дорозі, Череваниха розповіла Петрові про свій дивний сон, який дуже вразив хлопця.

IV

Шрам розчарований змінами, які відбулися у Києві. Серед тих, хто зустрів усю громаду, був Тарас Сурмач, який служив у Шрама сурмачем. Між ними зав'язалася суперечка через той факт, що кияни не допомогли козакам у битві під Берестечком, і місто своє здали Радзівілли без бою; а відвоювати його допомогли знову ж таки козаки. Шрам наполягав на переважній ролі козаків.

Громада загула, стала погрожувати козакам чорнрю радою і заступництвом січових братчиків.

Ледве панотець Шрам угамував міщан розважливим словом. Тарас вибачився й пропустив прочан далі.

Іван Шрам тяжко задумався і зрозумів, що тут не обійшлося без проклятушого Іванця Брюховецького, який мутить воду серед низових запорожців.

V

Розповідається про те, як гості побували в пам'ятних місцях Києва, обдивилися монастир.

Раптом почули – десь заграли музики, галас, тупотня. Це народ біжить дивитися, як «запорожці зі світом прощаються».

Весела гульну тривала довго (тижнів два).

Шрами з Череванями поспішили до іншого монастиря, бо надійшли запорожці й так хижо, як вовки на ягницю, стали поглядати на Лесею.

VI

У Печерському монастирі Шрам вистояв службу й ходив тепер біля надгробків, сумно думаючи, що всяка слава, всяке багатство – «суєта суєт», смерть рівняє всіх.

Коли Черевані із Шрамами повернули до печер, вони побачили Сомка.

Сомко забрав усіх до себе в гості. Лесею він назвав своєю нареченою. Тоді Петро здо-гадався, що за гетьман снівся Череванісі.

Тепер уже Петрові нічого було думати про Лесею. Був він козак значний і вродли-вий, та Сомко кращий, нічого з ним і міряться. Полковник Шрам заплакав і пояснив присутнім, що вболіває за Україну, яка «розідрана надвоє, проте усім байдуже». Сомко заперечив, що, мовляв, вся старшина-від Самари до Глухова зве його гетьма-ном і присяглася його слухати. І що ж до Васюти, то це старий дурень, усі над ним сміються, а Іванець гетьманує лише над п'яницями. Тоді Шрам нагадав, що Васюта відправив у Москву лист проти Сомкового гетьманства, а Іванця в Січі оголосили гетьманом. А ще йдуть «поголоски про чорну раду». Сомко заспокоїв Шрама, що зітре запорожців на макуху, а дурну чернь навчить шанувати гетьманську зверхність.

Сомко попросив благословити його і Лесею, але відбулася розмова стосовно заручин дівчини з Петром.

Увійшов Кирило Тур – «добрий він і душа щира, козацька, хоч удає з себе ледащицю і характерника [ворожбита]». Він виявився тим самим запорозьким отаманом, що врятував колись Шрама й добув йому коня. Але поки це з'ясувалося, Шрам із Туром ледве не побилися.

VII

Сомко посадив гостей за стіл. Петро, хоч і сидів поряд із Лесею, не радий був нічому.

Гетьман став розпитувати Тура, як він опинився в Києві. Той відповів, що прово-джав «прощальника

до Межигірського Спаса». А відбилися вони зі своїм побратимом від товариства через те, що вподобали Лесю. Далі розмова велася про звичай викра-дати дівчат, які сподобалися. Леся аж затремтіла від страху, заплакала, згодом – за-хворіла.

Сомко признався Шрамові, що в Києві він не заради сватання. Йому треба твердо стати в місті, запастися провізією і порохом. І досягти згоди з москалями, бо як-не-як, «а москаль нам рідніший од ляха, і не слід нам од його одриватись».

VIII

Розповідається про душевні переживання Петра Шрама через Лесю.

Кирило Тур викрадає Лесю, Петро мчить з шаблею навздогін. Кирило пристрашив, що коли хто наздожене, то живою своєю здобич він не відпустить.

Запорожець став сміятися з молодого Шрама, заохочувати його, щоб перескочив рівчак і почав із ним битись. Кінь боявся і не хотів перескакувати. Тоді Петро вирішив перестрибнути сам. Він розігнався і стрибнув, але берег під ним відколовся, і козак ледь не заgrimів у провалля. Аж тут підскочив Кирило й ухопив його за руку, похваливши при цьому за стрибок і сказавши, що тепер радо буде з ним битися. Шраменко відповів, що тепер у нього рука не підніметься на Тура, хай він віддасть дівчину без бою. Але Кирило тільки засміявся й сказав, що цього ніколи не буде.

І розпочався «козацький герць». Мабуть, ще ніколи не сходилися такі сильні супротивники. Дзвеніли шаблі, аж іскри летіли. Билися, поки не зламалися шаблі. Далі вирішили змагатися на кинджалах. Аж ось із лісу вискочила погоня. Тільки доскочили до провалля, як Кирило Тур і Петро одночасно вдарили один одного в груди так сильно, що й повалилися обидва, як скопи.

IX

Чорногорець кинувся до свого побратима, а Леся – до Петра. Підскочив Шрам, став перетягувати рану синові. А Сомко кинувся рятувати Кирила Тура. Старий полковник здивувався – треба було б покинути цього собаку, як він того заслужив. Але гетьман заперечив, що, мовляв, молода знайшлась би й друга, а от Кирила Тура другого не буде. Леся це почувла, і її серце навіки відвернулося від Сомка.

Петро лікувався. Крізь марення він бачив, як Леся про нього турбується, як любить його. Але дівчина мала коритися долі, бо заручена із Сомком.

Сомкові прийшла звістка, що до Переяслава прибувають воєводи від царя. Порадилися й вирішили, що Шрам із сином поїдуть до Сомка, а Черевань із Лесею – до жінчиного брата Гвинтовки під Ніжень. Коли ж збереться гетьманське весілля, схилити старшину до походу на Тетерю й об'єднання України під одним гетьманом.

Коли вже виїхали за Броварський бір, побачили, що назустріч мчить гонець, і відчувли недобре. Дійсно, посланцем був сам переяславський сотник Іван Юско. Він повідомив, що зінковський, миргородський і полтавський полковники перейшли на бік Іванця Брюховецького. Тепер він володіє Українок^ по самі Ромни, має велику царську ласку та прихильність.

X

Другого дня, надвечір, подорожні наблизилися до хутора Гвинтовки, що стояв недалеко від Ніженя.

У Гвинтовки був багатий панський будинок – з панськими ж порядками та звичаями.

Запросивши гостей, Гвинтовка жалівся, що прості люди похваляються проти «городової» старшини.

Стали такими сміливими, що навіть шапки не скидають, коли побачать значного козака на вулиці.

Шрам запитав хазяїна, на чистому ж він боці, той сказав, що, звичайно, на гетьманському.

До оселі завітав Пугач. Зав'язалася суперечка. Пугач, намагаючись припинити її, сказав: «Нехай міщани дечим і поживились од козаків у польську Заверюху, та вже ж і козаки почали тепер нагинати їм шиї справді по-шляхетськи. Засівши в їх магістрати, в ратуші, старшина козацька орудує їх війтами, бурмистрами і райцями, як чортяка грішними душами. Коли тобі полковник дав займанщину, то нехай воно так і буде; тільки ж не обіжай добрих людей, верни їм їх воли».

XI

Шрам поїхав у Батурина до Васюти. Петрові Шраменку було тяжко на серці через нещасливе кохання. Він став блукати пушеною, щоб розвіяти смуток. Ходив-ходив, поки набрів на хутірець. Там із подивом побачив Кирила Тура, який прогулювався з чорнявою дівчиною. Козаки зустрілися, як давні друзі, ніби й не було між ними смертельної бійки.

Розказав Кирило, як його добрі люди від смерті врятували, а він цього не дуже й хотів, бо що для козака смерть – ніщо! Аби слава. Побратим його готується до чорної ради в Ніжені. Тепер запорожці на чолі з Іваном Мартиновичем Брюховецьким зададуть перцю «городовій старшині».

XII

Урочище Романовського Кут було недалеко. Коли Петро під'їхав, то побачив, як багато людей у чорних сорочках вихваляли Івана Мартиновича Брюховецького, який так про них подбав, називали другим Хмельницьким.

Кобзарі співали, грали на кобзах та бандурах, походжаючи між людом. Петро помітив, що козаки тут не відрізняються одягом від голоти, не одягали звичних своїх кармазинів, їх можна пізнати лише по оселедцях та дорогій зброї.

Зажурився Петро, побачивши, яку небезпеку становить Брюховецький для долі України. Раптом усіх почали скликати на раду – судити Тура.

Суд розпочав батько Пугач. Він виступив із промовою і сказав, що ніхто ще так не зневажав козацький звичай, козацьку славу, як отой Кирило Тур, зв'язавшись із бабами. Діди вирішили покарати запорожця киями біля стовпа.

Дорогою Кирило запропонував Петрові йти в запорожці. Шраменко сказав, що він і сам про це думав.

XIII

Старий Шрам поспішав до Батурина. У гаю зібралося багато людей, щоб вирішити суперечку: хлопець із міщанського роду полюбився з дівчиною – шляхтянкою, дочкою пана Домонтовича, а батько вигнав їх. На що Шрам розлютився: мовляв, Україна в небезпеці, а вони любовні питання вирішують.

Борзнянський сотник Білозерець розповів Шрамові про події в Батурині (на раді Васюта Золотаренко схилив старшину до того, щоб вона обрала його гетьманом). Шрам вирішує негайно їхати в Ічню; по дорозі зустрів гінця, який сказав, що тепер треба їхати вже не в Ічню, а в Ніжень, бо туди рушила вся старшина, присягнувши у церкві на вірність Сомкові.

Незабаром чоловіки зустрілися з гетьманським військом, із Сомком та Васютою. Сомко підбадьорював Шрама, говорячи, що тепер буде все гаразд – вірні йому Лубенський, Прилуцький, Переяславський та Чернігівський полки він відправив зі своїм генеральним писарем Вуяхевичем під Ніжень.

Галас, мішанина, безладдя у таборі Сомка. Шрам попросив Сомка довірити йому бунчук, панотець до ранку порядкував у таборі, а слідом зрадник Вуяхович підбурював на чорну раду.

XIV

Розмова між Гвинтовкою і Череванем про заручини Лесі із Сомком.

У цей час приїхав ніженський сотник Гордій ІСостомара і попросив Гвинтовку по-їхати в місто навести лад. Міщани справляють разом із простими козаками поминки по Войтенкові. Гвинтовка відмовився й сказав: «Моя хата скраю, я нічого не знаю».

Уранці Гвинтовка прислав козака до Петра і Череваня, щоб ті вдягали білі сорочки, жупани та їхали на раду в Ніжень. Княгиня прислала їм нові стьожки до комірив. Петро здивувався, що вони блакитні, а не червоні, як звикли носити козаки. Потім подумав, що це нова польська мода, і вдягнув.

Виїхали поспішно. Василь Невольник поїхав за своїм паном. Перед містом юрма відкрила все поле.

Видно царський намет і московське військо з боярами. З правого боку став Брюховецький, а з лівого – Сомко з військом. Народ бурлить, питає один одного, хто чию сторону держить. Тут тільки помітив Петро, що червоних стрічок у комірах козаків дуже мало, все більше блакитні. І зрозумів, що це щось

лихе задумано.

Добрались до самої середини. Там було зроблено коло, посередині – стіл під турецьким килимом, на ньому бунчук і корогва. Поряд стояв Брюховецький зі своїми запорожцями. Тепер він був у голубому щупані, гордий, дивиться по-гетьманськи.

Аж ось виходить Сомко зі своєю старшиною – усі в панцирях, при зброї, як до бою. «У руках Сомко держить золоту булаву Богданову; над ним розпустили хорунжі і бунчукові військову корогов і бунчук».

Молодий Шраменко милувався гетьманом і з сумом думав, що мало в нього залишилося прихильників, вірних душ.

Людське море шуміло й гомоніло. Брюховці закричали Сомкові, щоб той теж по-клав бунчук і корогву, обізвали переяславським крамарем. Гетьман гордо відмовив, що він не буде слухати голодранців. Народ збунтував ще більше, ледве його угомонили старі січовики.

Один говорить до другого, що мовляв, діждалися-таки «празника», будуть тепер панами. Другий йому заперечує – над ким же він буде панувати, коли «всяка душа буде рівна». Так і Брюховецький обіцяв. Тоді перший засміявся: «Не знаєш же ти Івана Мартиновича!» Він казав, що «нехай повеличаються, як порося на орчику, а там доволі з їх буде й греблі гатити. Буде кому панувати на Україні і без мугирів. Івану Мартиновичу аби козацтво привернути до свого боку.

Як ось ударили голосно в бубни, засурмили в сурми». З царського намету в пишному вбранні вишов князь Гагін з думними дяками. Його підручні винесли царську корогву, подарунки від царя старшині з гетьманом.

Князь став зачитувати царську грамоту. Задні, сільська голота, нічого не чули й стали викрикувати, що хочуть гетьманом Брюховецького. Сомкові прихильники це почули й стали вигукувати свого. Зчинився галас несказаний, докотився й до передніх лав. Спочатку кричали, потім зчепилися битися. Запорожці схопили Іванця за руки, посадили на стіл і булаву й бунчук до рук дали. Шрам кричить своїм, щоб спихали Брюховецького, а саджали Сомка. Кинулись купою до столу, але запорожці, як злі оси, не бояться нічого, б'ють всякого, хто не з блакитною стрічкою. Вирвали в Сомка бунчук, переломили надвоє, відняли й булаву. Оглянувся гетьман – а при ньому тільки жменя старшини, кругом одні запорожці. Нічого не залишалося Сомкові і його старшині, як відступити через царський намет до своїх коней. Царське військо пропустило їх і заступило від запорожців. Прибув Сомко в табір Переяславського полку, став готувати військо до бою, щоб силою вирвати булаву. Як раптом вирушив з табору Ніженський полк. Прискакує конем Васюта й кричить, що біда. Тепер уже не він полковник ніженський, а Гвинтовка, он у нього вже й срібний піркач виблискує. Поки Сомко роздумував, що йому робити в цю трудну хвилину, кілька сотень по-їхало на поклон Брюховецькому, зрадивши свого безбулавного гетьмана.

Побачив Сомко, що лихо, поскакав із старшиною на конях до царського намету, а там Іванець від князя царські дари приймає. Біля нього Вуяхевич та інші значні сомківці із запорожцями. Попросив Сомко в московського князя захисту й справедливості, а той не знає, що діяти, бо вже взяв від Брюховецького великі подарунки.

Новоспечений гетьман Брюховецький зрадив, звелів схопити Сомка й закувати в кайдани. Старшина хотіла його оборонити, але він сказав, плачучи: «Братці мої... милії! Що вам битись за мою голову, коли погибає Україна! Що вам думати про мою наругу, коли наругавсь лихий мій ворог над честю й славою козацькою? Пропадай шабля, пропадай і голова! Прощай, безшасна Україно!» – і кинув об землю свою шаблю. Дуже зрадив Брюховецький, звелів Сомка, Васюту і їхню вірну старшину кинути у в'язницю, а Вуяхевичу наказав написати листа цареві в Москву, що Сомко буцімто козаків бунтує проти царя.

Нового гетьмана зі старшиною повели в соборну ніженську церкву для царської присяги, а потім на пишний бенкет, який йому влаштували міщани.

XV

Черевань, вигукуючи Сомка гетьманом, потім ледве відв'язався від запорожців. Він просив Петра не кидати його самого й молився Богу, щоб швидше вибратися з цієї колотнечі у своє Хмарище. Селяни з півгодини не знали, що діється між козацтвом. Коли ж Брюховецький вирушив до присяги у

місто, вони зраділи і вирішили й собі, раз тепер немає «ні пана, ні мужика, нема ні вбогих, ні багатих», йти «панським добром ділитись». Але московська сторожа не пустила селян до міста, тоді вони кинулися грабувати Сомків табір. Однак дістали облизня, бо й там уже порядкували козаки. Братчики сміялися з мужиків і нахвалялися порівняти всіх батогами.

Зрозуміла чернь, що одурено її. Хотіли йти скидати Брюховецького і садити Сомка, та тільки нічого з того не вийшло: у кожного була своя думка. –

Вирішили мужики тікати швидше додому, поки їм не дісталосся. І говорили між собою: «Ніде правди діти, не на добре діло ми пустились! Ліпше зробили наші сусіде, що не послухали запорожців. Тепер стидно в село й очі появити: довіку будуть дражнити чорною радою!»

І почав чорний люд розходитися. Замовкли музика й танці, усі зрозуміли, що веселитись нічого. Роз'їжджалася з Ніженя шляхта, яка прихопила із собою жіноцтво в надії знайти добрих женихів для дочок. Але не так сталося. Запорожці переслідували шляхтичів, нещадно їх грабували, забирали насильно дівчат собі в жінки.

Було б таке й Череваневі, якби не блакитна стрічка в комірці. Деяким панам довело-ся переодягатися в селянську одержу й пішки тікати-з цієї чорної ради.

Зустрів Черевань по дорозі Тараса Сурмача з міщанами. А той і пожалівся, що оду-рили їх, як самі хотіли. Коли був бенкет для нового гетьмана, з усього міста позно-сили срібні кубки, ковши та коновки. А запорожці їх зі столів позабирали. Бурмистр став їм докоряти, злодіями називати, то ледь не вбили. Кинулись міщани жалітися гетьману, а той сміється – тепер же у нас все спільне, ми ж як рідні брати.

Черевань аж застогнав – у недобру годину він виїхав із дому. А ще як дізнався від Тараса, що Брюховецький засватав у дядька Гвинтовки його Лесю за свого писаря, зовсім занепав духом. Раптом почувся голос Тура: «Чорта з два він просватає! Кому, як не мені, вона те-пер дістанеться, адже саме за неї мене бито киями. А Сомко тепер уже не вирветься із запорозьких лап». Петро аж похолов, став нагадувати Кирилові про їхню давню дружбу. Але той відповів, що тепер усе перевернулося з ніг на голову, і помчався зі своєю ватагою до Гвинтовчиного хутора.

Петро хотів поїхати слідом, але раптом зустрів батька. Той сказав, що тепер не час думати ні про яких Череванів. Петро поїхав за панотцем, похиливши голову, а серце його розривалося навпіл. Згодом розпрощалися Шрами з Череванем і Василем Невольником та й поїхали в різні боки.

XVI

Брюховецький тим часом бенкетував у Ніжені з князем Гагіним. Січові діди привели запорожця, який внадився ходити до чужої дружини; вимагали побити його киями. Гетьман велів скликати раду. Виступив батько Пугач і сказав: «Бачимо, бачимо, вразкий сину, – дарма, що ти гетьман, – до чого ми в тебе дожилися! Убрав еси нас у шори, як сам схотів! Вивезли ми тебе на своїх старих плечах у гетьмани, а тепер ти вже без нас думаєш Україною орудувати! Недовго ж поорудуєш!»

Брюховецький звелів йому замовкнути й сказав, що не дасть своїх козаків бити за дурницю киями. «За дурницю! – кажуть діди. – На чім держиться Січ і славне Запорожже, те повер-нув ти на сміх!» На це Брюховецький відповів, що кому не подобається, хай іде собі на Запорожжя. Січові діди гукнули, що підуть у свої курені, покликали козаків, але ті мовчали та один за одного ховалися. Тоді діди плюнули та й пішли самі, а Іванцеві тільки того й треба було.

Пішов він відпочивати, а сам думає, як йому Сомка зі світу звести.

Почав натякати Петрові Сердюку, потім розказав свій сон, що поки він спав, ніби сталося диво – Сомкові миша голову відкусила. Петро здогадався, чого від нього хочуть. А Брюховецький хотів дати йому золотий перстень, кажучи, що це тому запорожцю, який перевернеться в пацюка і позбавить Сомка голови. Але Сердюк сказав, що низові хоч і здатні на характерництво та чаклунство, але ніхто на таке діло не піде.

Брюховецький залишився ні з чим. Довго він ходив по світлиці, розмірковуючи, чому це його взяв страх самому розправитися із Сомком.

XVII

До Іванця прийшов якийсь чоловік з кобеняком, насунутим на самі очі; це був Кирило Тур. Гетьман дав Кирилові перстень, з яким того пропустять, куди він схоче, і запорожець пішов. Добрався Тур до

Сомкової в'язниці, показав сторожі перстень, його й пропустили. Наказав, щоб До ранку не входили, бо він буде сповідувати в'язня.

Сомко був прикований залізом до стіни – у подраній сірчині, без пояса і чобіт. Тільки сорочка, вишита Лесею, сяяла на ньому.

Тур підійшов до Сомка, дістав ножа, хотів налякати його тортурами, але той сказав, що не почує від нього а ні стогону, ні прохання.

Тоді Кирило заговорив своїм звичайним голосом, і Сомко з подивом його пізнав. Запорожець сказав, що хоче помінятися з ним одягом, щоб гетьман утік звідси. Надворі його ждуть молодий і старий Шрами; які поверталися рятувати Паволоч від Тетері. Тепер уже люди розпізнали Іванця і радо підуть за Сомком. Але Сомко відповів, що вже й так багато крові пролито по Україні за гетьманство та панування. А тепер ще і йому за своє право почати кров людську точити? Іванець стоїть зараз міцно з козаками, щоб його подолати, треба всю Україну переполовинити. І заради чого? Тур вигукнув, що заради того, щоб правда взяла верх над кривдою.

Але Сомко не погодився й сказав, що правда й так візьме верх. Кирило став давати Сомкові свій одяг і перстень, але Сомко категорично відмовився тікати, бо не хотів чужою смертю купувати своєї волі. Тоді обнялися козаки й заплакали. Кирило вийшов і кинув свій одяг сторожам, щоб знали, що не Іванця кат приходив, а сам запорожець Тур.

Гірко йому було розказувати Шраму, що не вдалася справа.

Розпрощалися на тім, що Тур поїхав знову викрадати Череванівну, а Шрами -у Паволоч на смерть. Наостанок Петро просив Кирила передати Лесі, що він її й на тім світі не забуде.

XVIII

Старий Шрам, жаліючи паволочан, сам поїхав до Тетері й прийняв усю вину на од-ного себе за те, що місто збунтувалося проти гетьманської зверхності. Тетеря засудив його, як бунтівника, на смерть: повелів відтяти голову.

Того ж року восени було відтято голову й Сомкові з Васютою у городі Борзні.

Петро Шрам, поховавши батька, вирішив іти на Запорожжя. Але завернув на Київ, опинився біля Хмарища. Скрізь запустіння. Раптом почулася пісня. Петро вскочив у пекарню й побачив Лесею з матір'ю. Укупі переживали і горе, і радість.

Потім Петро став розпитувати Череванів. Ті розказали, як їх Гвинтовка «добре в руки узяв», хотів віддати Лесею за ледаща Вуяхевича. Аж раптом приїхав Кирило Тур із запорожцями, показав якийсь перстень і сказав, щоб йому видали Череванів – везти в Гадяч до гетьмана. –

Перед обідом прийшли в хату Василь Невольник, Божий Чоловік і дуже зраділи Шраменкові.

А Петро залишився в Череваня, як у своїй сім'ї. Прошло півроку, стали думати про весілля. Навесні Петро з Лесею були вже в парі.

Отак-то минулося все те лихо, мов приснилося. Одних зломило, а іншим Господь указав рости та цвісти. .

Роман «Чорна рада» засвідчив, що український народ має свою давню і гідну пошани історію, велику культуру. Щедро використовуючи фольклор, опоетизовуючи народний побут, П. Куліш звеличив самобутність духовного життя нашої нації.

Тарас Шевченко писав Кулішеві: «Спасибі тобі, Богу, милий друже мій великий, за твої подарунки і особливо – за «Чорну раду», я*вже двічі прочитав, прочитаю і третій раз і все-таки не скажу більш нічого, як спасибі».

24. Марко Вовчок (Марія Олександрівна Вілінська) – українська письменниця, твори якої мали антикріпосницьке спрямування. Її вважають основоположницею дитячої української прози. Марко Вовчок зміцнила основи української соціально-побутової прози. Вагоме місце у творчості посідають дві книги «Народних оповідань» (віддруковані за сприянням П. Куліша), соціальна повість «Інститутка», твори для дітей.

Особливості творчості:

– збагатила українську літературу жанрами соціально-проблемного оповідання, баладного оповідання, соціальної повісті («Інститутка»), психологічного оповідання й повісті, соціальної казки художнього нарису;

– письменниця описувала історичне минуле України, зверталася до фольклорних традицій;

– форма розповіді: у творах немає спеціального оповідача; є мистецький (коли читач дізнається про все з уст народу);

– характерні висока ідейність і художність творів.

Тематика творчості:

– життя дітей;

– побут дорослих;

– кохання;

– боротьба проти кріпацтва;

– трагізм життя селянства за часів кріпащини;

– паразитичне життя дворянства, ченців, міщанства.

«Максим Гримач»

Історія написання

Входить до збірки «Народні оповідання», яка написана в 1856 – 1857 роках, а опублікована окремою збіркою в грудні 1857 року (на титульній Сторінці стоїть 1858 р.) в Петербурзі.

Редактор і видавець – П.О.Куліш.

Жанр

На думку літературознавців, «Максим Гримач» – не просто оповідання, а оповідання-балада. Адже в основі лежить баладний мотив розлуки дівчини з коханим, який загинув. Зображення трагізму внутрішнього світу героя, ліризм і драматичний сюжет, наявність в оповіданні діалогів, казкових елементів дають підстави назвати оповідання Марка Вовчка «Максим Гримач» баладним.

Тема. Зображення життя українського народу в часи, «як панувала на Україні удвійці Польща і Московщина. Московщина обладувала Україною сьогобочною» на прикладі родини Максима Гримача. (Російсько-польська війна 1654-1667 рр. закінчилася Андрусівським перемир'ям 1667 р., за яким Лівобережна Україна і Київ з прилеглими містечками і селами залишилися в складі Російської держави, а Правобережна Україна, крім Києва, відійшла під владу Польщі. Згадується у творі Збруч – річка на межі Тернопільської та Хмельницької областей України, яка розділяла в ті часи Східну і Західну Україну.)

Ідея. Возвеличення почуття кохання (Катрі до Семена) • та засудження соціальної нерівності.

Обстоювання автором не спотвореного майновими розрахунками родинного щастя.

Проблематика:

• батьки і діти;

• кохання;

• соціальна нерівність;

• добро і зло;

• щастя людини.

Герої твору: батько Максим Гримач, старша дочка Катря, менша – Тетяна, козак Семен (коханий Катрі), козак, що приніс звістку про розбиті човни під час бурі.

Композиція.

Твір складається із п'яти частин. Важливу роль у побудові твору відіграють пейзажі (виступають як художній паралелізм). В оповіданні – багатство зорових та слухових образів.

Експозиція: «...се діялось,— давно колись, як панувала на Україні удвійці Польща і Московщина».

Зображення розміреного життя сім'ї Максима Гримача.

Зав'язка: кохання Катрі до Семена, відмова всім багатим людям хорошого роду.

Розвиток дії: зустріч Катрі з козаком.

Кульмінація: Катря чинить самогубство (топиться у Дніпрі), дізнавшись про смерть коханого.

Розв'язка: Страждання Максима Гримача через втрату старшої дочки («Зачинився старий Гримач, аж п'ять років не виходив за свої ворота»), заміжжя другої Дочки.

Стислий переказ твору «Максим Гримач»

I частина. Давно це діялось, коли панували в Україні Польща і Московщина. Застави між державами стояли негусто, тому люди часто перевозили Дніпром усякий крам, не сплачуючи мита. Навпроти Черкас над Дніпром був хутір Максима Гримача. «Такий-то богатир! Ходив у жупанах, та в сап'янцях, та в атласах. І хороший був: повновидий, чорнобровий, чорновусий; а веселий, а жартівливий!» Люди його, любили, бо будь-кого з біди виручить. Був Максим удівець, мав двох дочок – дорослу Катрю та меншу Тетяну. Жили вони в батька у розкошах.

Опівночі пливають човни Дніпром та пристають до старої верби. Максим гостей і товар приймає, щоб ніхто й не знав. 4

II частина. Найчастіше припливав молодий козак Семен, «уродливий парубок, хисткий, як очеретина, смілий, як сокіл». Покохала його гордовита Катря, усім женихам відсіч дає, бо «серце не до них горнеться».

Максим сказав, що силувати не буде, але й за бурлаку не віддасть. Катря відповіла, що дождатиме такого. Розказала Семену. Парубок розрадив: дослужить він в пана останній третій рік, отримає волю, купить хутіречь та й сватів пришле. Велів дождати весни: як зацвіте перша вишня — припливе вільним козаком.

III частина. Чекає Катря, у вікно поглядає. Ось і вишня зацвіла, а Семена нема. Якось підслухала Катря, як козак розказав Гримачу, що велика буря була на Дніпрі і всі човни порозбивала. Зблідла Катря й промовила, що тепер-то батько діждав собі вільного зятя.

IV частина. Сумує Катря, плете в саду віночок із квітів. Ніхто її не розважить: ні батько, ні сестра. Уночі пішла під вербу та й кинулась у річку «на самий глиб».

V частина. Уранці гомін, тривога. Шукають Катрю, але тільки вінок у річці знайшли. «Зачинився старий Гримач, аж п'ять років не виходив за ворота. Одцурався й ота-мана, й здобичі». Тетяна підросла, вийшла заміж за гарного сотника. Сумно старому Максиму в хаті; гляне на річку – сльози котяться: «Загубив я твій вік молоденький!»

25. І Нечуй – Левицький - прозаїк, перекладач. Він увійшов в історію української літератури як видатний майстер художньої прози.

За півстоліття творчої діяльності І. Нечуй-Левицький написав понад п'ятдесят ви-сокохудожніх романів, повістей, оповідань, п'єс, казок, нарисів, гуморесок, літератур-но-критичних статей.

• Особливості творчості:

- увів в українську літературу нові теми й мотиви, змалював їх яскравими худож-німи засобами; •
- у соціально-побутових оповіданнях та повістях відобразив тяжке життя українсь-кого народу другої половини XIX ст., показавши життя селянства й заробітчан, злид-нями гнаних з рідних осель на фабрики та рибні промисли; ,
- на відміну від своїх попередників – Г. Квітки-Основ'яненка та Марка Вовчка, він докладніше розробляв характери, повніше висвітлював соціальний побут, показував своїх героїв у гострих зіткненнях з соціальними умовами;
- своєрідна риса стилю І. Нечуя-Левицького – тонке поєднання реалістичної конкретності описів, великої уваги до деталей портретів та особистісних характеристик, Побуту, обставин праці, особливостей мови та поведінки персонажів з живописною образністю, емоційністю, тяжінням до яскравих епітетів;
- тонкий гумор.

**«Кайдашева сім'я»
(1879)**

Жанр: Яскравий зразок реалістичної *соціально-побутової повісті*, у якій на матеріалі повсякденного життя селянства розкриваються характерні риси вдачі українського народу: його індивідуалізм, прагнення жити окремим, самостійним життям.

Соціально-побутова повість – вид епічного твору, головна увага якого зосереджується на розкритті суперечностей і закономірностей суспільного життя, соціальній зумовленості дій і вчинків персонажів, зображенні їх у побутовому середовищі.

Жанрова специфіка повісті полягає в тому, що зображення повсякденного життя родини Кайдашів розгортається в найрізноманітніших побутових виявах, які часто окреслюються в гумористичному плані. Схильність до відтворення комічних недоречностей письменник вважав однією з рис характеру українців, елементом національної психіки, багатої, за його ж спостереженням, на гумор

Особливості композиції: Розгортання сюжету за принципом нагнітання епізодів, сцен, колізій, завдяки чому виразно окреслюється характер конфлікту. Сміслову роль відіграють численні діалоги.

Головна думка повісті: Через показ конкретних буденних ситуацій автор змальовує здрібніння людської душі. Духовна роз'єднаність, спричинена відсутністю прагнення зрозуміти одне одного, – це те лихо, яке отруює кожний день життя і батьків, і їхніх синів та невісток.

Характеристика основних персонажів

Омелько Кайдаш – звичайний селянин. Тяжка праця, панщина підірвали його здоров'я та сили. Зовнішність Омелька описано так: *«Широкі рукава закачались до ліктів; з-під рукавів було видно здорові загорілі жилаві руки. Широке лице було сухорляве й бліде, наче лице в ченця. На сухому високому лобі набігали густі дрібні зморшки. Кучеряве посічене волосся стирчало на голові, як пух, і блищало сивиною»*.

Омелько дуже працьовитий, ніколи не сидів без діла, щось завжди майстрував, лагодив. Від своїх синів він також вимагав працьовитості. Але Кайдаш любив випити – це, мабуть, було його найбільшою вадою. Тяжке життя зробило його нервовим та забобонним. Після одруження синів він поступово втрачає батьківську владу над ними, а Карпо навіть підіймає на старого руку. Кайдаш спився до божевілля та втопився, хоча все життя боявся саме такої смерті.

Маруся Кайдашиха – дружина Омелька, мала двох синів. *«Вже не молода, але й не стара, висока, рівна, з довгастим лицем, з сірими очима, з тонкими губами та блідим лицем»* Вона сварлива, бездушна жінка. Маруся гарно готувала і замолоду служила у панів покоївкою, *«терлась коло панів і набралась від них трохи панства»*, також про неї сказано, що *«від її погляду молоко кисне»*, *«на словах, як на цимбалах грає»* (улеслива, проте лицемірна). Кайдашиха з погордою ставиться до бідніших від себе, любить вихвалитись. Позитивні риси її характеру – це те, що вона працьовита, дбайлива хазяйка, любляча мати і бабуся. Але приватна власність, жадоба до землі зробила її жорстокою, жадібною. Це призводило до частих сварок і розладів у сім'ї, бійок.

Карпо – старший син О. Кайдаша та М. Кайдашихи. Карпо був грубий, неласкавий, сердитий, мовчазний. *«Широкий в плечах, з батьківськими карими гострими очима, з блідуватим лицем. Тонкі пружки його блідого лиця з тонкими губами мали в собі щось неласкаве. Гострі темні очі були ніби сердиті»*. У Карпа складний характер, він впертий, конфліктний, швидкий на розправу.

Мотря – дружина Карпа. Дівчина була із заможної родини, але не вихвалялася на селі. Характер у Мотрі складний: горда, язиката, конфліктна. Узявши шлюб, поринула у тяжкі будні. Зла свекруха

звалила на неї всю хатню роботу. Щоденна гризня зробила Мотрю злою, сварливою жінкою. А лютість її не мала меж. Так, вона навіть виколола свекрусі око та не переймалась, а раділа цьому.

Про Мотрю в повісті сказано: *«має серце з перцем», «бриклива, як муха у Спасівку».*

Її зовнішність описано докладно: *«Висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка, з кремезними ногами, з рукавами, позакачуваними по лікті, з чорними косами, вона була ніби намальована на білій стіні. Загоріле рум'яне лице ще виразніше малювалось з чорними тонкими бровами, з темними блискучими, як терен, облитий дощем, очима. В лиці, в очах було розлите щось гостре, палке, гаряче, було видно розум з завзяттям і трохи з злістю».*

Лаврін – молодший син у сім'ї Кайдашів. Він лагідний, жартівливий, протилежний за характером і зовнішністю своєму брату, неконфліктний, романтичний. Має дуже привабливу зовнішність: *«Молоде довгасте лице було рум'яне. Веселі сині, як небо, очі світились привітно й ласкаво. Тонкі брови, русьві дрібні кучері на голові, тонкий ніс, рум'яні губи – все подихало молодю парубочою красою. Він був схожий з виду на матір».*

Хлопець жартівливий, дотепний, веселий. Він у всьому бачить хороше, добре, шанує людей, захоплюється красою природи, має ліричну душу й грає на сопілці. Але, на жаль, зрештою і Лаврін стає егоїстом, конфлікти у родині змінюють і його характер: стає більш жорстким, конфліктним.

Мелашка – дружина Лавріна. *«Була невелика на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгообразна, повновида, з тонким носиком. Щоки, червоніли, як червонобокі яблужка, губи були повні та червоні, як калина. На чистому лобі були ніби намальовані веселі тонкі чорні брови, густі-прегусті, як шовк».* Дівчина щира, тиха, спокійна, лагідна, чутлива. Вона тяжко переживала безладдя в родині. Та поступово навіть і тиха й лагідна Мелашка втягується в сварки й бійки, її характер змінюється, стає більш конфліктним.

26. Панас Мирний (літературний псевдонім Панаса Яковича Рудченка) – український письменник великого епічного таланту, драматург. Його названо корифеєм української прози. Літературу він розцінював як могутній засіб боротьби проти соціального гноблення (твори повинні активно втручатися в життя, викривати ворожі, підступні дії панівних класів, нести світлий ідеал майбутнього).

Творча спадщина Панаса Мирного представлена романами («Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «Повія»), повістями, оповіданнями, новелами, драмою «Лимерівна», комедіями.

Особливості творчості:

– усе життя Панас Мирний писав поезії, кажучи, що вони допомагають йому краще творити «дзвінку прозу»;

– улюбленою темою письменника були життя і праця, мрії і сподівання селянства. Справжнє мистецтво пов'язане з народним життям, стоїть на сторожі інтересів трудівників – такими принципами керувався Панас Мирний у своїй творчості.

Бажали ми народові свободи, Бажали ми, щоб очі він розкрив, І, як другі освітні народи, Для поступу, для правди й щастя жив (Панас Мирний).

– започаткував нову жанрову систему: психологічне оповідання й новела, соціально-психологічний роман і повість, художній нарис, сатирична казка;

– широта і вільний вияв думки в реалістичному осмисленні усієї складності життя людини;

-увага до духовного світу особистості, яка прагне духовно повноцінного буття;

-глибокий психологізм творення характерів персонажів;

-використання в розкритті характерів вільної композиції, поєднання розповіді з оповіддю, зміщення

часових параметрів, використання прийомів спогадів, сновидіння, марення головного героя; -порушення проблеми ролі української інтелігенції в суспільному житті, письменник подає різні типи інтелігентів.

Художня характеристика твору «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

Жанр: соціально-психологічний роман.

Соціально-психологічний роман – роман, у якому суспільно значущі події і соціальні процеси передаються шляхом розкриття психології героїв, їх думок, прагнень і переживань.

Основні риси жанру соціально-психологічного роману:

- зображення людини в складних формах життєвого процесу;
- багатоплановість сюжету;
- охоплення долі ряду дійових осіб;
- великий обсяг.

Історія написання

Роман написаний братами Панасом Мирним та Іваном Біликом. Роботу над твором завершено в 1875 р. Уперше був надрукований у 1880 р. в Женеві. При перевиданні твору в Україні (1905) автори змушені були дати йому назву «Пропаша сила», але пізніше він видається під первісним заголовком. Роман засвідчив новий етап розвитку української прози. Це був перший «роман з народного життя», у якому, за визначенням І. Франка, «змальовано майже столітню історію українського села», розкрито тогочасну дійсність в усіх її складностях і суперечностях. В основу роману лягла почута письменником від візника розповідь про полтавського розбійника Василя Гнидку. Під враженнями від цієї розповіді письменник написав нарис «Подоріжжя од Полтави до Гадячого». Це стало важливим етапом у творчій передісторії роману «Хіба ревуть воли...». Безземелля, напівголодне існування, непомірні побори, утиски з боку місцевої влади – ось що дошкуляє селянинові, щодня отруює йому життя. Такі соціальні причини зумовили появу в середовищі одвічних хліборобів злодія і бандита.

Нарис – невеликий прозовий художньо-публіцистичний твір, у якому автор зображує взяті з життя факти, події, людей.

Тема роману – зображення життя та боротьби українського селянства проти соціального гноблення, зокрема кріпосництва та його залишків, напередодні і під час реформи 1861 р.

Головна ідея твору криється в його алегоричній назві: воли – символічний образ уярмленого селянства — не ревли б, якби було що їсти й пити. Автори намагалися показати соціальні умови життя селянства і мотивувати поведінку героїв, розкрити, що ж саме штовхало селян на слизьку дорогу, калічило їх душі, нівечило мораль, спричинило трагедію.

Композиція роману. Роман «Хіба ревуть воли...» складається з чотирьох частин, кожна з яких відповідно поділяється на дрібніші розділи. Ці 30 розділів становлять так звану «зовнішню» композицію твору.

I частина розповідає про дитинство та юність Чіпки.

II частина присвячена сторічній історії села Піски.

III частина знайомить зі складною долею селянина-бунтаря..

IV частина завершує трагедію Чіпки Варениченка.

Багатоплановість роману

1 -процес закріпачення українського села;

2 -сатиричне викриття козацької старшини;

3 – сатиричне викриття царської адміністрації – чиновництва, поліцейського апарату, земства.

Проблематика твору:

- народна мораль;
- батьки і діти;
- добро і зло;
- земля й достаток;
- кріпацька неволя;
- «пропаща сила»;
- жінка в сім'ї;
- любов і сімейне щастя.

Характеристика образів твору “Хіба ревуть воли як ясла повні”

Головні: Чіпка Варениченко, Грицько Чупруненко, Максим Гудзь, Мотря Жуківна (Чіпчина мати). Другорядні: Іван Вареник (Чіпчин батько), баба Оріїпка, Галя, Христя, Явдошка, Василь Порох, пани Польські, Лушня, Матня, Пацюк, Чирик.

У центрі роману образ Чіпки – селянина-бунтаря, невтомного шукача правди, який зрештою зійшов на криву стежку боротьби і став «пропащою силою». Син зневаженої селянки, Чіпка зростає в злиднях, в умовах недоброзичливості й ворожості. Ровесники глузують з нього. Коли багатий Бородай за впертість прогнав Чіпку з роботи, він «поніс у серці гірке почуття ненависті на долю, що поділила людей на хазяїна й робітника...». Надто вразила Чіпку кривда, коли за право працювати на власній землі чиновник цинічно вимагає хабара. У цей момент Чіпка втрачає віру у справедливість. У його серці вже вкотре закипіла ненависть, на жаль, не лише до гнобителів, але й до всіх людей. Звідси – сліпе, стихійне бунтарство зневаженої, обікраденої людини.

Під впливом лихого товариства Чіпка опустився на саме дно життя. Проте добро в його натурі на якийсь час перемагає (проблиски свідомості, намагання оборонити правду, вибори в земство). Та коли Чіпку наказом губернатора було виведено з управи «по неблагонадійності», то ця кривда стала останнім поштовхом, і герой свідомо стає на стежку помсти. Грабунки, вбивства зводять нанівець його протест. Кров невинних людей страшним тавром заплямовує Чіпку. Із правдошукача він перетворився на кримінального злочинця.

Грицько – найближчий приятель дитячих літ Чіпки – обирає інший життєвий шлях. Міряючи босими ногами курні заробітчанські шляхи, Грицько мріяв про «хату теплу». Невдачі, бідкування, злигодні породили у хазяїновитого парубка егоїзм, байдужість до долі інших, корисливість. Навіть приятелювання з Чіпкою Грицько намагався використати для власного збагачення. Неприховане злорадство з бід Чіпки, зневажання свого товариша – це так само своєрідна трагедія Грицька.

Максим Гудзь – ще один яскравий тип трагічної особистості, «пропащої сили». Душа Максима рвалася до енергійного діла, на широкий простір. Казарма зламала його небуденну силу. Максим страждав від безглуздої служби-муштри. Горілка, до якої він звик, вимагала грошей, і він не соромиться грабувати людей, оббирати солдатів. Повернувшись через 30 років у село з грошиками та «заслугами», Максим живе єдиною пристрастю – збагаченням. Тому і стає Максимів хутір пристановищем грабіжників.

Мотря – одна з найтрагічніших жіночих постатей в українській літературі. Ця жінка була готова віддати заради сина все. Та, не витримавши страшних випробувань, які впали на її сиву голову, не знісши кривавого розбійництва Чіпки, мати викриває його злочин. Образ матері-страдниці, її чесні, справедливі рішення і дії на-бувають символічного звучання: це сама справедливість, саме людське сумління кара-ли і злочин, і злочинця, ким би він не був.

Сирота змалку, Христя, вийшовши заміж за Грицька, відчула радість праці на себе, спокій родинного затишку. На відміну від черствого чоловіка, вона переймається стражданнями інших людей. Усім серцем сприймає Христя схвильовані слова Чіпки про бідняцьку долю. І тільки вона змогла побачити у своїй уяві Мотрино сина не гультіпакою та волоцюгою, як його всі називали, а доброю людиною, яку зламало лихо. Більше того, вона вже відчула, що її чоловік сам може обійти правду, може легко змиритися з неправдою. І хоч важкі будні селянського життя, щоденні хатні турботи, догляд за малими дітьми втягують Христю в звичайне для мільйонів жінок річище, проте

серце її завжди залишається чуйним до людського горя.

Образ Галі розкривається в інтимно-побутовому плані. Ця красуня, «польова царівна», що зачарувала Чіпку з першої зустрічі й потім Стала його дружиною, зросла в злодійській сім'ї. Та все те зло, що оточувало її з дитинства, не спотворило душу дівчини. Добра, щира, справедлива, Галя допомагає Чіпці на якийсь час повернутися до чесної хліборобської праці. Та слабкими виявилися сили молодої жінки, зломилася під тиском брутальних умов. Побачивши всю безодню злочинів, у яку потрапив Чіпка, зрозумівши, що не зможе його врятувати, Галя накладає на себе руки.

В оцінці морального падіння Чіпки автори виходили з позицій народної моралі, керувалися тими критеріями, що добро завжди прекрасне, а зло – потворне, огидне, бридке, хто б його не вчинив. Криваві злочини заплямовують людину навіки.

Весь розвиток сюжету підводить до однозначного висновку: найблагородніші пориви перекреслюються злочином. Невміння знайти справжні шляхи боротьби проти кривдників зробило Чіпку «пропащою силою».

Стислий переказ твору «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

ЧАСТИНА ПЕРША

I

Польова царівна

Одного чудового весняного дня йшов до свого поля молодий парубок літ двадцяти. Відрізнявся він від інших не одягом, не вродою, а палким поглядом темних очей. У ньому відчувались духовна міць і хижа туга.

Він почув чудову пісню якоїсь незнайомої дівчини. Була вона низенька, чорнява, метка й жвава, одягнена в зелене вбрання, завітчана польовими квітами. Дівчина була схожа на польову царівну ?

Після недовгої розмови незнайомка втекла від парубка.

Повернувся хлопець додому. Його хатка стояла на краю села Піски. Була вона хоч і старенька, та чепурна; Поряд виглядали хлівці, повіточки. Не достатки, а тяжка праця кидалась у вічі.

Біля порогу стояла бідно зодягнена жінка, яка стала докоряти своєму синові Чіпці, що той десь блукає, а корова й кобила не наповані.

Увечері, як впоралися з худобою, став Чіпка розпитувати матір про дівчину, яка не йшла йому з думки. Та мати її не знала.

II

Двужон

Літ за двадцять до кріпацької волі у село Піски прийшов невідомий захожий се-редніх літ. У волості він назвав себе небожем жителя Пісок Карпа Окуня, показав паспорт. Громада прийняла його. Став він піщанський громадянин – козак Остап Ма-карович Хрущ.

Через рік купив хатку на краю села, землю й одружився з Мотрею, що жила в сусідах зі старою матір'ю Оришкою. Жили тихо, мирно, багато працювали. Та об-ридло таке життя Остапові, кинув сім'ю й пішов на заробітки. Скоро із Дону прийшла звістка, що Остап Хрущ насправді зветься Вареник, має жінку і трьох дітей, яких покинув. Пішов поголос по селу, не можна Мотрі нікуди очей показати, щоб на неї пальцем не тикали.

Віддали Остапа в солдати, а в Мотрі народився син, якого назвали Нечипором.

III

Дитячі літа

Не судилося Мотрі щастя. Її і матір стали цуратися люди, обходити їхню хату сто-роною. Нужда несказанна, злидні невилазні, хоч день і ніч жінка працює і в полі, і вдома.

Баба Оришка доглядала онука, розказувала казки, відповідала на його запитання. Тільки з нею спілкувався Чіпка, бо ровесники не приймали хлопця, обзивали «байс-трюком» і «виродком», а мати замордована роботою й нестатками, часто біла й лаяла його. За це Чіпка не любив матері, був лютий на неї, міг би – очі б їй видрав, якби не баба.

IV
Жив — жив!
Жив

Чіпка без друзів до дванадцяти літ. Росло лихо в його серці — і виростало до гарячої відплати. Ні Бог, ні люди не страшні йому.

Віддала мати Чіпку в найми до багатія Бородая. Хлопець не слухав хазяїна, і той його побив. Чіпка ледь не спалив хлів Бородая, за що його й вигнали.

На весну найняли Чіпку до діда Уласа пасти громадську отару. Там хлопець по-знайомився і подружився зі своїм ровесником Грицьком Чупруненком, полубив діда. Підлітки пасли худобу, а коли було нічого робити, видирали горобенят із гнізд, відкручували їм голови, а тільця розбивали герлигами.

Та одного разу зробив Чіпка і добре діло. Він не побоявся вовка, відігнав його від отари і відбив у звіра ягнятко.

V
Тайна-невтайна

Сподобалось Чіпці в діда. Робота легка, хліба заробив, грошей. А тут ще й трішки землі дісталось йому після смерті родича. Аж помолодшала Мотря, весела стала. Та прийшло горе в сім'ю: умерла стара баба Оришка. Чіпка помарнів, похнюпився

і все кликав бабу, плакав.

Дід Улас розказав Чіпці про батька, який ще малим нікого не слухав, нікому не корився. Пан за непослух часто бив його, і хлопець втік на Дон, де одружився, завів діточок. Але втікач дуже скучав за рідною стороною, повернувся в Піски з чужим пас-портом, одружився з Мотрею. Два роки пожив тут, а потім знову повернувся на Дон, де його арештували, а пан віддав двождона в москалі.

Задумався Чіпка, занемігся. Міркував над долею батька і винуватив його тільки в тому, що він не вирізав, не випалив панів, не помстився їм.

VI
Дізнався

Прийшла зима. Люди дізналися, що їм дали волю, але треба два роки відробити в пана. У селі крик, гомін.

Навесні вирішив Чіпка йти до громади проситись овець пасти самому, бо діда за-брали до панського двору. Громада йому відмовила — чим тяжко образила. Став Чіпка працювати на своєму полі, купив овечок, корову, кобилу. Мати молоко продає, заве-лися гроші. Купили Чіпці гарний одяг, щоб не соромно у свято до людей вийти.

На своєму полі зустрів Чіпка незнайомку. Вперше почув Чіпка ім'я дівчини — Галя. Дізнався він, що вона єдина дочка багатого хуторянина.

VII
Хазяїн

Грицько пішов на заробітки в чужі краї, брався за будь-яку найтяжчу роботу, спав на голій землі, їв на ходу, але настав час, коли він з грошима повернувся додому, купив нову хату, землю. Став на людей поглядати звисока: до багатців горнувся, а на голоту дивився згорда. Посватався до дочки найбагатшого козака, та той не захотів мати зятем колишнього пастуха, що колись у драних штаненятах за вівцями бігав.

Довго роздумував Грицько: яку собі жінку брати. Та незчувся, як і коли закохався в сусідню наймичку — веселу, моторну, працювиту дівчину Христю.

Грицько одружився з Христею і зажив тихим пахарським життям. Ні лайки, ні сварки не чула їх простора, світла хата. Матері радили своїм дітям брати з них приклад: і Гриць, і Христя залишились сиротами, а скільки надбали чесною працею. Отак треба на світі жити!

ЧАСТИНА ДРУГА

VIII

Січовик

Велике село Піски, а півтори сотні літ тому на цьому місці стояли невеличкі хутірці. Назву отримало через пісок, якого було багато перед самим селом.

Якось оселився тут січовик Мирін Гудзь – немолодий, коренастий, з довгими вусами, з закрученим за вухо оселедцем. Ходив на полювання та й забрів якось на хутір до козака Зайця. Біля копанки зустрів дочку Зайця Марину. Покохав і одружився з нею. З того часу заржавіла січова рушниця, став Мирін Гудзь поле орати, хліб ростити, а Марина – сина Івана колахати.

Коли Івась підріс, то став гратись у війну, про яку часто розказував батько. Тішився Мирін своїм сином-воюком, зате мати не любила ті страшні іграшки. Вона малювала перед сином картини тихого пахарського життя, і Іван переставав воювати. А як повернуло йому на шістнадцятий рік, то став він приглядатися до хазяйства.

Піщани ще були вільні, але кругом розляглась неволя.

Сумно жити стало старому козакові. Син цурався батьківського духу, останні січовики померли. Мирін дивувався новим порядком, коли свій свого у неволю заганяє, кожен тільки про себе дбає, а братове лихо – чуже лихо. Лаявся із односельцями, нагадував їм про лицарство, козаччину, волю. Мирін вирішив оженити сина на Мотрі, дочці козака Кабанця.

Зажив Іван Гудзь із своєю дружиною тихо та мирно. За три роки народилося в них троє синів: Максим, Василь та Онисько.

Старий Мирін часто брав Максима на коліна та розказував йому грізні повісті про давні чвари.

Максим полюбив діда більше батька й матері. Старість побраталася з молодістю. Січовик удмухнув пил своєї душі в молодесеньку душу онука!

IX

Піски в неволі

Життя круто повернуло своїм важким колесом – та й закрутило Піски... в неволю! Досталося село панові Польському. Був він небагатий шляхтич, служив у якомусь полку, терся по передніх вельмож. За вірну службу нагородила його цариця великим селом Піски.

Приїхав ясновельможний пан не сам, а з якимсь потертим, обтріпанним жидком Лейбою і об'явив піщанам, що тепер вони вже не козаки, бо Піски повністю належать йому. Люди невдоволено загули, загомоніли. Генерал підскочив до переднього і з усієї сили зацідив його у-вухо, штовхнув у повозку жида, вскочив сам – і тільки його й бачили. Покотив у Гетьманське, розказав, який «бунт» підняли піщани, а на другий день у Піски вступала рота москалів. Селяни полякалися і вже мовчали, як генерал ходив із хати в хату та переписував своє добро.

Не сидів без діла й Мирін Гудзь. Роздобув собі і синові бумаги, що вони козаки. Так його сім'я і ще деякі розумніші залишилися вільними, а їхні односельці були переписані генералом і перетворилися на кріпаків.

Якось рано-вранці по селу бігав вїт та збирав людей на площу. Посходились, гомонять. Трохи згодом приїхав генерал, об'явив своїм кріпакам, що житимуть вони, як самі знають. Тільки йому будуть платити невеликий податок за землю, а віддаватимуть його Лейбі, який залишається у селі на хазяйстві.

Люди спочатку сперечались, а тоді згодились. Генерал сів у візок, востаннє блиснув у очі піщанам його мундир з еполетами, замиготів срібний пояс з китицями. Більше його селяни не бачили. Лейба зостався на хазяйстві. Через місяць приїхала його жінка з десятком жиденят, поставили будиночок та й стали шинкувати. Пішло все по-старому. Козаки й кріпаки орали землю, засівали, жали, косили, молотили. Генералові платили невеликий чинш.

Звикли піщани до Лейби, стали ходити до нього в шинок, бо в жида горілка була дешевша, ніж у козаків... Став Лейба нужний чоловік на селі. Завів худобу, за якою ходить уже наймичка Гайка. Піски піднялися, розрослися. Землянки зникли, на їх місці білили чепурні мазанки.

Миронові нічого того не довелося побачити. Скосила його думка про неволю рідного краю, умер останній січовик.

Х Пани Польські

Прошло десять років. До піщан дійшла звістка, що генерал умер, а генеральша їде з синами на село жити.

Прикажчики збудували для панів новий палац, виселивши з того місця, яке вподобали, дві сім'ї. Селянські хати були розвалені, новий палац став кращим за піщанську церкву. І вперше піщани пішли на панщину: будували, мазали панські хорони.

Новий прикажчик Потапович довго муштрував кріпаків, учив зустрічати "гаспажу".

А ось – і сама приїхала...

Збіглися люди подивитись на це диво. Сивих дідів вислали назустріч з хлібом -сіллю. Та генеральша за дорогу дуже втомилась і не прийняла ні хліба, ні солі. Вона навіть не глянула у бік людей. Піщани тільки й побачили свою пані ззаду, – високу, суху, як в'ялену тараню.

Діти, два хлопчики десяти і дванадцяти років, повискакували за матір'ю з ридвану і побігли до гурту наймолодших своїх кріпаків та стали скубти їх за волосся.

Незабаром наказали розходитись. Пішли піщани по домівках, несучи в похилених головах сумні думки та передчуття.

А на ранок наказала пані знести всі хати, які стояли насупроти панського палацу і загороджували вид з панських вікон.

Щодень ідуть усе нові й нові накази, нові й нові вигадки, які камінець по камінчику вибивали з людської волі.

Піщани довго не піддавались та не змогли подужати генеральської сили. І тоді стали тікати цілими сім'ями у вільні степи.

А ті, що залишилися, покійно працювали на панських нивах. Нагайка у вмілих панських руках швидко перетворила завзятих степовиків у покійних волів.

Незабаром молодих паничів відвезли у науку, а з науки вернулась старша дочка Віра Семенівна.

Наступного дня вранці-рано піщанин Кирило Очкур проводжав до двору, як до гробу, свою старшу дочку Ганну – вродливу, хорошу дівчину, яку брали покоївкою для молодої пані.

На другий рік приїздить друга дочка, на третій – третя.

Набрали в покої пани селян, які прислужували і в горницях, і на кухні, і в конюшнях. Ту голодну юрбу треба чимось годувати. А дочок заміж віддавати, скрині придбати? Треба про все подумати.

Заклекотав генеральський палац... Музика, танці кожного дня. У горницях гостей -ніде просунуться. Усіх треба нагодувати, напоїти. І працювали кріпаки, як ті воли, на панщині вже по чотири дні на тиждень, та зносили в двір курей, гусей, яйця...

Відгуляла генеральша й два весілля: Піски зроду-віку не чули, не бачили такого дива. Палац аж ревів, аж стогнеш.

Дві старші доньки вийшли за панів, а ось менша прогнівила матір, бо полюбила «сохла» сотниченка Саєнка і побралася з ним без дозволу й благословення генеральші.

Залишилась пані сама на хазяйстві. Будинок великий – а нікого нема! Завела генеральша котів, ціле кошаче царство, бо треба ж біля когось погріти своє одиноке серце. Слугувала хвостатим мишоодавам бездітна вдова Мокрина. Годує їх, вичісує, постіль стеле. Та одного разу не доглянула і придавила дверима кошеня. На другий день Мокрина на виду всього села мазала панські кухні, а на шиї в неї на червоній стьожці теліпалось здохла котятко.

Найбільше не любила генеральша горничну Уляну – веселу, з щирим серцем, кмітливу дівчину. Що б не сталося – винувата Уляна. Одного разу ні за що наказала жорс-току висікти її. Здалося несамовитій генеральші, що Уляна закохалась у камердинера Стьопку, якого пані сама жалувала. Били Уляну так, що насилу підвелась.

А Стьопка не став дожидати своєї черги і втік.

Перетривожилась генеральша, захворіла, а на третій день і померла.

Доїхала-таки її дівка Уляна!

Приїхав у село старший панич – тонкий, цибатий, з рижуватим, як у ведмедя, во-лоссям.

Перш усього порозганяв котів, відпустив з двору майже всіх чоловіків. Дівчат чо-мусь залишив.

Часто заходив у дівочу: говорить, жартує. Найбільше йому подобалась Уляна.

Через півроку поїхав пан кудись далеко. Перед від'їздом попрощався з Уляною, подарував їй 50 карбованців, убрання, яке мала, та дозволив покинути палац.

Оселилась Уляна у дядини. Через місяць вона вийшла за Петра Вареника, який був лакеєм у генеральші і нашивав їй нову шкуру, виконуючи наказ своєї біснуватої пані. А через три місяці послав бог Петрові сина Івана.

Через рік приїхали у Піски обидва паничі з молодими жінками, поділили між со-бою батьківщину і стали Дерти з кріпаків уже на дві сім'ї.

Зубожіло село. Стали з'являтися злодії – новина в Пісках.

Пан Василь Семенович злякався, що п'яноги й до нього залізуть, та й переселився в новий палац, який збудував у Красноярськiм хуторі. Назвало навколишнє панство той хутір «Меккою», бо збирались туди пани з цілого повіту, як на Магометову могилу бусурмани з цілого світу.

Не забув Василь Семенович Улян, взяв її сина Івася до панича у горниці. Та й ледащо був Улянин син, а Чіпчин батько... Незабаром утік кудись.

І у Василя Семеновича і у Степана Семеновича народилося на двох аж десятків до-чок. Літа ідуть, дівчата ростуть. У Василя Семеновича Доньки були схожі на плащуватих циганок: з чорними очима, з довгими, як кендюхи, носами, самі чорні, як у сажу вимазані. Сидять у батька на шії, як під шатррм.

Нічого робити: давай Василь Семенович закликати до себе паничів, давай на них накидати своїх плащуватих. Розкоренився рід панів Польських. Потомки «голопузої шляхти» усмоктали з молоком матері думку, що українські селяни годні тільки на те, щоб напихати їх голодні роти смачним і солодким.

З половини двадцятих по шістдесяті роки був на Україні «золотий вік» панського панування. Верховодили у Гетьманському пани Польські, як у себе на царстві. Василь Семенович став предводителем, родичі – урядники; справник, суддя, підсудки – все то зяті, родичі зятів, племінники... Прибрав Василь Семенович до своїх лап цілий повіт.

І все кругом мовчало, слухало, терпіло, та все нижче ,нижче нагинало голову перед його владою.

XI

Махамед

Після смерті останнього січовика Мирона і його жінки Марини їх син Іван із жінкою Мотрею вдвох поралися із хазяйством. Тяжко працювали самі і дітей призвичаю-вали до хліборобського життя.

Найщиріше брався до діла старший Максим, та кидав розпочату справу, якщо проходила охота її робити. І не можна було його ні заставити, ні застрахати. Дідові оповіді про Січ, про волю запали у Максимове сердечко. Йому хотілось самому битись, рубатись, розгардіяшити.

Колись ще малим роздражнив страшного панського бугая, і, коли теє страховище погналося за ним, хлопець стрибнув через тин. Стрибнув і бугай та на кілку й застряв. Линула кров з пробитого боку. Пропав бугай. Батько побив Максима, а той перепла-кав – та й знову за своє. То на баранах їздить, то прив'яже телятам до хвостів дрючки й заливається реготом, як скотина лякалася -й несамовито бігала, то з хлопцями нав-кулачку б'ється або братів за чуби таскає.

Палкий, як порох, сміливий, як голодний вовк, він усіх побивав, над усіма верховодив.

Як же дійшов до літ та убрався в силу, – біда з ним та й годі! Насміхався над парубками, пускав лиху славу про дівчат, заніс Луценкові ворота й почепив на самім версі столітнього дуба, у Тхорихи-вдови вимадав ворота дьогтем.

Стали люди жалітися батькові на «Махамеда», як його прозвали старі баби. Та що батько вдіє з таким гульвісою, шибеником? Хотіли одружити, так на заручинах Максим так напився, що ледь не побив майбутнього тестя. Вернулися свати з гарбузом.

На докори батька і матері Максим не зважав. Пив, гуляв, з дому речі почав носити в шинок.

Мучився з ним батько, мучився та й вирішив віддати в москалі. А Максим як почув про це, то виспівуючи й вигукуючи зразу пішов до прийому. Записали його у гвардію, бо він був високого зросту, бравий, широкоплечий, як із заліза збитий.

Не стало Максима, затихла лайка в Івановій хаті, не чуть ніякої шкоди в Пісках. Батько зовсім не згадував його, а як хто нагадає, то сердиться й відповідає, що ніколи не мав третього сина. Брати трохи посумували за Максимом, а далі й забули. Поженились, батько розділив між ними хазяйство, а москалеві залишив хату та дві десятини поля.

XII У москалях

Погнали рекрутів з рідного краю аж у Московщину. Дивувались вони життю російських селян: хати в селах були без вікон – чорні, як комори, закурені димом, люди – в личаках, у довгих балахонах, з бородами.

Аж ось прийшли у місто. Багатство міське ще більше здивувало новобранців.

Максим і в казармі був заводієм. Товариші душі в ньому не чули. Одне тільки мучило його, що жив у вонючій казармі та їв хліб, що був чорніший землі, та ще й у шаплику ногами мішаний. Капуста, каша – з рота верне.

Взяли його старші москалі з собою на заробітки, на прокорм. Ходили по селах, крали, що погано лежить, та зразу ж і продавали, іноді випрошували у подорожніх, без грошей їли і пили у шинках. – Начальство любило Максима за те, що він до всього здатний, моторний, сильний і розумний, з будь-якого становища знайде вихід.

Незабаром зробили його унтер-офіцером.

XIII Максим — старшим

Як став Максим старшим, то спершу запишався, почав гордувати нижчими себе. Та скоро стало йому те старшунство гірше полину... Ні з ким душу відвести; ні до кого по-братерськи забалакати; ні на чому своєї сили показати.

Наткнувся якось Максим на граматку. Став самотужки вчитись читати, вивчився, та й покинув, як нікчемну річ.

А тут виникли різні заворушення. Повів і Максим у бій своїх москалів. В одному із боїв загинув москаль, який перед смертю гукав якихось Мотрю й Хіврю та просив простити його. Максим дізнався, що то знаменосець хохол Хрушов.

За сміливість нагородили Максима орденом та поставили фельдфебелем. А тут і війна закінчилась. Вернулися додому.

Більше старшунства було зручнішим для того, щоб запуслав Максим свою п'ятірню в московські достачі. Став він більше про себе дбати, кинув пити, складав гроші, та й задумав одружитися. Запала йому в око Явдошка, яка з дитинства займалась крадіжками, гулянками. Була красивою, знала це і торгувала своєю красою, як жид крамом. На той час, як зустрів її Максим, краса Явдошки вже трохи пом'ялася, і вона задумалась пристати до якогось берега. Так і зійшлись вони, прожили декілька років, звикли один до одного, а потім і побралися. Жили безжурно, не дуже задумуючись про завтрашній день.

Минуло десять років. Безпутне життя витягло з них усі гроші. Схаменулася Явдоха. А тут ще Бог дав щастя – народилася дівчинка Галя; яка перевернула все їхнє життя. Закінчились жарти, гулянки.

Стали обоє складати гроші. Максим відпускав своїх москалів на «прокормлення» та брав у них гроші, а Явдоха скуповувала та перепродавала награване добро.

У війні з турками Максим був легко поранений в руку, домовився з лікарем, і відпустили його із служби, дали «чисту».

Через тридцять років повернувся Максим у Піски до батьківської хати. Потім переїхав на хутір, збудував дім, мов панські хорони, стайню, комори рублені, ворота тесані. Сміялись люди, що москаль фортецю собі будує та дивувались, звідки він гроші на все те бере.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

XIV

Нема землі!

Життя прожити – не поле перейти.

Восени позвозив Чіпка додому хліб і лагодився його молотити. Аж тут приходить десятник з волості і приносить звістку, що прийшов з Дону якийсь чоловік і заявив, що Чіпчина земля належить йому.

Відібрали у Чіпки землю судом. Та він вирішив боротися, взяв у матері п'ять карбованців і пішов у Гетьманське воювати за свою землю.

Сонце вже стояло на вечірньому прузі, як підходив Чіпка до міста. Першим, кого він тут зустрів, був низенький чоловік, з круглим запухлим лицем, з рудими товстими вусами. На плечах була накинута московська шинель, унизана блискучими гудзиками, з зеленими нашивками на комірі.

Розповів Чіпка йому про своє горе. Познайомились. Звали чоловіка Василь Порох. Він часто писав піщанам «прошення» в суд, набився і до Чіпки в помічники. Послав хлопця в шинок за пляшкою та запросив до себе в хату.

Була та хата страшенно неохайна, з чорними, аж цвілими стінами, посеред долівки вибої, повні сміття; вікна темні, чорнувато-зелені. Василь Порох випив горілки, запропонував і Чіпці. Той спочатку відмовлявся, а тоді й собі випив чарку. Горілка запекла, заціпала в роті, трохи не похлинувся, аж закашлявся... Але через деякий час Чіпка відчув тепло у тілі, темні думки стали прояснятися, стала прокидатись віра, узяло завзяття.

Порох написав «прошеніє», випили ще. Василь став розповідати Чіпці про своє життя, про горе, яке йому заподіяли пани Польські. Цей предводитель зі служби його вижив, брата за щось у Сибір заслав. Племінник панський сестру з розуму звів. За те й пише на них Порох у всі інстанції. Та нічого не виходить, бо скрізь у пана Польського свої люди.

XV

З легкої руки

Уранці устав Чіпка з досадою в серці, з дурманом у голові. Узяв «просьбу», пішов у суд.

Секретар Чижик згодився поправити діло, як Чіпка дасть йому п'ятдесят карбованців. У хлопця подих перехопило від такої неправди, кров прилила йому в голову; серце затіпалось; на виду зблід, а очі світили, як у вовка. Грюкнувши дверима суду, він потяг напрямки до Пороха, розказав йому все і вже сам запропонував випити. Горілка змішалася зі страшною злістю – і запалила серце.

Пішов Чіпка додому, та зайшов у шинок. Пропив свитку, шапку, повернувся до матері п'яний, розхристаний. А на ранок знову до шинку...

XVI

Товариство

П'ючи та гуляючи, підібрав собі Чіпка трьох товаришів щирих: Лушшо, Матню та Пацюка. Лушня був високий, широкоплечий, бравий, з хорошим панським личком, з чорними гарними вусами, з карими веселими очима.

Пацюк собі худощавий, низький, мишастий, справжній пацюк, такий і прудкий.

Матня був який завтовшки, такий завбільшки; неповороткий, неохайний. Голова величезна, обличчя татарське, кругле, як гарбуз; ноги короткі та товсті, як стовпці. Найбільше любив він горілку: дудлив її, як воду.

Лушня родився й виростав у панському дворі. Мати його була сиротою, і забрав її пан у свої покої, бо була вона красивою дівчиною. А через рік народився в неї білолиций чорноголовий хлопчик Тимошка. Як підріс він, то взяв його панич до себе лакеєм. Часто присікувався до хлопця та бив за те, що той ніби покрав щось із розставлених на столі цяцьок. Гірко прийшлося хлопцеві таке життя, злість накипала в молодому серці. І через рік, через два з малої та доброї дитини зробився якийсь лихий злодіяка. Украде щось та й підкине другому. Безвинного б'ють, а він собі нишком крадіжку поживе, та ще й сміється потайно.

Але іноді і його совість мучила. Страшно йому ставало від думки, що за все те віддячиться, хоч не на сім світі, то на тім, сором пік його. Тоді він, щоб погасити прометеїв вогонь у змученій душі,

прихилився до скляного бога: привчився горілочку вживати. За це били його добре, прогнали з горниць, поставили кучером.

Став. Лушня вчашати в шинки. Там він і зазнався з Матнею і Пацюком, які теж повиростали в неболі зlodіями і розбишаками.

З оцимито ледацюгами, гультіпаками побратався Чіпка. Цілий день і ніч п'ють, гуляють по шинках на його кошт, а перед світом ідуть у його хату висипатись. Ви-спляться, викачаються, візьмуть із собою Чіпку та з добра його що-небудь, – та й знову в шинок.

Мотря спершу дивилась на таке безпутство, та плакала, та вговорювала Чіпку, а потім стала ляяти, ганьбити. Сусіди намовили її пожалітись у волость. Посадили Чіпку п'яного у холодну, незчужся, як і заснув...

Увечері його товариші розламали стінку холодної й випустили невольника.

Іде Чіпка додому... У голові – хміль; на серці – зло... Як скажений бик, налітає на хату... З брязкотом повилітали вікна, грюкнули в сінях двері. Залетів у хату Чіпка з прокльонами, з сороміцькими словами про матір, яка сховалась від нього на піч. Умовляла його мати, просила покинути горілку, братчиків, які будуть поряд, поки буде що пропивати, а як не стане, то де й дінуться.

Довго ще кричав на матір Чіпка, а потім узяв зі скрині материну нову білу свиту і майнув з товаришами у шинок.

Мотря зв'язала останнє своє збіжжячко в клунок, останній раз оглянула свою хату, яка зробилася пустою, і, обливаючись слізьми, пішла жити до старої баби-пупорізки.

Немає Чіпці ніякого впину. Пропив усе хазяйство і навіть одіжку. Зостався у латаній свитині, драних штанах. Босий, голий, без шапки, ходить він по селу від шинку до шинку. Нічого нема!.. Тільки й зосталося, що в току стіжки недомолоченого хліба...

Лушня запропонував продати їх шинкареві. Але Чіпка твердо заявив, що не продасть хліб жидові.

Згадався йому той недавній час, коли він, ще весною, назирив оцей самий хліб зеленим, як рута, буйним, як дерево, коли зустрівся з Галею, – балакав, жартував з нею... Коли він жав його, рано встаючи, пізно лягаючи; в'язав снопи, складав у копи, возив на тік, почувуючи себе хазяїном. Душу Чіпки обвив жаль за своєю працею, за своїми надіями.

XVII

Сповідь і покута

На другий день, рано-вранці, Чіпка пішов до давнього товариша, з яким пасли вівці у діда Уласа, до Грицька.

Чіпка вступив у просторий, чистий, оплетений двір, задивився на нову, білу, чепурну хату. На порозі хати стояла гарна, струнка, як дівчина, молодиця – низенька, чепур-ненька.

Поздоровкались. Чіпка сказав, що прийшов до Грицька, щоб продати йому хліб. Грицька не було дома, працював у жида у пивниці, бо вдома з роботою вже впорався і не хотів без діла сидіти.

Грицько повернувся голодним, сіли з Христею обідати, а тут Чіпка знову прийшов. Поздоровкались, запросили гостя до столу. Чіпці і соромно стало, і страшно. Ніяково оглянув хату. Була вона чепурно вибілена, тепла та ясна, тиха та щасна. Згадав він свої мрії про сім'ю, про Галю, і слъози ледь не бризнули з очей.

Христя метнулась до хліба, до мисок, до печі. Насипала борщу, поставила пляш-ку з горілкою. Чіпці здалося, що він зроду не пив такої доброї горілки, не їв такого смачного борщу.

Поїв Чіпка і став сповідатися цим щирим, привітним людям. Розповів про своє горе, про людську неправду. Винуватив усіх, крім себе. Тільки докір Грицька за матір вразив Чіпку в саме серце.

Чіпка вмовив Грицька забрати його хліб без грошей, бо не хотів пропивати свою працю.

Коли він пішов, Христя задумалась над словами гостя, згадала своє сирітство. Подумки вона неначе виправдовувала його; здавався їй Чіпка не таким гультіпакою та волоцюгою, яким його люди вважали.

У неділю Грицько запряг пару биків у віз та й поїхав до Чіпки. Матня, Лушня, Пацюк стали допомагати Грицькові хліб набирати, та коли дізналися, що Чіпка віддав стоги без грошей, кинугаи роботу й почали йому дорікати. Але Чіпка не зважав на товаришів і слова свого не змінив.

XVIII Перший ступінь

Мотря працювала на чужих людей, часто згадувала свою хату, хазяйство. Та найбільше мучили думки про Чіпку, про ту прокляту ніч, коли він п'яний зневажив її, матір, важкими докорами, облудними словами. А тут ще й люди несуть їй новину за новою про сина. Плаче мати дрібними сльозами, кличе смерть до себе.

А Чіпка зовсім пустився берега. Пропив усе, залишилися тільки голі стіни й по-биті вікна. Задумався Чіпка: їсти, пити хочеться, надворі вже холодно, мороз у хату преться. Як жити? І вирішили побратими обікрасти пана. Змовилися з шинкарем, що купить він вкрадену ними пшеницю, добряче випили та й пішли до панських комор.

XIX Слизька дорога

Пішла по селу звістка про те, що пограбували пана, а сторожа прибили. Люди вказували на Чіпку і його товаришів. Прийшли з волості з обшуком, все обійшли, обдивилися, а тоді приступили до Чіпки, що п'яний лежав на полу. Голова став допитуватись про пшеницю, про вбитого сторожа, та Чіпка відмовлявся так впевнено, наче й не він це зробив.

Посадили усю четвірку у холодну. А їм і байдуже, завели жарти, планували, кого ще обберуть, розпитували Чіпку про сторожа. Єдине, про що журилися, – горілка. Скільки днів не пили – аж вуха попухли.

Не доказали слідчі вину братчиків, випустили, а на другий день пішла по селу чутка, що обікрали голову. Влізли у хату якісь перевдягнені «штрашидла», зв'язали голові руки й ноги, накрили кожухом, забрали велику силу грошей – та й були такі...

Потім пограбували писаря, і знову всі показували на Чіпку, знову обшукували, допитували – нічого! Люди лаяли харцизяку. Тільки Христя згадувала його палкі слова про людську неправду. Його розмова, грізна, а разом люба постать кинули жарину в жалісне жіноче серце. Жінка стала сумною, часто плакала, була холодною і нещирою з чоловіком,

Грицько бачив усе те, здогадувався про причину тих потаєних гірких сліз – і боявся... боявся за Христю. Часто вночі думав, як розвінчати образ Чіпки, звихнути його правду... Аж тут такі новини про голову й писаря. Грицько перший приніс Христі звістку і Христом Богом присягався, що те діло Чіпчиних рук.

Але Христя не стала веселою, а ще дужче хапалася за свою думку... «Коли такий чоловік отаке робить, що ж уже другі???»

XX На волі

Об'явили волю. Кріпаки кидали роботу та йшли в шинок – «волю женити». Але треба було ще відробити панам два роки. Піднялася спірка, змагання. А тут підскочила гаряча пора: оранка, косовиця, жнива, молотіння нового хліба, – ніколи було дихнути, не то що...

Одному Чіпці з товариством немає клопоту. Протоплять хату гнилою соломою, вкрадуть курку, спечуть, з'їдять – от їм і тепло, і ситі.

Люди дивилися на таке життя та хитали головами.

Ось настали святки. Гульня розвернулася на всі боки. Чоловіки усього села не вила-зять з шинку. Жінки, не бачивши своїх чоловіків дома третій день, пішли до батюшки й матушки жалітися. Не помогло.

У тому ж таки шинку, за чаркою горілки завели кріпаки розмову про те, що пан Василь Семенович Польський повинен заплатити їм за два роки.

На завтра, ще чуть стало сіріти, зібралися коло волості, взяли старшину із собою та пішли до пана в Красногорку.

Пан відмовився платити гроші, звинуватив піщан у тому, що вони бунтовщики, і вночі, як пішли люди по домівках, звелів запрягати коні – і вкупі з жінкою покотив у Гетьманське...

На другий день у Пісках знову збирали громаду: приїхав становий з посередником, а незабаром,

слідком за ними, вступила москалів сила.

Посередник Кривинський став допитуватись, чого піщани бунтують? Громада стоя-ла на своєму: вимагала, щоб пан заплатив за два роки. І тоді за діло взялися москалі. Піднявся крик, гвалт; зчепилася бійка з москалями.

Чіпка побачив, як упав старий дід Улас. Закипіло його серце, заболіла душа... Біга поміж козаками, закликає їх допомогти кріпакам.

Його товариші Матня, Лушня, Пацюк, як побачили, що непереливки, та – тільки видно – через село...

Кинувся по допомогу до Грицька – той мовчки мерщій від Чіпки, та в чужий ого-род, та й присів за лісою.

Кинувся Чіпка до кріпаків... Тут його і схопили. Довго борсався він у руках москалів; ще довше його били.

Ні крикнув, ні Застогнав! Устав – наче з хреста знятий.

Обняло його зло нелюдське на панів, на москалів, на своїх братчиків.

XXI

Сон у руку

Спить Чіпка. Сниться йому чи ввижається недавня гульня. Шинок, залитий світ-лом, гуде від музики, танців, співів. А збоку насувається темна ніч, немов чорна хмара. А в тій темряві якісь тіні. Два чоловіки борюкаються... Той, що зверху, лютий, як звір, душить нижнього. Придивляється Чіпка й пізнає себе. Ясно згадав картину, як він душив сторожа, як востаннє бачив його очі, які вже смерть застинала полудою.

Здрігнувся Чіпка, тяжко застогнав, перевернувся на другий бік, та й знову заснув.

І знову сниться чи верзеться ніч, тіні, у яких він пізнає матір і діда Уласа.

Трохи згодом вгорі захиталася нова тінь. Чиста та ясна, як літній погожий ранок. Пізнав Чіпка у ній Галю, свою польову царівну, простягає до неї руки. Тінь захиталась, ясне лице потемніло; на очах затремтіли сльози... Йому вчувся голос Галі, наповнений болем і гнівом. Той голос страшенно вигукував, проривався в кожну кіс-точку, в кожну жилочку, морозив його жахом, бо розкривав перед Чіпкою всі його злодійства, грабунки, нагадував про вбивство. Чіпка закричав. Від його гучного крику тінь затремтіла, полетіла вгору... Небо загоготало, огняна стріла вдарила коло його; кругом усе затріщало і запалало огнем... Ось він кругом охопив Чіпку... Як глянув він, а то не вогонь, то людська кров хвилями обступає його... Скрикнув Чіпка – і несамовито кинувся.

Стояв уже вечір. Село втихомирилось, наморене бійкою: ніде ні крику, ні гуку.

Скочив Чіпка – і почув вогонь у всьому побитому тілі. У думках сон мішався з бувальщиною, серце боліло, замирало, кипіло несамовитим злом... Він вийшов надвір - хоч провітритись. Кругом було пусто й глухо!

Душа бажала поділитися з ким-небудь своїм лихом. Став Чіпка навколішки серед пустої хати і молився... прокльонами.

Отаким його і побачив Лушня, не здержався і став реготати на всю свою здорову грудину.

Чіпці стало соромно, хоч крізь землю... Його піймали на сльозах, він молився й плакав, як мала дитина. Цей сміх, товариська зрада, докора – разом кинулись йому в голову, схопили за серце... Фін вигнав Лушню з хати й зачинив за собою двері. Але той став розказувати Чіпці, що їх теж захопили солдати й посадили у чорну. Оце тільки недавнечко випустили. Лушня брехав і боявся не пробрехатись. Чіпка повірив, йому стало жаль товаришів. Він скочив із полу, швиденько відчинив двері, впустив Лушню в хату і став говорити.

Лушня слухав, дух притаївши, боявся поворухнутись, а Чіпка все говорив про люд-ську неправду, про помсту панам за всі кривди; про те, що треба їхньому побратимству стати такими, як усі люди. Від сьогодні вони кинуть пиуи, гуляти, знайдуть роботу. Це вдень... А ніч-матінка научить, де їхня лежить...

XXII

Наука не йде до бука

Почула й Мотря про те, як заступався за людей Чіпка, як кликав оборонити кріпаків, як люто його били за це. Вона була тепер сердита на весь мир, на весь світ – на панство, що її сина побило. Тільки мати вміє разом простити свою дитину й боліти її болями.

Чіпка, як піднялося сонечко, пішов до баби, де жила мати, просити Мотрю повернутися додому.

Каявся перед ньенькою, вибачався, жалівся, що спина, мов печена, болить.

Не видержала мати. Сльози жалю, докори, бризнули з переповнених очей, котилися по обличчю, падали на долівку.

Того ж таки дня, надвечір, Чіпка пішов у Крутий Яр та найнявся молотити. Пра-цював так, що аж солома летіла вгору.

Піщанські козаки дивувались такому завзяттю, сміялись між собою, що й такого верховоду виправила московська лоза.

Надійшла весна. У Піски приїхав посередник наділяти кріпаків землею. Ті перелякалися, щоб із землею не наділив він часом другою неволею, та давай відмовлятися.

Піднялася знову буча та колотнеча. Настала робота москалям – вганяють волю силою.

Чіпці тепер ніколи дослухатись до всього того. Вкупі з матір'ю він день у день коло хати порається.

Аж помолодшала Мотря, як перебралася у свою хату, на нове хазяйство... Радіє жінка, хвалиться людям – не нахвалиться своїм сином.

Яке життя, таке й товариство. Зажив тепер Чіпка з Грицьком душа в душу, а Христя вподобала Мотрю; часто приходила до неї побалакати, розважитись.

Чіпка вдень працює, а вночі йде кудись. Мотря питала, де він буває, та не допиталась, вирішила, що з повійницею спізнався, а не признається – бо соромно.

А кругом Пісок тільки й чутки, що про лихі вчинки... Там німця-управителя обчистили; там жида, як липку, обідрано, там до пана в Красногорці добивалися; а в іншому селі церкву обікрали.

Дивуються поміж себе люди такому не знаному раніше розбою та, лягаючи спати, просять Бога, щоб цілими встати.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

XXIII

Невзначай свої

Була темна осіння ніч. Люди сиділи по хатах, кожному було чогось не по собі. Під таку годину завжди важко дишеться, сумно живеться.

А Чіпка, наперекір світові й людям, якийсь веселий, радий. Цілий день працював, насвистуючи крізь зуби веселу пісню, аж уночі вже увійшов у хату. Не захотів вече-ряти, накинув на плече сірячину і хутко кудись подався.

Вийшовши з двору, повернув прямо в поле. Відійшов далеченько від села, стулив пальці, приложив до рота – і завив, як пугач. На цей гук із сивого туману стали виходити якісь тіні.

Чіпка пізнав Лушню, Матню й Пацюка. З ними було чоловік п'ять невідомих.

Привіталися та й стали змовлятися, де сю ніч будуть «рибу ловити». Вирішили – у Гершка.

Перед світом під'їхало до Гудзевого хутора дві повозки. На них – повно наших «рибалок». Зайшли у хату і давай розказувати, як Чіпка врятував Максима, одним замахом вложивши здорового, як ведмідь, кацапа, що ночував у Гершка. Проклятий ведмедина піймав москаля у лабети, так здушив, що у того й дух у п'яти заліз, а Чіпка виручив.

Явдоха стала пригощати братчиків і вареним, і печеним. Максим поставив барило горілки.

До столу підійшла Галя, подала печене порося та й задивилася на Чіпку. Серце у парубка забилося: любо йому стало, весело, що Галя й досі ще пам'ятає його.

Після вечері поділили вкрадені гроші: заховав кожний по три сотні, потім унесли соломи та й полягали долі покотом.

Не спиться Чіпці: душно йому, важко, не дають спати думки про Галю.

Устав Чіпка тихо, вийшов надвір, закурив.

К оли чує – рипнули двері. Перед Чіпкою стояла Галя. У тонкій, білій сорочечці, в одній спідниці, з розпущеними косами, що, як дві гадини, спадали на її білу шию і спускалися на мов виточені з білого мармуру плечі.

Не стримався Чіпка, міцно обняв Галю, притулив до грудей і зізнався у своєму коханні. Нічого не сказала йому у відповідь дівчина, тільки обвила його шию руками; уста черконулися уст, – та й злилися в довгий, гарячий поцілунок. Чіпка від нестями розвів руки. Галя висковзнула – і скрилася. Нерано прокинулися братчики, витаскали всю солому з хати, сіли за стіл. Пішла чарка кругом, розв'язались язики. Тільки Чіпка – як води в рот набрав, та тільки знай кидав свій бистрий погляд на ті двері, якими вчора увійшла Галя.

Товариство поснідало та й потягло з двору. Пішов разом із друзями й Чіпка. Та раптом помітив, що кисета нема. Повернувся у двір і побачив Галю, яка сунула йому кисет у руки, а сама швидше у двері. Подивився Чіпка, всередині його кисета другий кисет з синьої шовкової матерії, вишитий червоними квітками.

Тепло стало на душі у парубка, він посміхнувся і весело повернув до товариства.

XXIV

Розбишацька дочка

Цілий тиждень лив дощ, як із відра. Цілий тиждень не виходив Чіпка з двору.

Якось увечері Мотря заговорила з ним про невістку. Нічого не відповів їй Чіпка, а в неділю зібрався йти на ярмарок купувати коня.

Тільки пішов не в Омельник, а прямисінько до Гудзя на хутір.

Старих не було вдома, зустріла його Галя. Була вона сумна, лице змарніло, пожовтіло.

Чіпка спитав дівчину, чи піде вона за нього заміж, а Галя розповіла, що віддає її батько за москаля Сидора, який того дня, як усі пішли, зостався за столом та й змовився з Максимом за весілля.

Аж ось раптом вона повеселіла, заіскрилися очі. Вона надумала просити матір, щоб та умовила батька віддати її за Чіпку. Тільки він повинен кинути своє ремесло, бо не може вона вже бачити чужих речей у хаті, не може носити чужий одяг, душить її чуже намисто. Хоче вона щиро працювати, не ховатись від людей, чесно дивитись їм у вічі.

XXV

Козак — не без щастя, дівка — не без долі

Повернувся Чіпка додому та зразу кинувся по хазяйству. А ввечері пішов до Сидора поговорити за Галю: щоб відмовився Сидір від неї. Той згодився, але запросив грошей. Чіпка розрахувався з москалем і, на радощах поставив могорич усій роті.

Розладив Чіпка заручини Галі й Сидора та намовив Грицька йти сватати за нього Гудзівну.

XXVI

На своїм добрі

У суботу заслав Чіпка старостів до Максима. У неділю були оглядини в Чіпки.

Явдоху вразила бідна, низенька й тісна хата майбутнього зятя, не сподобалась їй і сваха.

Не вподобала й Мотря Явдохи. Вона здалася їй гордою, бундючною, недоступною...

Обидві матері хотіли б повернути справу назад, та вже нічого було робити; діло прилюдно вирішилось.

На другу неділю молодих вінчали. Весілля Максим справив бучне: музики грали цілий тиждень, а горілка рікою лилася.

Багато добра всякого та худоби навезла Галя з собою. Мотря як побачила все, то аж злякалася. Вона не знала, де його поставити, куди подівати. Максим та Явдоха, дивлячись на таку тісноту, радили молодим переїхати на хутір, але ті не згодились.

Гарно, весело тепер у Чіпчиній хаті. Галя прикрасила стіни вишиваними рушниками, піч розмалювала синіми квітами.

Свекруху жаліла й шанувала: сама поралась коло хазяйства й біля печі.

А коло Чіпки Галя не знає вже, як і припадає, чим йому догоджає. Живуть молоді у радощах та любощах. Тільки іноді згадають про минуле. Стане Галя говорити про чесну працю, а Чіпка перечесть їй, що тяжкою, кривавою роботою добра не наживеш. Та все ж від щирих слів любі жінки серце його впокоювалось. І він тепер ховався, тікав від своїх давніх братчиків, відкупався від них грішми.

Покинув Чіпка Матню, Лушню та Пацюка і став дружити з Грицьком, став час-тенько навідуватись до нього. Жінки їх теж одна одну вподобали. Коли не Христя у Галі, то Галя у Христі. А там і покумилися: Галя похрестила другого сина своєї подруги, полюбила його, як рідну дитину, няньчила, пестила. Христя дивиться та й зітхне важко. Вона бачить і чує, чого Галі треба, та чого Бог не дає їй...

Минула зима. Тільки діждав Чіпка тепла, зараз накупив дерева, найняв майстрів і заложив над самим шляхом не хату, а цілий невеличкий будинок. Склав рублену комору, сарай з конюшнею, обгородив дворище новою лозою, а замість старих похилених воріт поставив дощані, панські, розтворчаті. Над ворітьми, якраз посередині, на кружалі вирізана була чоловіча пика: рот – як у сома, очі круглі – як у сови, ніс – як у kota, а волосся, з проділом посередині – як у жінки... З усього села збігались діти дивитись на те пречудо...

Чіпка перестав працювати на землі, а їздив по ярмарках, скуповував полотна і перепродував їх. Якраз від його й пішли в Пісках полотенщики.

XXVII Новий вік

Час не стояв на місці. Воля поламала віковічні ланцюги, на котрих ще з дідів-прадідів прикували до панів колись вільні хутори, села. Задурманений неволею люд почав продирати очі... і нічогісінько кругом себе не бачив, окрім – панів та мужиків!.. Неволя порізнила дітей одних батьків, одних матерів; вирила між ними глибокий

яр, котрого ні перейти, ні переїхати... По один бік яруги стояли потомки козацької старшини, московські й польські прибуди, осиротілі діти Юди, панки й полупанки у мундирах з мідними гудзиками... Усе то була ватага, вигодувала чужою працею, обута й зодягнена чужими руками... Тепер вона стояла і, як голодний вовк, клацала зубами, поглядаючи зо зла на другий бік яру, де потомки козаці копалися в сирій землі – без пам'яті про славну бувальщину дідів своїх, без пам'яті про самих себе.

Сталися зміни і в Гетьманському, і в Пісках.

Умер предводитель Василь Семенович Польський, а його сина ледь умовили зайня-ти батькове місце. Був він чоловік дуже недалекого розуму, ще меншої сміливості, ще слабшої волі. Тільки й батьківського, що пиха панська.

Та часи тепер були зовсім не ті, щоб однією пихою жити.

Захопив владу в цілому повіті і заправляв за спиною у нового предводителя Шавкун – чоловік ні дурний, ні розумний. Був він на коні, був і під конем. Його батько був убогий, помер рано. Хлопця віддали у бурсу розуму добувати, а там немилосердно били за будь-яку провину, чи й без провини. Забили до того, що з моторненького хлопчика зробився якийсь тупиця, убоїще. Підріс – почав красти, підбивати товаришів на пустощі, а далі й пити почав. Мучились із ним «святі отці», мучились, та й вигнали з «філософії»... голого, босого й простоволосого! Куди йти? Хтось, мабуть, на жарти радив іти в університет. Зробився він студентом, та старий гріх завів його в холодну, а звідти на вулицю... Побрів він у Гетьманське до знайомого Чижики. Той порадив іти на службу. Став Шавкун служити в канцелярії предводителя. Тихий, покірний, перед старшими шапку здалека знімає. Незабаром умер старий письмоводитель, а Шавкуна перевели на його місце. Уже перед ним шапки ламали, але він не покладав надії ні на шану, ні на повагу, а цінував тільки гроші.

Так оцей-то прониза й підлабузник держав тепер цілий повіт у руках замість ледачого «предводительського синка». Той і лапки склав: роби, мов, що хоч, що знаєш!

Настало нове життя і для Чіпки. Люди його поважали, шанували, бо Чіпка чоловік добрий – у біді допоможе. Становий став їздити до нього в гості. А як стали вибирати земство – то піщани першим назвали Чіпку.

XXVIII Старе — та поновлене

У літній день серед гарячої пори у Гетьманське скликали гласних. Від піщанської громади прибули Чіпка й Лоза. Почалися вибори в управу. Хтось запропонував вибрати Чіпку – і вибрали.

Радів Чіпка, що заробив людську ласку і шану, збирався служити громаді, добро робити. А вийшло

так, що загубив він спокій і долю.

Вибір його в управу нікому не був милий. Козацька старшина, писарі, голови дивилися скося, жалілися один одному, що хам, голодранець, волоцюга вискочив між пани.

Шавкун чув це і звернувся до Чижика за порадою, як позбутися Чіпки. Той подумав хвилин п'ять, а тоді поліз у шафу із старими ділами і дістав справу, яку завели на Варениченка у зв'язку із крадіжкою пшениці у пана Польського і смертю сторожа. Справа була давно закрита, злодіїв не знайшли. Але там була приписочка, що «солдатский сын Варениченко оставлен в подозрении». Чіпці запропонували «вийти в одставку», але він навідріз відмовився. А через день прийшла від губернатора телеграма з наказом: «устранить гласного Варениченка по неблагонадежности». Розізлився Чіпка, що вкрали його честь, душу знеславили, кинувся до Пороха пи-сати скаргу. Той у скарзі вилив й усю свою ненависть на панів Польських, що наки-пала довгі роки. Через тиждень до предводителя приїхав чиновник розбирати Чіпчину справу, та нічого не розкопав, добре пообідав у панів Польських, пограв у карти і поїхав – тільки курява встала...

Горе об горе чіпляється.

Вернувся Чіпка з Гетьманського додому з розстроюдженої лихом у серці, із згадка-ми про свої минулі справи, з думками про правду людську. А тут зустрічає його мати, розповідає, що Максима дуже побито. На Красногорку напали розбишаки, та сторожі їх одігнали... Кажуть, така бійка була... ' Поїхав Чіпка на хутір, застав Максима ледь живим. Хотів щось розпитати, та тесть закашлявся, похлинувся; забулькотіло у розбитих грудях... і Максима не стало.

XXIX

Лихо не мовчить

Поховавши Максима, Яв доха продала хутір і перебралася жити до дітей. Разом із нею вступило нове лихо в Чіпчину хату.

Перше всього матері не помирилися. Явдоха стала верховодити, Мотря не змовчала, й пішла лайка та сварх^а.

Галя й Чіпка тікали від тих буч або до Грицька, або поралися біля худоби.

У своїй хаті Чіпка був, як чужий: вона йому остогидла. Грицько зі своїми розмова-ми про худобу, нестатки, хазяйство здавався йому нудним. Згадувалось парубкування. То життя було, хоч і під п'яною облудою. А тут – тихо та сумно, як у болоті, а дома -гірше, ніж у пеклі.

Став Чіпка знову перекидати лишню. Галя його, бува, вмовляє, а він і сам не може пояснити, що з ним діється, чого йому сумно. Тоді молодиця запропонувала чолові-кові покликати товаришів і може б хоч трохи розігнав свою тугу.

Вона хотіла ввійти в те товариство тихим янголом-«спасителем», навчити запеклі «харцизяцькі» душі любові до людей.

Пізно побачила молодиця, у яку халепу вскочив Чіпка. Весело йому з давніми товаришами: п'є, гуляє та знай співає про нецравду людську.

Інші порядки завелися в Чіпчиній хаті. Часто приходять братчики, чарка літає за чаркою, крики, співи. Іноді згадують свої походеньки. Лушня любив розказувати, як його мати вчила красти.

Рідко проходив той день, щоб п'яне гульбище не збиралося. Мотря з плачем докоряла синові, а Явдоха навмисно підохочувала його, вітала братчиків. Чіпка щодень робився все хижішим.

Одної ночі поїхав з дому, а повернувся з повними возами добра. (Це вже сталося після смерті Явдохи.) Мотря стала лаяти сина, а Лушня заніс у голову Чіпки думку, що то мати звела Явдоху зі світу. Не раз повторював ці слова Чіпка вголос. Чула це Мотря, плакала та в Бога смерті благала.

XXX

Так оце та правда!

Стояла люта зима. Одного вечора в хату до Чіпки зайшли братчики й сім незнайомих чоловіків.

Хазяїн запросив їх до столу; знову пили, сміялися, а тоді стали змовлятися йти на хутір до Хоменка.

Галя почула, що п'яна компанія вибралася з хати. Пішов із найми и Чіпка. Незабаром повернулися.

Мотря виглянула з-за комина й затрусилася... На кожному були сліди свіжої крові. Раптом вона почула дитячий голос. Стара тихенько вийшла надвір і побачила дівчинку літ десяти в об'юшеній кров'ю сорочці. Дитина з плачем стала розповідати, що вона Хоменкова. Вночі на їх хутір налетіли

розбишаки, усіх побили, порізали, одну її не знайшли. Потім запалили хату й поїхали. Мотря похапцем вдягла дівчинку, взула й хутко повела з двору до волості. Зарево від пожежі на Хоменковім хуторі вдарило їм прямо у вічі.

Незабаром набігли волосні, обступили кругом хату. Ні одної душі не випустили: всіх побрали, пов'язали.

Із своєї хатини вийшла Галя, побачила Чіпку із зв'язаними руками, дівчинку всю в крові:

Так оце та правда?! Оце вона!!! – скрикнула не своїм голосом і несамовито залилась божевільним сміхом.

Христя дізналася про страшну новину від Грицька і зразу побігла до Галі. Перегода трохи вернулася сама не своя і сказала, що Галя повісилася.

Уже під осінь по шляху йшла ціла валка каторжан у Сибір, Зупинилася в Пісках. Був там і Чіпка.

Стояв насуплений, кйдав на людей, що обступили арештантів, грізний погляд.

Чіпчину хату опечатали, забили.

Мотрю взяв Грицько догодувати до смерті. Швидко після того вона й померла. Недалеко від Пісок насипано високу могилу, а на ній стоїть височезний хрест. Під ним поховано вісім безневинних душ, загублених в одну ніч «страшним чоловіком».

27. (Іван Карпенко-Карий)

«Сцена – мій кумир, театр – священний храм для мене!» (Іван Карпенко-Карий)

Справжнє прізвище – Іван Карпович Тобілевич.

Один із засновників театру корифеїв (1882 рік). Народився 29 вересня 1845 року в селі Арсенівці на Кіровоградщині. Помер 15 вересня 1907 року в Берліні. Похований у селищі Карлюжине, неподалік від хутора Надія.

Іван Франко писав: «...Він був одним з батьків новочасного українського театру, визначним артистом та при тім великим драматургом, якому рівного не має наша література».

Основні твори: «Бурлака», «Наймичка», «Мартин Боруля», «Розумний і дурень», «Сто тисяч», «Хазяїн», «Житейське море», «Сава Чалий», «Чумаки», «Безталанна»

• «Мартин Боруля» (1886)

Літературний рід: драма.

Жанр: трагікомедія.

Тема: дворянство як найсокровенніша мрія.

Основні ідеї: викриття хабарництва в судочинстві, засудження відмови від особистіших цінностей заради станової приналежності.

Сюжет. В основу сюжету твору покладено невігдану анекдотичну історію гонитви селянина за дворянством і втрати надії на нього через прикрий недогляд, допущений писарем у минулі часи — розбіжність в одній-єдиній літері прізвища. Драматург узяв родинну подію, коли батько Карпо Адамович намагався довести своє дворянство, щоб вивести принаймні дітей із селянського стану за походженням у стан панський. Та всі старання пропали марно. У документах його прізвище фігурувало в двох різновидах: Тебілевич і Тобілевич. Іван Карпенко-Карий добре пам'ятав, що довелося пережити батькові після офіційної відмови йому в дворянському званні. Старий, як і головний герой драми «Мартин Боруля», мало не помер від образи.

Композиція: комедія в 5-ти діях – так визначив жанр твору автор. Події відбуваються протягом кількох тижнів.

Драму було надруковано у львівському журналі «Зоря» у 1891 році. Роль Мартина Борулі блискуче грав Марко Кропивницький.

• Короткий опис твору «Мартин Боруля»

- Події у драмі відбуваються в середині XIX століття у родині багатого орендатора землі.

Дійові особи: багатий селянин Мартин Боруля, його дружина Палажка, діти: Марися й Степан; багатий шляхтич Гервасій Гуляницький та його син Микола; реєстратор з ратуші Націєвський; повірений Трандалев; наймити Омелько й Трохим.

Дія I

Мартин Боруля збирається подати позов на шляхтича Красовського, який назвав його «бидлом». Впевненості у вигравші справи йому додає документ Дворянського зібрання про приналежність до дворянського роду. За справу береться повірений Грандалев, з монологу якого дізнаємося про те, що він веде «діло Борулі проти Красовського, а діло Красовського – проти Борулі». Мартин хоче видати заміж дочку за чиновника Націєвського і просить сина привезти губернського секретаря в гості. Батько дорікає Марисі за «мужичу вимову», змушує говорити «папінька, мамінька». Марися любить Миколу, вони хочуть повідомити батьків про весілля. У комічному плані передається підготовка Омелька до поїздки в місто із Степаном, якого слід називати паничем.

Дія II.

Гервасій Гуляницький завадить розмову про весілля свого сина Миколи з дочкою Борулі Марисею. Боруля відмовляє, посилаючись на те, що дочка його дворянка. Палажка радіє, що матиме такого гарного зятя, але Мартин переконує дружину, що не сьогодні-завтра їх утвердять у дворянстві, тому Марися вийде заміж за секретаря– іпя — реєстратора. Палажка погоджується з ним і збирається розпитати про всі звичаї та порядки дворянські. З міста повертається Омелько, у якого украли свитку, чоботи і прекрасних хазяйських коней. Мартин з гіркотою промовляє: «А синок... синок!.. Я тут із шкури вилазю, щоб його в люде вивести, а він там п'янствує...»

Дія III.

Мартин обурений документом про те, щоб його вивезти з маєтку Красовського. Мріє про той час, коли дочку «пристроїть» і заживе по-дворянськи: собак розведе, буде їздити на полювання, у карти грати. Посилає Омелька на дорогу, щоб той завчасно попередив про приїзд жениха. Микола розповідає Марисі про сварку батьків, про те, що Гуляницький наказує сватати дочку Котовича. Марися в розпачі, вона радить покоритися батькові, але не поспішати із сватанням. Мати не підтримує дочку, бо не хоче сваритися з чоловіком. У цей час приїздить Націєвський – з гітарою в руках, у шерстяній накидці.

Дія IV.

З розмови Борулиних наймитів дізнаємося, що Мартин купив «якісь бумаги на Красовського, а Красовський заплатив дорожче, і він (повірений) продав йому бумаги вже на нашого пана». Націєвський не приховує, що приїхав одружуватися з розрахунку, і заздалегідь виторгував у майбутнього тестя неабияке придане, про що Мартин Боруля сповіщає Палажці з простодушною наївністю: «500 рублів приданого, весілля на наш кошт, 2 годи доставлять в город топливо і деякі предмети на продовольствіє і хату поставить у городі». Марися говорить Націєвському, що любить іншого. Це не зупиняє жениха, який вважає, що жінки від нього «тануть». Підслухавши розмову Мартина з Палажкою про вибір майбутніх кумів, секретар остаточно вирішує тікати із заручин, сумніваючись, чи не підсунуть йому наречену, яка чекає дитину.

Дія V.

Боруля, наздогнавши Націєвського, лупцює його. Додому повертається Степан, тому що після скасування земського суду залишається безробітним. Марися розповідає, що Мартин занедужав після звістки про те, що потрібно виселитися з орендованої землі. Крім того, із Сенату надійшла відмова, бо в одному документі написано не «Боруля», а «Беруля». На допомогу приходить Гуляницький, який умовляє Борулю відмовитися від дворянства. Мартин спалює злочасні документи, які гарантували йому дворянство, й вирішує одружити Марисю з Миколою. Думка про дворянство нащадків залишається його найсокровеннішою мрією, тому Боруля звертається до Миколи й Марисі зі словами: «Вчіть дітей своїх, щоб мої онуки були дворянами»

28. Іван Якович Франко – видатний поет, прозаїк, драматург, літературний критик, публіцист, перекладач, учений-гуманітарій, активний громадський діяч, філософ.

І. Франко був різнобічно обдарованою людиною. Усього себе він присвятив збагаченню української культури, піднесенню її до європейського рівня. Літературна діяльність І. Франка стала цілою епохою в історії українського письменства та значною мірою урізноманітнила європейську художню палітру. Літературознавчі праці І. Франка сприяли розвитку української гуманітарної науки, а його

перекладацька діяльність знайомила українського читача з найкращими досягненнями світової культури.

Літературознавча, критична і публіцистична спадщина Івана Франка – найбільше досягнення української критики і публіцистики другої половини XIX – початку XX ст. (у 50-томному зібранні творів Франка їй відведено 18 томів).

І. Франко обґрунтував теорію наукового реалізму – література повинна художньо досліджувати дійсність у різних параметрах, творитися на засадах народності.

Автор поетичних збірок: «Баяди і розкази», «З вершин і низин», «Зів'яле листя», «Мій ізмарагд», «Із днів журби» та ін. Переклав з 14-ти мов твори світових класиків.

Особливості творчості:

- І. Франко творив майже в усіх літературних жанрах: поезії, поеми (соціально-побутові, сатирично-політичні, гумористичні, історичні, біографічні, філософські), казки, оповідання для дітей і дорослих (понад 100), повісті, романи, драматичні твори (близько 15), нариси, фейлетони, памфлети, етюди, літературно-критичні статті тощо);

- проза письменника має гуманістично-просвітительський зміст, насичена соціальним оптимізмом;

- поезія характеризується патріотичною наснаженістю, глибиною філософських роздумів, щирістю душевних переживань (деякі твори митця покладені на музику: «Ой ти, дівчино, з горіха зерня», «Червона калино, чого й в лузі гнешся?»);

- тематичні обрії творчості;

- сучасне і минуле галицького села;

- зображення життя людей «дна»;

- навчання і виховання дітей;

- життя інтелігенції, духівництва, робітників;

- історичне минуле;

- проблеми сучасного життя та ін.

- Іван Франко частково дотримується традиційних поглядів на тематичні пласти української літератури, що розкривають життя різних соціальних верств українського народу, і, у той же час, виводить літературу на нові обрії.

Стильово І. Франко належить до перших реалістів в українській літературі. Він -найвизначніший поет пошевченківської доби. Новаторською була вже його друга збірка «З вершин і низин».

Традиції й новаторство в художній літературі – це взаємопов'язані поняття, які характеризують вузлові моменти літературної спадкоємності. Традиція в будь-якій сфері людської діяльності – те, що у формі усталених звичаїв, норм, порядків передається з покоління в покоління. У художній літературі у процесі тривалого її розвитку традиційними стають деякі теми, мотиви, ідеї, образи і т.п.

Новаторство – нововведення, характеристика тих граней творчої діяльності людини, якими ця діяльність відрізняється від традиційних форм. Письменник стає новатором у відкритті тем, типів, у вдосконаленні жанрових форм.

«Гімн»Вічний революціонер —

Дух, що тіло рве до бою,

Рве за поступ, щастя й волю, —

Він живе, він ще не вмер.

Ні попівськії тортури,

Ні тюремні царські мури,

Ані війська муштровані,

Ні гармати лаштовані,

Ні шпійонське ремесло

В гріб його ще не звело.

Він не вмер, він ще живе!
Хоч від тисяч літ родився,
Та аж вчора розповився
І о власній силі йде,
І простується, міцніє,
І спішить туди, де дніє;
Словом сильним, мов трубою,
Міліони зве з собою,
Міліони радо йдуть,
Бо се голос духа чуть.
Голос духа чути скрізь:

По курних хатах мужицьких,
По верстатах ремісницьких,
По місцях недолі й сліз.
І де тільки він роздається,
Щезнуть сльози, сум нещастя,
Сила родиться й завзяття
Не ридать, а добувати,
Хоч синам, як не собі,
Кращу долю в боротьбі.

Вічний революціонер —
Дух, наука, думка, воля —
Не уступить пільмі поля,
Не дасть спутатись тепер.
Розвалилась зла руїна,
Покотилася лавина,
І де в світі тая сила,
Щоб в бігу її спинила,
Щоб згасила, мов огонь,
Розвидняючийся день?

Гімн (від грец. «урочиста пісня») – урочистий твір символічно-програмового змісту.

Поезія ввійшла до збірки «З вершин і низин», яка вийшла у 1887 р. (1893 – друге (повне) видання).
У поезії постав образ «вічного революціонера» як одвічного духу, що «тіло рве до бою, рве за
поступ, щастя, волю». Цього прагнення людини не зупинити ніяким реакційним силам, хоч, як
свідчить історія людства, вони впродовж тисячоліть намагалися його умертвити, знищити. Поет
підносить хвалу пориву людини до свободи, щастя, указує, що волелюбні ідеї особливо розкрилися в
новітній час. Дух, що тільки «вчора розповився», простує туди, де розвидняється, - гучним голосом
кличе до себе мільйони пригноблених і скривджених.

Голос «вічного революціонера», одвічного бунтаря, що не мириться з неволею, тепер чути в
середовищі експлуатованих мас – «по курних хатах мужицьких, по верстатах ремісницьких». Він
дає людям праці насагу, породжує в них силу й завзяття «не ридать, а добувати хоч синам, як не
собі, кращу долю в боротьбі». Поет вірить у велику силу «науки, думки, волі», що поведе людину до
кращого життя. Ритм, закличні інтонації, високий гуманістичний пафос твору відбивають визвольні
настрої українського народу.

29. Збірка «Зів'яле листя» (підзаголовок «Лірична драма»)

Третя поетична збірка І. Франка, що вийшла за життя поета двома виданнями (1896, 1911), народжена особистими і суспільними негараздами, про що свідчить підзаголовок «Лірична драма».

М. Коцюбинський назвав збірку визначним явищем лірики: «Це такі легкі, ніжні вірші, з такою широкою гамою почуттів і розуміння душі людської, що, читаючи їх, не знаєш, кому оддати перевагу: чи поетові боротьби, чи поетові-лірикові, сирівцеві кохання і настроїв».

У поезіях збірки відкривається трагедія закоханого серця. Перед читачем -ліричний герой зі складним внутрішнім світом, цікавою життєвою історією, морем думок, переживань, мрій.

Збірка поділяється на три цикли («жмутки»), вірші в них – «зів'ялі листочки».

Зів'яле листя – алегоричний образ, що символізує «завмерлеє в серці кохання».

Ліричний герой боляче переживає любов без взаємності, це породжує в його душі песимізм. Але поет не ототожнюється зі своїм ліричним героєм, поет підносить кохання на небувалу- височінь, співпереживає з ним, але не поділяє його думки про самогубство.

І. Франко передає трагедію нерозділеного кохання, його беззахисність та вразливість.

Чого являєшся мені у сні?”

Автор: Іван Франко

Рік: 1896

Збірка: “Зів'яле листя”

Літературний рід: лірика

Жанр: ліричний портрет

Провідний мотив: нерозділене кохання

Віршовий розмір: чотиристопний ямб

Чого являєшся мені
У сні?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?
Чому уста твої німі?
Який докір, яке страждання,
Яке несповнене бажання
На них, мов зарево червоне,
Займається і знову тоне
У тьмі?

Чого являєшся мені
У сні?
В житті ти мною згордувала,
Моє ти серце надірвала,
Із нього визвала одні
Оті ридання голосні –

Пісні.
В житті мене ти й знаць не знаєш,
Ідеш по вулиці – минаєш,
Вклонюся – навіть не зирнеш
І головою не кивнеш,
Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш,
Як я люблю тебе без тям,
Як мучусь довгими ночами
І як літа вже за літами
Свій біль, свій жаль, свої пісні
У серці здавлюю на дні.

О ні!
Являйся, зіронько, мені!
Хоч в сні!
В житті мені весь вік тужити –
Не жити.
Так най те серце, що в турботі,
Неначе перла у болоті,
Марніє, в'яне, засиха, –
Хоч в сні на вид твій оживає,
Хоч в жалощах живіше грає,
По-людськи вільно віддиха,
І того дива золотого
Зазнає, щастя молодого,
Бажаного, страшного того
Гріха!

Вірш «Чого являєшся мені у сні» увійшов до славетної збірки «Зів'яле листя», створеної 1886 року. Покладений на музику композитором К. Данькевичем, він став популярним романсом.

Вірш «Чого являєшся мені у сні» — це зворушливий монолог, що вражає відображенням внутрішньої боротьби, душевних мук ліричного героя.

Закоханий юнак, який любить дівчину безнадійно, вона не відповідає на його кохання. Він намагається вирвати її із серця, бо любов завдає йому страждань.

Чого являєшся мені у сні?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні, сумні,
Немов криниці дно студене?
Чому уста твої німі?

Читаєш вірш і відчуваєш всю силу почуття, глибину страждань цієї зраненої коханням людини. Туга відчувається у сповнених великого душевного болю, в епітетах і порівняннях, використаних у вірші. Вони передають частину образу коханої, її стриманість у ставленні до ліричного героя.

Про те, що ця любов закоханого не знаходить відгуку в серці дівчини, свідчать у поезії словами «німі уста», «криниці дно студене» її прекрасних очей.

Однак бажання забути образ милої було миттєвим. Ліричний герой просить хоч у сні приходити до нього і приносити змученому серцю миті щастя

Так ниє серце, що в турботі,
Неначе перла у болоті,
Марніє, в'яне, засихає.

Як яскраво, поетично і разом із тим правдиво зумів передати поет невимовні страждання люблячого серця, гіркоту нерозділеного кохання. Написати так може лише любляча людина, яка все це сама вистраждала.

І це було дійсно так. Франкові «тричі приходила любов».

Ольга Рошкевич — перша і незабутня любов поета, *Юзефа Дзвонковська*, яка відмовила Франкові свідомо, знаючи про свою смертельну недугу, *Целіна Журовська* — «гордая душа».

Не склалося його кохання, і з'явилися ці чудові поетичні рядки.

Який докір, яке страждання,
Яке несповнене бажання
На них, мов зарево червоне,
Займається і знову тоне
У тьмі?

Тільки вмючи так, до самозабуття, до самозречення, кохати, тільки маючи такий могутній, неповторний талант, можна було створити прекрасну пісню великої любові, яка хвилюватиме й захоплюватиме серця людей вічно.

30. «Мойсей» (1905)

Поема є одним з найкращих творів цього жанру. І. Франко сподівався, що революційна хвиля, яка піднімалася в Росії, принесе визволення й українському народові. Для реалізації гостро актуальної суспільно-політичної проблеми Франко обрав біблійну історію про те, як старозавітний пророк Мойсей вивів єврейський народ з єгипетської неволі. Поема спроектована на сучасну авторові дійсність. У Цьому переконує пролог до твору, безпосередньо звернений до рідного «замученого, розбитого» народу («Народе мій, замучений, розбитий»).

Автор розмірковує над долею рідного краю, поневоленого сусідніми державами, які його «скували й запрягли на вірність»; пророкує відродження України в процесі невідворотного поступу історії, вірить у те, що вона-засяє «у народів вольних колі».

Твір характеризується своєрідною строфічною будовою (використана терцина).

Терцина:

1) віршова форма з трирядкових строф, у якій римуються між собою перший і третій рядки, а другий рядок римується з першим і останнім рядками наступної строфи;

2) вірш, написаний у такій формі.

Фрагмент прологу до поеми «Мойсей»

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожжю,
Людським презирством, ніби струпом, вкритий!
Твоїм будучим душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізних
Палитиме, заснути я не можу.
Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?
Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність

Усякому, хто зрадою й розбоєм
Тебе скував і заприсяг на вірність?
Невже тобі лиш не судилось діло,
Що б виявило твоїх сил безмірність?
Невже задарма стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?

О ні! Не самі сльози і зітхання Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твого повстання...
Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, вперешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі...

31 .Михайло Михайлович Коцюбинський – видатний український письменник, найвизначніший майстер імпресіонізму в українській літературі початку ХХ ст., громадський діяч, голова Просвіти в Чернігові, один з організаторів Братства Тарасівців.

Знав дев'ять іноземних мов, серед яких грецька, циганська. Його називали Сонцепоклонником і Соняхом, бо над усе любив сонце, квіти і дітей. Служив звичайним клерком у статистичному відділі Чернігівської управи, на роботу ходив з неодмінною квіткою у бутоньєрці. У своїх відомих на весь світ творах він оспівував цвіт яблуні, жайворонкову пісню, дитячі очі, малював словом людську біду і красу.

М. Коцюбинський одним із перших в українській літературі усвідомив потребу її реформаторства в напрямі модерної європейської прози. Новаторство позначилося на стилістиці творів, жанровій системі. «Його проза – це синтез народності й гуманізму, воістину загальнолюдського масштабу інтереси, глибинність естетичного змісту, рівне мислення, виверпленість образів, найяскравіші грані майстерності, завдяки чому твори Коцюбинського – це і духовний образ, і суть буття народу, його жива історія, великі гуманістичні уроки, мрія про будучину» (П. Кононенко).

Особливості творчості:

– як талановитий письменник-новатор звертався до різних жанрів літератури:

– дитячі оповідання («Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник»);

– казки («Хо»);

– оповідання для дорослих («П'ятизлотник», «Для загального добра», «Дорогою ціною», «Сміх», «Persona grata», «Вдорозі»);

– новели («Лялечка», «Infermezzo», «На камені», «Сон»);

– етюди («Цвіт яблуні», «Невідомий»);

– повісті («Fata morgana», «Тіні забутих предків»);

– нариси («Хвала життю!» та ін.);

– цикл мініатюр «На острові»;

– поезії в прозі та ін.;

– піднімав у творах проблеми: кохання і шлюбу, милосердя, шукання правди, відстоювання справедливості, служіння митця народові (-відмова від особистих інтересів заради громадських), розкриття внутрішнього світу і почуттів персонажів;

– портретно-пейзажний живопис у творах;

– уміння передати найтонші порухи людської душі;

– звукове «інструментування» зображуваного;

– ідейно-композиційне навантаження психологічних деталей;

– глибокий психологізм;

- образність мови;
- відмова від фольклорної орнаментативності.

«Тіні забутих предків» (1911)

Жанр: повість

Історія написання

У 1910 р., повертаючись з лікування в Італії, М. Коцюбинський на декілька днів зупинився в с. Криворівні на Гуцульщині (на запрошення фольклориста Володимира Гнатюка).

Повість М. Коцюбинський написав внаслідок глибоких вражень від життя, звичаїв і обрядів, оригінальності мислення і світосприймання карпатських гуцулів.

Тема: Зображення життя гуцулів, їхніх звичаїв, побуту, фольклору; показ єдності людини і світу природи.

Ідея: Гімн природі, чистоті людських взаємин і почуттів, засудження бездуховного життя, обмеженого дрібними потребами й інтересами.

Проблеми:

- гармонія між людиною та світом природи;
- життя і смерть, добро і зло;
- язичництво і християнство;
- сила кохання і неможливість існування без нього;
- вплив мистецтва на людину; –
- роль праці в житті людей;
- стосунки батьків і дітей. .

Конфлікт твору (складний, багатоплановий):

- між родами (Палійчуки – Гутенюки) – Іван – кохання — Марічка;
- людини з дикою гірською природою (Іван – Чугайстир);
- людини із власним «я» (роздвоєність Івана);
- побутовий (Іван – Палагна);
- людини з людським буттям (Іван – смерть).

Сюжет повісті перегукується з трагедією Шекспіра «Ромео і Джульєтта». У них є чимало спільних рис. Як Монтеккі й Капулетті, ворогують роди Палійчуків і Гутенюків. У ворогуючих родах є діти, які кохають один одного, – Іван і Марічка. Давня ворожнеча має стати їм на перешкоді. Як і в Шекспіра, герої М. Коцюбинського гинуть.

Стислий переказ твору «Тіні забутих предків»

«Іван був дев'ятнадцятою дитиною у гуцульській родині Палійчуків». Ще дитиною він відрізнявся від інших: «...Іван все плакав, кричав по ночах, погано ріс і дивився на нею таким глибоким, старече розумним зором, що мати в тривозі одвертала од нього очі».

Ті очі ніби бачили щось приховане від інших: «Дивиться перед себе, а бачить якесь далеке і не відоме нікому...» Мати з полегкістю відпускала Івана з хати, і він ішов у гори, у ліс, де йому було затишно, де усе було зрозуміле й рідне. Мати навіть побоювалась, чи не підмінили її дитину: «Не “сокопилася” баба при злогах, не обкурила десь хати, не засвітила свічки – і хитра бісиця встигла обміняти її дитину на своє бісеня». Бо син краще почувався серед природи, у лісі, ніж у хаті біля людей. Світ здавався йому казкою, «повною чудес, таємничою, цікавою і страшною». Іван семи років «умів знаходити побічне зілля – одалеп, матриган і підойму, розумів, про що канькає каня [рід коршуна], з чого повстала зозуля, і коли оповідав про все ж вдома, мати непевно позирала на нього: може, воно до нього говорить?» Знання про світ природи і світ людини якось швидко стали йому доступні, зрозумілі. «Знав, що на світі панує нечиста сила, що арідник [злий дух] править усім, що в лісах повно лісовиків, які пасуть там свою маржинку [худоба]: оленів, зайців і серн; що там блукає веселий чугайстир [міфічна лісова істота], який зараз просить стрічного в танець та роздирає нявки; що живе

в лісі голос сокири. Вище, по безводних далеких недеях [диких верхівках гір], нявки розводять свої безконечні танки, а по скелях ховається щезник».

Коли хлопець підріс, його послали пасти корів. Там, на пасовиську, Іван вивчився від старших грати на сопілці. Та ті звичайні пісні не задовольняли його – у ньому жили інші мелодії, «неясні і невловимі». Це була чарівна музика рідної природи: «З-за галузки смереки виглядали зажурені гори, напоєні сумом тіней од хмар, що все стирали бліду усмішку царинок [обгороджених сінокосів близько до оселі]. Гори щохвилини міняли свій настрій: коли сміялась царинка, хмурився ліс. І як трудно було вдивитись в те рухливе обличчя гір, так трудно було дитині спіймати химерну мелодію пісні, що вилаась, тріпала крильцями коло самого вуха і не давалась».

Одного разу Іван зайшов далеко у гори і раптом почув ту жадану тиху музику. Але хто ж грав у цьому безлюдному місці? Іван повернувся і скаменів: «На камені, верхи, сидів “той”, щезник, скривив гостру борідку, нагнув рижки і, заплющивши очі, дув у флюяру». Іван хотів тікати – і не зміг: хотів закричати – голоса нема. Але ось голос з'явився, а той щезник раптом пропав. Кинувся Іван бігти вниз, і біг, доки не впав без сили. Потім прийшовши до тями, Іван спробував повторити мелодію, але вона довго не давалась. Проте хлопець починав ще і ще. І нарешті «лісом попливла чудна, не відома ще пісня, радість вступила у його серце, залляла сонцем гори, ліс і траву, заклотіла в потоках, підняла ноги в Івана і він... закружився у танці». Душа і серце співали у хлопця. «На сонячній плямі полянки, що закралась в похмуре царство смерек, скакав біленький хлопчик, немов метелик пурхав зі стебла на стеблину, а обидві корови – жовтаня і голубаня, просунувши голови межі галузки, привітно дивились на нього, жуючи жуйку, та зрідка дзвонили йому до танцю». У лісі знайшов Іван те, чого шукав.

«Вдома, в родині, Іван часто був свідком неспокою і горя. За його пам'яті вже двічі коло їх хати трембітала трембіта, оповіщаючи горам і долам про смерть: раз, коли брата Олексу роздушило дерево в лісі, а вдруге, коли браччін Василь, файний веселий легінь, загинув у бійці з ворожим родом, посічений топірцями».

Тут не було спокою. Людьми опанували ненависть і злість. Стара ворожнеча існувала між родом Палійчуків, до якого належав Іван, і родом Гутенюків. Ніхто вже не міг точно пригадати, звідки пішла ворожнеча, але й досі всі кипіли злістю й завзяттям.

Насправді сім'я Івана була невелика. З двадцяти дітей вижили лише п'ять, а «решта п'ятнадцять спочило на цвинтарі біля церковці». Всі в родині любили ходити до церкви, особливо на храмові свята. Там можна було зустрітись з дальніми родичами, а інколи і «пустити кров» Гутенюкам. У ці дні Палійчуки надягали найкращу одягу, сіддали коней і гірськими стежками відправлялись до церкви. І плаї нібито розцвітали червоними маками: то йшли святочно прибрані гуцули.

Одного разу, повертаючись з храму, два ворогуючі роди зустрілись, і сталася бійка між Гутенюками і Палійчуками. Іван не зрозумів, як воно сталося, та коли побачив, як упав його батько, «як підтята смерека», кинувся у бійку. В запалі бійки вдарив дівча, «що тряслось з жаху біля самого воза». Іван здогадався, що це «Гутенюкова дівка». Та почала тікати, він наздогнав її, шарконув за пазуху і роздер сорочку. Звідти впали не землю нові кісники, які він вкинув у річку. «Тоді дівчинка, зігнута вся, подивилась на нього спідлоба якимсь глибоким зором чорних матових очей і спокійно сказала: – Нічьо.. В мене є другі... май ліпші».

Так зав'язалась розмова, і дівчинка вийняла цукерку й поділилась нею з Іваном. Він завагався, але узяв. «Тепер вони вже сиділи рядочком, забувши про вереск бійки... а вона оповідала йому, що зветься Марічка, що пасе вже дроб'ета (вівці)... а погляд її чорних матових очей м'яко поринав у Іванове серце...»

На другий день після бійки помер батько Івана, старий Палійчук. І тяжкі часи наступили в його родині. Але в пам'яті Івана не смерть батька жила, а зустріч із дівчинкою, що, скривджена ним безвинно, «повним довір'я рухом» дала йому по-ловинку цукерки. Іванові дуже хотілося знову побачити Марічку. І він зустрівся з нею, коли пас корови, а вона вівці. Відтак вони зустрічались щоразу, пасуючи овець і корів, і це була їхня таємниця.

«Білі ярки, забившись у холодок під смереку, дивились дурними очима, як качались по мхах двоє дітей, дзвонячи в тиші молодим сміхом. Втомившись, вони забирались на біле каміння і лячно зазирали звідти у прірву, з якої стрімко підіймався у небо чорний привид гори і дихав синню, що не

хотіла тануть на сонці. В щілині поміж горами летів в долину потік і тряс по каміннях сивою бородою. Так було тепло, самотньо і лячно у віковичній тиші, яку беріг ліс, що діти чули власне дихання. Але вухо уперто ловило і побільшало до найбільших розмірів усяких звук, що мусив жить в лісі, і їм часом здавалось, що вони чують чийсь хід потайний, глухе гупання барди, хекання втомлених грудей».

Так росли вони серед потоків і лісів, чисті і наївні. Але дитинство минуло, і Іван «був уже легінь, стрункий і міцний, як смерічка, мастив кучері маслом, носив широ-кий черес і пишну кресаню. Марічка теж вже ходила в заплітках, а се значити мало, що вона вже готова й віддатись». Вони не пасли більше ягнят, а зустрічались лише на свято та у неділю. «Сходились коло церкви або десь в лісі, щоб стариня не знала, як кохаються діти ворожих родів. Марічка любила, коли він грав на флюярі. Задуманий все, встромляв очі кудись поза гори, неначе видів, чого не бачили другі, прикладав мережану дудку до повних уст, і чудна пісня, якої ніхто не грав, тихо спадала на зелену отаву царинок, де вигідно послали свої тіні смереки». І здавалося їм, що на світі тільки дві барви: «в зеленій – земля, в блакитній – небо». І серед цього зелено-блакитного світу лише вони двоє. «Марічка обзивалась на гру флюяри, як самичка до дикого голуба, – співанками. Вона їх знала безліч. Звідки вони з'явилися – не могла б розказати. Вони, здається, гойдалися з нею ще у колісці, хлюпались у купелі, родились у її грудях, як сходять квітки самосійні по сіножатях як смереки ростуть по горах... Марічка і сама вміла складати пісні».

Поезія Іванових мелодій спіліталася з летючими віршами Маріччиних коломийок. Вони покохали один одного. «Вона давно вже була Іванкова, ще з тринадцяти літ. Марічка часто питала, чи будуть вони у парі назавжди, адже їхні сім'ї ніколи цього не дозволять. Та Іван запевняв, що й цитати родичів не буде, бо Марічка мусить бути його. На танцях запрошував її відверто і «наче на злість старині вій на танцях вимахував дівкою так, що аж постолі розсідались».

Однак усе складалось не так, як гадав Іван. Газдівство його руйнувалось, і треба було йти в найми. «Мушу йти в полонину, Марічко, – сумував він задалегідь». Марічка покірно погоджувалась, хоч їй було дуже сумно. І той сум виливала у співанках:

«Ізгадай мні, мій миленький, два рази на днину. А я тебе ізгадаю сім раз на годину».

Вона втішала сама себе, нїр обов'язково буде дивитися на гори, то може, й побачить його: «Як муть мряки сідати на гори, я сяду та й си заплачу, що не видно, де пробуває милий. А як в погожу річку зазоріє небо, я му дивитись, котра зірка над полонинков -тому бачить Іванко... Тільки співати залишу».

Але Іван радив їй не втрачати веселості й співати. Обіцяв повернутися швидко. Він слухав її пісні і думав, що вона засіяла співанками своїми і ліси, і гори, і полонини. Увесь світ навколо нього бринить її піснями. «Але прийде пора, він поверне до неї, і вона знов позбирає співанки, щоб було одбуть чим весілля...»

Відтак теплим весняним ранком Іван пішов на полонину. «Іван піднімався все вище... Ліси уступали місце гірським сіножатям, м'яким і повним. Іван брів серед них, як по озерах квіток, нагинаючись часом, щоб закосичити кресаню [капелюх] жмутком червоної грані або блідим вінком невістувки. А стежка вела все далі... Тут були тиша, великий спокій природи, строгість та сум. Полонина! Він вже стояв на ній, на сій високій луці, вкритій густою травою».

А у долині, вкритій від вітру, знайшов Іван стаю [дерев'яний намет для вівчарів]. Тут, серед гір, Іван разом з іншими мав доглядати худобу, що її зганяли на літо сюди з різних сіл. Кожен знав свою справу і мав тут свої обов'язки. Чоловіки ставилися до них як до священних. «Тим часом ватра розгоралась на полонині. Повним поваги рухомі, як давній жрець, підкидав ватаг до неї сухі смереки та свіжу хвою, і синій дим легко здіймався над нею...

Полонина починала своє життя живим негасимим вогнем, що мав її боронити од всього лихого». День згас, і Микола-спузар, що повинен був усе літо слідкувати за ватрою, покликав вівчарів вечеряти.

«Яка ж тото полонинка повесні весела, як овечки у ню ідуть із кожного села!...»

Ватаг чутливо прислухався і ніби чув, як сходяться отари худоби сюди, на полонину, як оживають

гори від дихання і тупоту отар. І ось уже вони тут усі. І тоді ватаг впав на коліна і підняв руки до неба. «За ним схилились до молитви вівчарі й люди, що пригнали маржину. Вони прохали у Бога, щоб вівця мала гаряче серце, як гарячий вогонь, який переступала, щоб Господь милосердний заступив християнську худібку на росах, на водах, на всіх переходах од всякого лиха, звіра і припадку. Як допоміг Бог зібрати худібку до купи, щоб так допоміг усю людям віддати. Ласкаво слухало небо простосердечну молитву, добродушно хмурився Бескид, а вітер, пролітаючи далі, старанно вичісував трави на полонині, як мати дитячу голівку...»

Дні спливали за днями в щоденній праці, у труднощах вівчарського життя. Та серед щоденних турбот згадує Іван Марічку. Як вона, чи співає ще своє пісні?

«Ой, як будуть вівчарики білі вівці пасти, будуть мої співаночки за кресаню класти... – згадується йому милий дівочий голос, і він зриває квітку та закосичує нею кресаню». «Гірське повітря прополоскало груди, хочеться Їсти. І як самотно! Стоїш тут маленький, як бадиллина у полі. Під ногами зелений острів, що його обливають блакитні води далеких гір. А там, по суворих диких верхах, десь у безводах, в без слихах, гніздиться всяка мара, ворожа сила, з якою тяжко боротись. Лиш одно – сокотися...» Поволі тягнеться час. За день Іван геть стомлюється. Але уві сні приходить до нього Марічка. Він сам до себе говорить, що то не вона, але щось його ніби тягне за Марічкою. Від сну він прокинувся раптом, почувши крик худоби. Серце його калатало. І ось нарешті трембіта сповіщає, що кошари чекають на вівці.

На полонині усі зібрались, щоб видоїти овець та кіз. Звичним рухом Іван хапає вівцю за хребет і тягне до себе понад широку дійницю, що поступово наповнюється молоком. «Іванові руки безперестанку мнуть тепле овече вим'я, одтягають дійки, а по руках в нього тече молоко, що пахне лосем і підіймає з дійниці масну солодку пару... Жалібно плаче мокра отара по сей і той бік струнки, падають в загороду знесилені вівці, а густе молоко дзвінко дзюрчить в дійницю та затікає теплим струмочком аж за рукав».

«Опустіли кошари. Тиша і пустка». Починається нова дія – сироваріння. Ватаг схиляється над молоком, «розщобає поволі рукава і по сам лікоть занурює в нього свої голі, зарослі волоссям руки. І так застигає над молоком.

Тепер має бути тихо у стаї, двері замкнені, і навіть спузар не сміє кинуть оком на молоко, поки там твориться щось, поки ватаг чаклує... Тільки по легкому рухові жил на ватагових руках помітно, що насподі в посуді одбувається щось. Руки оживають потроху, то підіймаються вище, то опускаються нижче, закруглюють лікті, щось плещуть, бгають та гладять там всередині, і раптом з дна посуду, з-під молока, підіймається кругле сирове тіло, що якимсь чудом родилось. Воно росте, обертає плескати боки, купається в білій купелі, само біле і ніжне, і коли ватаг його виймає, зелені родові води дзвінко стікають в посуду». Після цього відчиняють двері навстіж і сповіщають трембітою, «що день скінчився миром».

Багато пригод зазнав Іван тим літом. Раз ніби бачив, як з одинокої смереки в лісі виступив якийсь чоловік і вибігли за ним серни, яких той пас із допомогою ведмеда. Іван показував на те диво іншим, але ніхто нічого подібного не бачив. «Часто негура [туман] заставала вівці в половині. У густій мряці, білій, як молоко, все пропадало: небо, гори, ліси, пастухи... Вівці сивим туманом котились попід ногами, а далі пропадали й вони... Так вони розгубили кілька овечок». Зрідка до вівчарів приходили люди з долини, розповідали нехитрі новини сільського життя. А вечорами вівчарі збиралися біля багаття і «зголоднілі за літо без “челядини” [жінок], вели безконечні масні розмови».
Іван же кликав Миколу і прохав його розповісти якусь казку, бо той багато їх знав. Так Іван коротав ночі.

Микола захворів, і Іван замість нього пильнував ватри, варив для всіх кулешу. Та серце його неспокійне. Його переслідували сумні думи, важкі сні, у яких йому ніяк не зустрівся з Марічкою. Інколи ж так Іванові ставало погано серед тиші, холоду та самоти, що здавалося «щось велике, вороже душить його, ся затверділа тиша, байдужий Спокій, сей сон небуття». А одного разу він почув тихий голос: «Іва-а!» Так кликала його Марічка. «Марічка? Де вона взялась? Прийшла на полонину? Вночі? Заблудилась і кличе? Чи, може, йому причулось? Ні, вона тут». Він побіг навпростець туди, звідки чувся голос, і застиг над прірвою навкруги туман. Чи то був її голос?

Працював Іван на полонині, аж поки та зовсім не спустіла. Розібрали хазяї худобу, «одтрембітали своє трембіти, лежать стоптані трави, а вітер осінній заводить над ними, як над мерцем».

«Недаремно Іван поспішав з полонини: він не застав Марічки живою. За день перед сим, коли брала Черемош, в^яла її вода. Несподівано заскочила повінь, моті габи [хвилі] збили Марічку з ніг, кинули потім на гоц [водоспад] і понесли поміж скелі в долину. Марічку несла ріка, а люди дивились, як крутять нею габи, чули крики і благання і не могли врятувати».

Іван цьому не повірив. Він гадав, що це вигадки Гутенюків, що дізналися про їхнє кохання й заховали від нього Марічку. А коли всі почали твердити одне й те саме, пішов шукати берегом її тіла. Мусило ж десь її прибити. В одному селі знайшли якесь тіло, але Іван не міг впізнати в ньому Марічки – воно було стерте річним камінням, розпухле й посиніле.

Тоді великий жаль охопив Івана. Він хотів був і собі скочити зі скелі у «крутіж». Але потім зненавидів ріку настільки, що вуха затуляв, аби не чути її зрадливого шуму, «що прийняв в себе останнє дихання його Марічки». Він блукав горами, не тямлячи себе від туги. Так пробув у лісі довго, живився ягодами й водою з потічків. «Потому щез – люди гадали, що він загинув з великого жалю», дівчата навіть пісню склали про їхнє з Марічкою кохання.

Але через шість років Іван раптом з'явився. «Худий, зчорнілий, багато старший од своїх літ, але спокійний. Оповідав, що пастушив на угорському боці. Ще з рік отак походив, а відтак оженився. Треба ж було газдувати». Іван після весілля виглядав навіть задоволеним. «Його Палагна була з багацького роду, фудульна [горда, пихата, зарозуміла], здорова дівка, з грубим голосом й властою шисю».

Любила вона багате, пишне вбрання, але була добра газдиня і помагала у щоденних турботах чоловікові. Іван же одержав можливість працювати коло худоби: «Тепер він мав коло чого ходити. Не був жадний багатства – не на те гуцул жиє на світі, – саме плекання маржинки сповняло радістю серце. Як дитина для мами – такою була для нього худібка». А головне – і думки його були зайняті худобою: то він турбувався про сіно, то про захист худібки від звіра, від відьом. Скрізь була небезпека. А більш усіх їм докучала сусідка Хима: «Чого вона тільки не виробляла, ота родима відьма! Перекидалась у полотно, що біліло смерком попід лісом, повзла вужем або котилась горбами прозорим клубком. Співала, нарешті, місяць, щоб було темно, як йде до чужої худоби. Не один присягався, що бачив, як вона терницю доїть: заб'є у неї чотири кілки, неначе дійки, – і надоїть повну дійницю».

А з іншого боку сусідом був Юра, про якого казали, що він богусь. «Він був як бог, знаючий і сильний, той градівник і мольфар [злий дух, чаклун]. У своїх дужих руках тримав сили небесні й земні, смерть і життя, здоров'я маржинки й людини, його боялись, але потребували всі».

Як боронити худобу – то був щоденний клопіт Івана. Він працював, не піднімаючи очей від землі. Бо коли піднімав очі, то найменша зелена царинка відразу ж нагадувала йому Марічку. В душі його знов бринів забутий голос:

І згадай мні, мій миленький, Два рази на днину, А я тебе із гадаю Сім раз на годину...

Тоді Іван кидав усе і десь пропадав. Палагна сердилась на нього, та він їй нічого не пояснював. А провину відчував хіба що перед худобою: «Приносив їй хліба чи грудку солі. З довірливим риком тяглася до нього його білання або гол у баня, висувала теплий червоний язик і разом з сіллю лизала руки. Вогкі блискучі очі приязно дивились на нього, а теплий дух молочного вим'я та свіжого гною знову вертали втрачений спокій і рівновагу».

Життя його тісно сплелось з життям худоби. Він відчував щось батьківське до ягнят, корів. «Чи кохав він Палатну? Така думка ніколи не займала його голови». Іван був газдою, Палагна – доброю газдинею, і хоч не було в них дітей, так була худоба -чого ще треба?

Палагна стала ще повнішою і червонішою, носила багаті хустки і стільки намиста на шиї, що заздрощі переповняли сусідських жінок. Разом Іван і Палагна їздили і до міста, і до церкви. «До них теж приїздили чесні газди в гостину... Засідали за мережаний стіл, тяжкі в своїм овечім убранні, і споживали вкупі свіжу кулешу та гусянку гостру, од якої облазив язик.

Так йшло життя. Для праці – будні, для ворожіння – свято». На Святвечір Іван завжди був у дивнім настрої. У всіх його діях було щось священне, неначе Вожу службу служив. «Клав Палагні живий вогонь для вечері, стелив сіно на стіл та під столом і з повною вірою рикав при тім, як корова, бляев вівцею та ржав конем, аби велася худоба. Обкурював ладаном хату й кошари, щоб одігнати звіра й відьом, а коли червона од метушні Палагна серед курива того ознаймляла нарешті, що готові усі дванадцять страв, він, перше ніж засісти за стіл, ніс тайну вечерю худобі. Вона першою мусила екоштувати голубці, сливи, біб та логазу, які так старанно готувала для нього Палагна. Але се було не все. Ще годилось закликать на тайну вечерю усі ворожі сили, перед якими берігся через ціле життя. Брав в одну руку зі стравою миску, а в другу сокиру і виходив надвір. Зелені гори, убравшись у білі гуглі [вид верхнього одягу у гуцулів з білого сукна], прислухались чуйно, як дзвеніло на небі золото зір, мороз блискав срібним мечем, потинаючи згуки в повітрі, а Іван простягав руку у сю скуту зимою безлюдність і кликав на тайну вечерю до себе всіх чорникнижників, мольфарів, планетників всяких, вовків лісових та ведмедів. Він кликав бурю, щоб була ласкава прийти до нього на ситі страви, на палені горілки, на вечерю святу, але вони не були ласкаві і ніхто не приходив, хоч Іван спрощував тричі. Тоді він закликав їх, щоб не з'явилися ніколи, – і легко зітхав».

У цей вечір вони запрошували до вечері душі померлих, що пропали, втопились у воді, про яких ніхто не знав, і тому вони чекали лише вечора святого, щоб хто про них згадав. Перш ніж сісти, продували лаву, щоб не привалити якусь душу. Іван, молячись, був певен, що за плечима в нього стоїть Марічка й плаче, схилившись. А вночі, прокинувшись, Іван ніби чув, як сам Бог питає у худоби, чи добре ставиться до неї газда, чи годує, чи добре пильнує.

Палагна ставилася до ворожіння суто практично: воно мало допомогти вберегти худобу, збільшити достаток. Відтак промовляла до худоби, до ватри, як до істот розумних.

«Так йшло життя худоб'яче й людське, що зливалось до купи, як два джерельця у горах в один потік».

«Завтра велике свято. Теплий Юра одбира от холодного Дмитра ключі світові, щоб править землею... Завтра – весна, день радості й сонця... і Палагна вирішила поворожити. Для того ще на світанку, роздягнувшись догола, пішла на царинку, де ще на Благовіщення «закопала у муравлисько сіль, булку й намисто». Нарешті вона спинилась під буком, солодко потягнулась, але в ту ж мить її наче скувало щось. То був погляд Юри. їх сусід, мольфар, планетник Юра дивився на жінку, а вона не мала сили й поворухнутися. «Врешті у ній ворухнулася злість. Пропало ціле ворожіння!» Але все стояла у напруженому чеканні чогось. Отямилася, лише коли той підійшов зовсім близько і стиснув їй руку. Тоді закричала і втекла. Та палкі, наче «дві чорні жаринки», очі Юри переслідували її скрізь. Вона боялася мольфара і разом з тим цікавилася усім, що про нього говорили. І мимоволі порівнювала з чоловіком: «Щось було важке у ньому, якась жура його гризла та ослабляла тіло, щось старе, водянисте світилось в його стомлених очах. Помітно худ, ставав байдужий. Ні, Юра кращий». Та гордість не давала Палатні бодай заговорити з Юрою, хоч думки щоразу звертались до нього: «Він був могутній, потужний, все знав. Од його слова гинула зразу худоба, сохла й чорніла, як дим, людина, він міг послати смерть і життя, розігнать хмару і сперти град, вогнем чорного ока спопелить

ворогів і запалити в жіночому серці кохання. Він був земним богом, той Юра, що хтів Палати, що простягав по неї руки, в яких тримає світові сили».

І ось одного разу Палагна захотіла відвідати корів у лісі, бо сон, що бачила, віщував їй недобре. Аж раптом найшла «важка синьо-біляста хмара», що мала принести град. Палагна по-своєму уявляла походження граду, вважаючи, що то чорнокнижники сікли лід десь по замерзлих озерах у горах, а душі страчених збирали його в мішки та мчали з ними на хмарах розсівати лід по землі. Отак роздумуючи, Палагна помітила чоловіка, що боровся з вітром. Вперто дерся він на скелі і нарешті піднявся на вершок гори. Вона впізнала Юру. «Став проти хмари, одна нога наперед, і склав руки на грудях. Закинув назад бліде обличчя і вперся похмурим оком у хмару. Стояв так довгу хвилину, а хмара ішла на нього. І раптом сильним рухом він кинув кресаню на землю. Вітер зараз звів її в долину і підхопив на голові в Юри довге волосся. Тоді Юра підняв до хмари ціпок [палиця], що тримав у руці, і крикнув у синій клекіт:

«Стій! Я тебе не пускаю!..» Навкруги блискали блискавки, вітер здіймав його волосся і одяг, але Юра стояв непохитно. Деякий час Палагна спостерігала цей дивний двобій, коли хмара ніби спинилася, хоч не хотіла підкорятися, а Юра заклинав її йти «у безвісті, у провалля», але не на сіножаті, бо пропаде худоба. Нарешті хмара скорилася і «розв'язала мішки» з градом над річкою, а Юра, відвернувши бюру, впав знесилений. До нього прибігла Палагна, сяяча, як сонце, і з турботним питанням: «Юрочку, не сталось чого лихого?..» І з того дня вона стала «любаскою» Юри.

Іван дивувався, чого це Палагна стала ще краще одягатися, навіть у будні. Інколи кудись щезала й поверталася пізно. А потім вже й відверто цілувалася з Юрою у корчмі.

«Всі говорили про Палатну та Юру, чув і Іван, але приймав усе байдуже. Як мольфар, то й мольфар. Палагна цвіла й веселилась, а Іван нидів і сох, втрачаючи силу. Він сам дивувався тій зміні. Що сталося з ним? Сили покидали його, очі, якісь розпорошені й водянисті, глибоко запалились, життя втратило смак. Навіть маржинка не давала колишньої втіхи. Чи йому пороблено що, хто урік? Не мав до Палагни жалю, навіть кривди не чув у серці, хоч бився за неї з Юром». Бився не зі злості, а так годилося, бо спровокував його побратим Семен, що вдарив Юру першим, дорікнувши за дружину Івана. Юра ледве не вбив Івана, але їх розборонили, і все залишилося, як і було. Іван худнув, втратив апетит і одного разу побачив, як на обійсті в Юри мольфар тримав перед Палагнуою глиняну ляльку і тикав у її пальцями, примовляючи: «Б'ю кілок тут, – шептав зловісно, – і сохнуть руки та й ноги. В живіт – карається на живіт; не годен їсти...» Іван зрозумів, що то вони проти нього змовляються, схотів убити обох на місці, але раптом замість злості на нього зійшли спустошення і байдужість. Він пішов, не знаючи куди. «Куди він йшов? Не міг навіть згадати. Блукав без мети, злазив на гори, спускався і підіймався, куди ноги носили. Нарешті побачив, що сидить над рікою. Вона клекотіла та шуміла під ногами у того, ся кров зелена зелених гір, а він вдивлявся без тям в її бистрину, аж нарешті в його стомленім мозку засвітилась перша ясніша думка: на сім місці брела колись Марічка. Тут її взяла вода. Тоді вже згадки самі почали зринати одна по одній, наливати порожні груди». Він сидів над річкою й знову чув голос Марічки, її співаночки, бачив її миле обличчя, згадував її щире ласкавість, і туга знову охоплювала його серце. Бо тепер усе минуло, нічого нема. І ніколи не повернеться. Колись Марічка, а тепер він... «Вже його зірка ледве тримається в небі, готова скотитись. Бо що наше життя? Як блиск на небі, як черешневий цвіт... нетривке й дочасне». Втома повалилася на нього, і залишилося лише бажання нарешті спочити, від сього.

Одного разу Іван прокинувся від того, що його будила Марічка й гукала із собою. «Він глянув на неї і анітрошки не здивувався. Добре, що Марічка нарешті прийшла».

Вони здіймалися вгору, хоч була вже ніч, Іван виразно бачив її обличчя. Він не питає, куди вони йдуть, йому було так добре з нею. А Марічка питала: «Чогось так змарнів? Ци ти недужий?». «А він охоче відповідав, що банував за нею. Вони йшли, не знаючи куди, і все згадували минуле і все ті згадки були про їхнє кохання. «Він бачив перед собою Марічку, але йому дивно, бо він разом з тим знає, що то не Марічка, а нявка. Йшов поруч із нею й боявся пустити Марічку вперед, щоб не

побачить криваву діру ззаду у неї, де видно серце, утробу і все, як се у нявки буває». Але він гнав від себе цю думку і йшов, тулячись до Марічки і відчуваючи тепло її тіла. Вона нагадала йому їх першу зустріч, дитячі забави, холодні купелі у потоках, співанки і страхи, гарячі обійми і муку розлуки – всі ті милі дрібнички, що гріли серце.

«Свідомість його двоїлась. Чув, що коло його Марічка, і знав, що Марічки нема на світі, що се хтось інший веде його у безвісті, у недеї, щоб там загубити. А проте йому добре було, він йшов за її сміхом, за її щебетанням дівочим, не боячись нічого, легкий і щасливий, яким був колись».

Усі його клопоти, усі турботи, страх смерті, Палагна і ворожий мольфар кудись відійшли, наче їх і не було ніколи. Він почувався знову молодим і щасливим, він ішов усе далі, забираючись у холодний і непривітний гліб верховинних лісів. От вони й на полянці. Нараз Марічка здригнулася, стала, прислухаючись з тривогою, а потім рап-том щезла. Іван розіклав ватру, щоб вона не заблукала, сів на пеньок й став чекати. І ось у лісі почувся тріск. Він думав, що то Марічка, й радо піднявся їй назустріч. Але то був якийсь чоловік. «Він був без одежі. М'яке темне волосся покривало все його тіло, оточало круглі і добрі очі, заклинилося на бороді і звисало на грудях. Він склав на великий живіт зарослі вовною руки і підійшов до Івана.

Тоді Іван зразу його пізнав. Се був веселий чугайстир, добрий лісовий дух, що боронить людей од нявок. Він був смертю для них: зловить і роздере».

Чугайстир відразу спитав Івана, куди побігла нявка, а Іван з острахом зрозумів, що це ж він питає про Марічку. І серце його закалатало: ось чого вона зникла. Він відповів, що не знає, а сам думав, як би йому надовше затримати чугайстира, щоб Марічка встигла втеїсти якнайдалі. Тим часом чугайстир грівся коло ватри, поглядаючи на Івана, і раптом запропонував: «Може б, ти трошки пішов зо мною у танець?» Іван радо погодився. «Іван тупнув на місці, виставив ногу, струснув усім тілом і поплив в легкім гуцульським танці. Перед ним смішно вихилявся чугайстир. Він прижмурював очі, поцмокував ротом, трусив животом, а його ноги, оброслі, як у ведмедя, незграбно тупцяли на однім місці, злипались і розгинались, як грубі обіддя. Танець, видимо, його зогрівав».

Дивним був той танець біля лісового вогнища. Іванові надавала снаги думка про спасіння Марічки, і він щоразу підбадьорював лісового духа, а той уже втомився, спітнів і запросився припинити танець.

Тоді Іван, що вже теж стомився, був увесь мокрий, запропонував зіграти на флюярі. Він загравав ту саму пісню, яку колись підслухав у шезника в лісі. Чугайстир аж млів, заплющивши очі, підкидаючи п'яти. Нарешті вони обидва повалилися на траву, засапавшись. Затим лісовик подякував Іванові та й пірнув у хащу. Іван знову залишився сам. Але ж де була Марічка? Йому так треба було бачити дівчину, говорити з нею. «Іван мав ще багато їй розказати. Він чув потребу оповісти їй ціле своє життя, про свій тусок за нею, безраднісні дні, свою самотність серед ворогів, нещасливе подружжя...»

Іван подався у гущину шукати Марічку. Нараз почув її голос десь ззаду. Треба було вертатися назад. Він поспішав, стукався коліньми об смереки, відводив гілля і жмурич очі. Блукав довго, але не міг знайти полянки. Раптом він знову почув Маріччин голос: «Іва-а!..» Голос бринів десь з-під ніг, з провалля. Іван нарешті зрозумів, що треба спуститися швидше вниз. Він ще подумав, як вона змогла злізти звідси, бо тут же найкрутіше. А голос Марічки все кликав його, і він спускався, шукаючи підпору, кваплячись, примовляючи: «Іду, Марічко». Іван забув про обережність, скакав по камінню, калічив руки і ноги, але поспішав на той рідний голос. І раптом відчув, що чорна безодня тягне його вниз. «Чорна важка гора розправила крила смerek і вмить, як птах, пурхнула над ним у небо, а гостра смертельна цікавість опекала мозок: об що стукнеться голова? Почув ще тріск кості, гострий до нестерпучості біль, що скорчив тіло, – і все розпливлось в червонім вогні, в якому згоріло його життя...» Ледь живого на другий день знайшли його пастухи.

«Сумно повістувала трембіта горем про смерть.

Бо смерть тут має свій голос, яким промовляє до самотніх кичер. Били копитами коні по каменистих пляях, і постолі шуршали у п'їтьмі ночі, як з леговищ людських, загублених в горах, поспішали сусіди на пізні вогні. Згинали перед тілом коліна, складали на груди мерцеві гроші – на перевіз душі – і мовчки засідали на лави. Мішали сиве волосся з вогнем червоних хусток, здоровий рум'янець з жовтим воском зморщених лиць.

Смертельне світло сплітало сітку однакових тіней на мертвім і на живих обличчях. Драглили вола багатих газдинь, тихо сяли старечі очі перед повагою смерті, мудрий спокій єднав життя і смерть, і

грубі запрацьовані руки важко лежали у всіх на колінах». Палатна добре і вправно голосила, примовляючи до померлого чоловіка. Сусіди почали згадувати про різні епізоди, пов'язані з небіжчиком: один з ним пастишив разом на полонині, другий ще десь працював. Годилося потішити самотню душу, розлучену з тілом.

А нові гості все йшли і йшли, товклися вже й біля порогу.

«Чи не багато вже суму мала бідна душа? Така думка, видимо, таїлась під вагою гнітучого смутку, бо од порога починався вже рух. Ще несміливо тупали ноги, пхалися лікті, гуркотів часом ослін, голоси рвались та мішались в глухому гомоні юрми. І ось раптом високий жіночий сміх гостро розтяв важкі покрови суму, і стриманий гомін, наче полемінь, бухнув з-під шапки чорного диму».

Почалася забава. Молоді голоси перегукувалися, пропонуючи один одному «купити зайця», називали один одного то носатим, то горбатим, то кривим. І вже ті, що прийшли останніми, повернулися спиною до тіла, і усмішки з'явилися на їх обличчях. «Один за одним гості вставали з лавок та розходились по кутках, де було весело й тісно». А у кутках вуст мерця застигло гірке міркування: що наше життя? «Як блиск на небі, як черешневий цвіт...» Уже про тіло забули. Молодиці цілувалися з чужими чоловіками, а ті обіймали чужих жінок. У хаті ставало все веселіше, а на подвір'ї почалися веселі ігрища. І навіть старі приймали участь у забаві. «Поміст двигнів у хаті під вагою молодих ніг, і скакало на лаві тіло, трясучи жовтим обличчям, на якому усе ще грала загадкова усмішка смерті. ‘ • . На грудях тихо бряжчали мідяні гроші, скинуті добрими душами на перевіз.

Під вікнами сумно ридали трембіти».

32. «Intermezzo»

Новела розпочинається присвятою («Присвячую кононівським полям») та переліком незвичайних дійових осіб (Моя утома, Ниви у червні, Сонце, Три білих вівчарки, Зозуля, Жайворонки, Залізна рука города, Людське горе). Однак «Intermezzo» не драматичний, а епічний твір.

Історія написання

М. Коцюбинський через інтенсивну роботу, виконання службових обов'язків виснажився фізично і морально. Улітку 1908 р. письменник відпочивав у садибі відомого українського громадського діяча Євгена Чикаленка в селі Кононівка поблизу м. Яготина (Київська область). Природа збагатила письменника численними враженнями. Так у 1908 р. з'явилася новела «Intermezzo».

Тема твору криється в його назві. Слово «intermezzo» означає «перепочинок, пауза». Музичний термін означає невелику інструментальну п'єсу, виконувану між діями драматичного чи оперного твору при його виставі. М. Коцюбинський вклав глибокий філософський смисл у назву своєї новели. Образом intermezzo новеліст указував не тільки на перепочинок утомленого митця, але й на органічний зв'язок, може, чимсь перерваних періодів у творчості чесного громадянина, який залишився вірний своїм ідеалам. **Тож новелу можна вважати й автобіографічним твором.**

Вдало створені пейзажі передають нерозривний зв'язок людини і природи. Оповідач відчуває «соболіну шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі», йому вітер набиває вуха «шматками звуків, покошланим шумом», «тихо пливе блакитними річками льон», пливе так спокійно, що «хочеться сісти на човен і поплисти». Ця картина виглядає розкішною завдяки багатій художньо – виражальній системі (епітети, метафори, порівняння), словам-звукам і словам-барвам. Перед нами майстерна імпресіоністична картина.

М. Коцюбинський вважається яскравим представником імпресіоністичної течії в українській літературі.

Імпресіонізм (від франц. «враження») – художній напрям, заснований на принципі безпосередньої фіксації вражень, спостережень, співпереживань.

Новела – один із видів епічних творів, близький за розміром до оповідання, але відмінний від нього надзвичайною стислістю викладу, напруженістю розвитку сюжету, несподіваністю розв'язки; властивий глибокий психологізм у розкритті внутрішнього світу персонажів, відступи від норм усталеної будови.

Стислий переказ твору «Intermezzo»

Присвячую кононівським полям

Дійові особи:

Моя утома

Ниви у червні

Сонце

Три білих вівчарки

Зозуля

Жайворонки

Залізна

рука города

Людське горе

«Лишилось ще тільки спакуватись... Се було одно з тих незчисленних “треба”, які мене так утомили і не давали спати»,- так починається твір. Це «треба» автор порівнює з «многоголовим звіром». Але він розуміє, що «увільнитись» від нього мож-на лише на час. Бо життя йде, торкаючи кожного неодмінно, «іде, як хвиля на берег».

Автор зізнається: «Я не можу розминутись з людиною. Я не можу бути самотнім». Інколи саме це дратує, стомлює, бо людині необхідно час від часу усамітнитись: «Мене втомили люди. Мені надокучило бути заїздом, де вічно товчуться оті створіння, кричать, метушаться і сміять.

Повідчиняти вікна! Провітрить оселю!.. Нехай увійдуть у хату чистота і спокій» . . .

Це прагнення спокою і самотності інколи буває таким сильним, що ладен погодитися на будь-який спосіб досягнення жаданого: «Смерть? Сон?» Відтак приходять бажання бодай на якийсь час відпочити, послухати не «ревучі потоки людського життя», а жадану тишу.

Друга частина змальовує картину дороги, або, точніше, втечі від «залізної руки города». Здавалося, тишу глушили гучні голоси. Але ось уже зелене безмежжя природи, а «неба тут було так багато, що очі тонули в нім, як в морі». І ледве бричка вкотилася у двір – закувала зозуля. «Тоді я раптом почув велику тишу. Вона виповняла весь двір, таїлась в деревах, залягла по глибоких блакитних просторах.

Так було тихо, що

мені соромно стало калатання власного серця».

Навіщо людині ота тиша? Щоб почути і побачити щось головне, важливе у житті, що затулене щоденною метушнею. Ця тиша впала так несподівано, що їй не ймеш віри. Здається, навіть предмети навкруги зазіхають на цю тишу. Ніби вони живуть своїм потаємним життям: «Хто знає, що робиться там, де людина не може бачити...»

Кілька разів автор ніби сам собі повторює: «Хіба я що знаю? Хіба я знаю?» І тут ліричний герой відчуває, як у його серце просяться із зовнішнього світу люди, «всі ті, що склали у моє серце, як до власного сховку, свої надії і гнів і страждання або криваву жорстокість звіра». їх так багато, що душа не в змозі сприймати усе так само гостро, як раніше.

І герой це розуміє, розповідаючи про це відсторонено, ніби здалеку. Так, це ненормально, коли людина зникає до болю і більше не реагує на нього. Але інколи треба дати спочинок зболеній душі: «Я не маю вже краплі гарячої крові... Ви бачите, я навіть не червонію, лице моє біле, як і у вас, бо жах висмоктав із мене всю кров... Проходьте! Я утомився».

І раптом... Розплющивши очі, герой бачить «глибоке небо і віти берези. Кує зозуля. В'є молоточком у кришталевий великий дзвін – ку-ку! ку-ку! – і сіє тишу по травах». Світ, безмежний, сонячний, зелений огортає і пестить. Хай живе сонце! Хай живе небо! Хай живе світ і все живе в ньому!

Ось три вівчарки зчинили гвалт. Ні до чого ворожість. Цей світ такий лагідний і прекрасний, що в тому нема місця ненависті. І герой зізнається псу: «Я не ворог тобі». Тоді чого ж сердиться пес? Ланцюг тримає його, не дає дихати. Бракує волі. Герой відпускає пса з ланцюга, і той, забувши

про попередні погрози, наосліп помчав кудись: «У, благородна псина: тобі воля дорожча, ніж задоволена злість».

«Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, налітої зеленим хлібом. Безконечні стежки, скриті, інтимні, наче для самих близьких, водять мене по нивах... Я тепер маю окремий світ... На небі сонце – серед нив я. Більше нікого. Йду. Гладжу рукою соболину шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі. Вітер набива мені вуха шматками згуків, покошланим шумом. Такий він гарячий, такий нетерплячий, що аж киплять від нього срібноволосі вівса».
Сама вічність у своїй радісній величній красі постає у цих словах ліричного героя, огортає зеленими руками жалюгідну купку хаток, ниви. «Що значить для них людина? Нічого. Он вийшла в поле дрібна біленька цятка і потопла у нім. Вона кричить? Співає? І робить рух? Німа безвладність просторів все це ковтнула. І знов нічого. Навіть сліди людини затерті й закриті: поле сховало стежки й дороги... Над всім панує тільки ритмічний, стриманий шум, спокійний, певний у собі, як живчик вічності. Як крила тих вітряків, що чорніють над полем: байдужно і безупинно роблять у повітрі круг, немов говорять: так буде вічно...: in saecula saeculorum (на віки вічні)».

Поступово той мир і спокій, що панував навколо, входить в душу ліричного героя, наповнює його: «Пізно я повертався додому. Проходив обвіяним духом полів, свіжий, як дика квітка. В складках своєї одежі приносив запах полів, мов старозавітний Ісав. Спокійний, самотній, сідав десь на ганку порожнього дому й дивився, як будувалась ніч. Як вона ставила легкі колони, заплітала сіткою тіней, зсувала й підносила вгору непевні, тремтячі стіни, а коли все це зміцнялось й темніло, склепляла над ними зоряну баню. Тепер я можу спокійно спати, твої міцні стіни стануть між мною і цілим світом. На добраніч вам, ниви. Й тобі, зозуле».

За такою ніччю неодмінно буде сонячний яскравий день, і «я повний приязні до сонця і йду просто до нього, лице в лице. Повернутись до нього спиною – крий Боже! Яка невдячність! Я дуже щасливий, що стрічаюсь із ним тут, на просторі, де ніхто не затулить його обличчя, і кажу до нього: «Сонце! я тобі вдячний. Ти сієш у мою душу золотий засів – хто знає, що вийде з того насіння?» П'ючи сонце, мов цілющий напій добра, герой відчуває в душі любов: «Дивись лее на мене, сонце, й засмали мою душу, як засмарило тіло, щоб вона була недоступна для комариного жала... (Я себе ловлю, що до сонця звертаюсь, як до живої істоти. Невже се значить, що мені вже бракує товариства людей?)».
Разом із вівчарками він блукає полями, обережно несучи додому спокій і відчуття спорідненості із самою землею: «Спочивай тихо під сонцем, ти така ж втомлена, земле, як я. Я теж пустив свою душу під чорний пар».

Може, тому й відчуває ліричний герой свою спорідненість із землею: «В городах земля одягнена в камінь й залізо – і недоступна. Тут я став близький до неї. Свіжими ранками я перший будив сонну ще воду криниці». Це спілкування з живою природою, з самою землею дарує йому особливе відчуття, що все на світі – прекрасне. Особливе молоко – «я знав, що то вливається в мене м'яка, як дитячі кучері, вика, на якій тільки ще вчора цілими роями сиділи фіолетові метелики цвіту. Я п'ю екстракт луки».
Особливий і хліб. Відтак ліричний герой відчуває себе насправді багатою людиною. «Я тут почуваю себе багатим, хоч нічого не маю. Бо поза всякими програмами й партіями -земля належить до мене. Вона моя. Всю її, велику, розкішну, створену вже, – всю я вміщаю в собі. Там я творю її наново, вдруге, – і тоді здається мені, що ще більше права маю на неї».
Треба уважно слухати цю землю, щоб зберегти це неповторне диво для нащадків. Очима серця побачив автор чудову картину: «Сіра маленька пташка, як грудка землі, низько висіла над полем. Тріпала крильми на місці напружено, часто і важко тягнула вгору невидиму струну від землі аж до неба. Струна тремтіла й гучала. Тоді, скінчивши, падала тихо униз, натягала другу з неба на землю. Єднала небо із землею в голосну арфу й грала на струнах симфонію поля. Се було прекрасно».
«Так протікали дні мого intermezzo серед безлюддя, тиші і чистоти. І благословен я був між золотим

сонцем й зеленою землею. Благословен був спокій моєї душі. З-під старої сторінки життя визирала нова і чиста – і невже я хотів би знати, що там записано буде?» Життя триває, воно розгортається чистим аркушем нового початку.

Але ось зустріч на ниві – «я і людина». Герой зустрів «звичайного мужика». Він не знає, яким сам здається цьому чоловікові, але той викликав в пам'яті героя страшні картини життя українського народу: почорнілі солом'яні стріхи хат, «брудні, негарні» дівчата, що повертаються з тяжкої роботи, бліді, як тіні, жінки, голодні діти...

«Він говорив про речі, повні жаху для мене, так просто й спокійно, як жайворонок кидав на поле місто, а я стояв та слухав, і щось тремтіло в мені.

Ага, людське горе, ти таки ловиш мене? І я не тікаю? Вже натяглися ослаблені струни, вже чуже горе може грати на них!»

Так людське горе вривається в тишу душі героя., але тепер там немає холодної байдужості. І соціальні біди постають, як примара. Але надто реальна та примара: «Ходиш між людьми, як між вовками... Бідний в убогого тягне сорочку із плота, сусід у сусіда, батько у сина. Людей їдять пранці, нужда, горілка, а вони в темноті жеруть один одного. Як нам світить ще сонце і не погасне? Як можемо жити?»

«Говори, говори»,- повторює ліричний герой, ніби хоче заохотити співбесідника вилити у словах увесь біль і звільнитися від нього. «Розпечи гнівом небесну баню. Покрий її хмарами твого горя, щоб були блискавка й грім. Освіжи небо і землю. Погаси сонце й засвіти друге на небі. Говори, говори...»

Город знову простяг по мене свою залізну руку на зелені ниви»,- так образно змальовує своє повернення до людей автор. З якими думками він повертається? «Прощайте, ниви. Котіть собі шум свій на позолочених сонцем хребтах. Може, комусь він здасться так, як мені. І ти, зозуле, з вершечка берези. Ти теж строїла струни моєї душі. Вони ослабли, пошарпані грубими пучками, а тепер натягаються знову. Чуєте? Ось вони бренькнули навіть. Прощайте. Йду поміж люди. Душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає...».

33.

О.Кобилянська « Земля»

Тема твору: страшна трагедія братовбивства, що спіткала родину Федорчуків

Ідея твору:пошук причин трагедії, що сталася, показ влади фатуму над людиною, неможливості переломити власну долю.

Сюжет: Свою розповідь Ольга Кобилянська починає нетипово – з опису другорядних персонажів – селянки Докії Чоп'як ті її дочки Парасинки. Через те, що сама Докія замолоду зазнала нужди, вона не хоче такої ж долі для доньки, тому вирішує віддати її заміж за заможного господаря.

Кандидатури дві – Тодорка Жемчук та Михайло Федорчук. Парасинка не кохає жодного з них, але до Михайла, більш прихильна, бо він симпатичніший, кремезніший за Тодорика. Коли доля Парасинки і Михайла вже майже вирішена (батьки домовились про шлюб), в село приходять рекрутський набір, і старшому сину Федорчуків випадає жереб йти до армії. Докія не хоче чекати і видає Парасинку заміж за нелюбого Тодорика.

На весіллі Михайло знайомиться з Анною – бідною наймичкою, що має тільки матір і брата. Між молодими людьми виникає кохання. Паралельно йде опис молодшого брата Михайла – Сави. Брати Федорчуки – це два контрастні образи. Якщо Михайло завжди слухає батьків, любить землю,

припадає біля неї, то Сава любить свободу, праця на землі не приваблює його, він радше пішов би в армію, але, на жаль, жереб випав не йому.

Сава також має кохану дівчину, її звати Рахіра, але у пари нема жодних шансів добитися схвалення їхнього союзу. На те є ряд причин: 1) Рахіра циганка, бо її батько Григорій циган; 2) Мати Рахіри – сестра Марійки Федорчук, а отже Рахіра й Сава – двоюрідні брат і сестра; 3) батько Рахіри колись ледве не засадив до в'язниці Івоніку Федорчука (батька Сави). Однак молоді люди все одно прагнуть бути разом. Рахіра кохає Саву, хоча в неї є й трошки меркантильна мрія: вона хоче стати господинею на землях Федорчукв.

Михайла забирають до армії, у війську йому дуже тяжко і він навіть думає про втечу. Трохи згодом його відпускають додому на маленькі вакації. У цей період вони зустрічаються з Анною, він дарує їй перстень на знак того, що хоче з нею одружитися й обіцяє невдовзі розповісти все батькам. Анна вірить йому, та Михайло – людина кволої волі, він боїться осуду батьків, бо вони наврядче приймуть бідну наймичку до своєї родини. Михайло знов відправляється до війська, так і не сказавши нічого батькам. За декілька місяців Анна відчуває, що вагітна. Рахіра і Сава дізнаються про її вагітність і хочуть використати цей факт проти Михайла. Рахіра все частіше нагадує Саві, що наступним до війська заберуть його, Михайло одружиться з Анною і всі землі дістануться старшому Федорчуку. Рахіра поступово вкладає в Савину голову думку про те, що якби він залишився єдиною дитиною в родині, то батьки залишили всі землі йому. Дівчина добивається свого і, коли Михайло приїжджає додому на лікування, Сава здійснює їхній з Рахірою план. Він заманює Михайла до лісу і вбиває його там.

Михайлову смерть розслідують, багато фактів говорять проти Сави, однак Марійка Федорчук стає на захист сина. Михайла ховають, під час похорону до Марічки намагається наблизитися вбита горем Анна, але мати Михайла відганяє її. Анна народжує двійню, через нестатки, розуміючи, що не витягне сама обох дітей, вона знов приходить до Марічки. Дівчина благає її взяти одного з малюків, бо то, за її словами, діти Михайла. Марічка, яка нічого не знає про стосунки сина з Анною, виганяє її на вулицю. Анна починає дуже сильно хворіти, потрапляє до лікарні, обидві дитинки помирають. У лікарні її доглядає брат Докії – сорокарічний Петро. Після одужання Анни, він пропонує їй одружитися. Анна погоджується, згодом у них народжується хлопчик.

Сава з Рахірою також одружуються, але батько дає їм найгірші землі, бо знає, що Сава став причиною смерті брата, про те свідчать деякі факти. Якби не Марічка, Івоніка віддав би сина до тюрми, однак серце матері не витримало б цього, й Івоніка вирішив не чіпати його. Рахіра з Савою працюють на землі, від того палкого кохання, що було між ними, нічого не залишилося. Тяжка праця на поганому ґрунті з'їла їхні почуття. Сава ще більш озлобився, бо зрозумів, що скоївши вбивство, втратив власну душу.

34. Леся Українка (Лариса Петрівна Косач-Квітка) – українська письменниця, яка пи-сала у найрізноманітніших жанрах: ліриці, поезії, епосі, драмі, прозі, публіцистиці. Також працювала у фольклористиці (220 народних мелодій записано з її голосу) і брала активну участь в українському національному русі. Збагатила українську літературу новими темами, сюжетами, образами, жанрами.

Життя Лесі Українки – великий подвиг в ім'я народу. Поетеса чітко усвідомлювала свою творчість, як служіння своєму знедоленому народові.

Творчість Лесі Українки багато в чому визначає розвиток модерністських тенденцій у літературі ХХ ст. Її неоромантична (новоромантична) символістська поезія та драматургія означили на межі століть увагу до нових цінностей, нових філософських, буттєвих проблем (йдеться насамперед про зосередження на внутрішньому світі люди-ни, на індивідуальній психології).

Авторка поетичних збірок «На крилах пісень», «Думи і мрії», «Відгуки» та ін. Леся Українка ввела в

українську літературу жанр драматичної поеми.

Особливості творчості:

- «Горда волелюбна і ще й тому народолюбна людина – ось ідеал Лесі Українки» (П. Кононенко);
- намагання поєднати «гармонію ідеалу з життєвою правдою», що стало однією з істотних особливостей її творчого методу, визначеного поетесою як новоромантизм;
- у творах поетеса оцінює сучасність як «час глухонімії» (існування без подвиг-ництва, героїки і боротьби, без тріумфальних вінків. Молоде покоління «вроджене в темниці», звикле «носити кайдани ржаві та важкі»);
- мають місце мотиви співчуття, оплакування народної неволі й заклики до невтомної праці сівача-просвітителя. Кидаючи заклик долі й богам, Леся Українка у своєму ро-мантичному бунтарстві звертається до образу Прометея, який стане наскрізним у її поезії;
- поетичні збірки упорядковані не за хронологічним принципом розташування творів, а за мотивами чи жанрами (об'єднані в цикли «Подорож до моря», «Сім струн» та ін.);
- особисті почуття ліричної героїні зосереджуються навколо загальнолюдських проблем виходу зі стану рабства на шляхи, що ведуть у кращий світ;
- жанрові обрії творчості: поезії, ліро-епічні, лірико-драматичні, драматичні поеми, легенди, поезія в прозі, драма-феєрія («Лісова пісня»).та ін.

«Contra spem spero» (1890)

Гетьте, думи, ви хмари осінні!
Тож тепера весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні,
Проминуть молодії літа?

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть думи сумні!

Я на вбогім сумнім перелозі
Буду сіять барвисті квітки,
Буду сіять квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.

І від сліз тих гарячих розтане
Та кора льодовая, міцна,
Може, квіти зійдуть, і настане
Ще я для мене весела весна.

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать,
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.

В довгу, темную нічку невидну,
Не стулю ні на хвильку очей,
Все шукатиму зірку провідну,
Ясну владарку темних ночей.

Я не дам своєму серденьку спати,
Хоч кругом буде тьма та нудьга,

Хоч я буду сама почувати,
Що на груди вже смерть наляга.

Смерть наляже на груди важенько,
Сніг застеле сувора імла,
Але дуже заб'ється серденько, –
Може, лютюю смерть подола.

Так, я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити буду! Геть думи сумні!

Поезія з першої збірки Лесі Українки «На крилах пісень», яка вийшла у 1893 р.
Назва у перекладі з латинської мови означає «Без надії сподіваюсь».

Поезія насичена пристрасним пафосом заперечення тужливих настроїв. Імпульсом до створення стало загострення хвороби Лесі Українки.

Наскрізний лейтмотив твору – рішучі змагання героїні з чорними реакційними силами.

Леся Українка ставить головне питання про місце особистості в суспільному житті. На початку поезії лунають слова:

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть думи сумні!

Рішучі дії авторки («буду сіять квітки на морозі», «буду лить на них сльози гіркі») вселяють оптимізм — Леся Українка вірить в перемогу над хворобою і над кривдою в суспільстві.

У кінці твору слова «ні» замінюються на «так», «хочу» – на «буду», показуючи не-зламність духу і оптимізм поетеси в боротьбі проти кривди в найширшому соціальному та національно-визвольному аспектах. Твір побудований на антитезах.

Антитеза (від грец. «протиставлення») – особливо підкреслене протиставлення протилежних життєвих явищ, понять, думок, людських характерів.

35. «Лісова пісня» (1911)

Жанр: драма-феєрія.

Драма-феєрія (від франц. *fee* — фея) – один із жанрових різновидів драми; якому властивий фантастично-казковий сюжет, неймовірні (з реального погляду) перетворення. У такій драмі поряд з людьми виступають створені їхньою уявою фантастичні істоти.

Історія написання

Цей шедевр світової драматургії був створений за 12 днів. У листі до матері Леся Українка зазначала, що «Лісова пісня» з'явилася в результаті спогаду про дитинство, проведене на Волині, коли її навіки зачарував образ лісової русалки: «Мені здається, що я просто згадала наші ліси та затужила за ними».

Головні персонажі: лісове царство – Мавка, Лісовик, Водяник, Перелесник, Русалка; Той, що греблі рве; Той, що в скалі сидить; Русалка Польова, Пропасниця, Потерчата, Куць, Злидні; реальні волинські селяни – молодий хлопець Лукаш, дядько Лев, мати Лукаша, молодиця Килина.

Композиція, конфлікт

Найхарактернішою особливістю композиції є органічне переплетення життя двох світів – природи й людини. Лісові істоти олюднені, вони живуть і діють, розмовляють, як люди. У них своє розуміння добра і зла, вони наділені певними рисами вдачі за аналогією до людських. Композиція

Драма складається з прологу й трьох дій, співвіднесених з різними порами року, із зародженням, розвитком і згасанням інтимних почуттів і переживань Мавки та Лукаша.

Стислий переказ твору «Лісова пісня»

Дійові особи:

«Той, що греблі рве»

Потерчата

Русалка

Водяник

Русалка Польова

Мати Лукашева

Лукаш

Дядько Лев

Доля

Злидні

Перелесник

Пропасниця

Куць

Мавка

Лісовик

Килина

«Той, що в скалі сидить»

Хлопчик

Діти Килини

Події відбуваються в старезному лісі, на Волині, протягом року. У творі діють міфічні істоти: Мавка і Русалка, Лісовик і Перелесник, Водяник і Потерчата. Кожна дія починається пейзажем, який змінюється відповідно до пори року.

П'єса розпочинається з прологу – волинського лісового пейзажу: «Старезний, густий, предковичний ліс на Волині. Посеред лісу простора галява з плакучою березою і великим прастарим дубом... Саме озеро – тиховодне, вкрите ряскою та лататтям, але з чистим плесом посередині. Містина вся дика, таємнича, але не понура – повна ніжної задумливої поліської краси».

Перша дія

Із лісу на прогалину виходять дядько Лев і небіж його Лукаш. Ці люди з'явилися до лісу, щоб збудувати тут хату. Але лісові істоти не хочуть, щоб серед лісу поселились люди. *

Русалка. Я не терплю солом'яного духу!

Я їх топлю, щоб вимити водою той дух ненавидний. Залоскочу тих патрутнів, як прийдуть!

Лісовик же говорить Русалці, що «давно б уже не стало сього дуба», якби не дядько Лев, він «залявся на життя, що дуба повік не дасть рубати».

У цей час починає все розвиватись, і ось із-за старої розщепленої верби з'являється Мавка. Вона прокинулася від зимового сну, почувши, що хтось грає на сопілці. Лісовик їй пояснив, що це грає людський хлопець, небіж дядька Лева, Лукаш на ймення.

Мавка хоче зустрітись з Лукашем, але Лісовик її застерігає: «Не задивляйся ти на хлопців людських. Се лісовим дівчатам небезпечно...» І ось з'являється Лукаш, хоче з берези наточити соку, але Мавка підбігає до нього, хапає за руку. Вона говорить, що береза її сестра і сік її – то кров. Лукаш дуже здивувався цим словам.

З першої ж зустрічі Лукаш і Мавка припали до вподоби один одному. Мавці дуже подобається, як грає Лукаш на сопілці, і вона просить його заграти. Мавку зачаровує Лукашева гра. Від цієї гри в лісі розцвітає пишніше дика рожа, стає білішим квіт калини, закувала зозуля, заспівав соловейко. Та Мавці чомусь раптом стало сумно до сліз, мабуть, тому, Що день скінчився, їй не хотілося розлучатися так швидко з Лукашем. Лукаш їй розповів, що його восени хочуть оженити. Після цих

слів Мавка зажурилася.

Мавка (з тривоною). З ким?

Лукаш. Я не знаю. Дядько не казали, а може ще й не напители дівки.

Мавка. Хіба ти сам собі не знайдеш пари? –

Лукаш. Я, може б, і знайшов, та...

Мавка. Що?

Лукаш. Нічого.

Мавка. Чи у людей паруються надовго?

Лукаш. Та вже ж навік!

Перейнявшись довірою до Лукаша, Мавка скаржиться йому на те, що вона зовсім самотня: «В нас так нема, як у людей, навіки!»

Лукаш. А ти б хотіла?

Раптом чути голос дядька Лева, який кличе Лукаша. Мавка запитує юнака, чи по-вернеться він.

Друга дія

Пізнє літо. Де-не-де вже є перші ознаки осінньої позолоти. До озера прийшли люди, осе-лилися, внесли в лісову сторону свої звичаї, гамір. Буденщина починає полонити й Лукаша.

Лукаш виходить із лісу з сопілкою, а мати йому дорікає, що він усе грає, а робота стоїть. Матері потрібна помічниця – невістка, та про Мавку вона не хоче й чути, бо це «відьомське кодло».

Лукаш. Та хто ганяє? Бидло ж я пасу, А Мавка помагає.

Мати. Одчепися з такою помічню! Потрібні ті квітки! Та ж я не маю у себе в хаті дівки на виданню... Йому квітки та співи в голові!

Коли на подвір'ї з'являється Мавка, мати їй каже, що не слід дівці упадати за парубком, та лісовій красуні ці людські міркування незрозумілі: «Мені ніхто такого не казав».

Дядько Лев заступається за Мавку, говорить, щоб Лукашева мати не обзивала її відьмою, бо відьми живуть на селі, а не в лісі.

Лев. Що лісове, то не погане, сестро, – усякі скарби з лісу йдуть...

Мати. (глузливо). Аякже!

Лев. З таких дівок бувають люди, от що!

Виходить з хати Мавка, перевдягнена у сільський одяг, волосся зачесане у дві коси і укладене віночком навколо голови... Мати дає їй серпа і посилає жати.

Мавка. Ви хочете, щоб я сьогодні жала?

Мати. Чому ж би ні? Хіба сьогодні свято? Ось на серпа – попробуй. Як управлюсь, то перейму тебе.

Мавці не вдалося жати, бо виринула з жита Русалка Польова і стала благодати «сестрицю» не губити її красу. Щоб допомогти їй, Мавка врізає собі руку серпом, а Русалка Польова дякує їй за це і зникає.

На полі з'являються мати Лукаша і молода повновида молодиця. Побачивши, що Мавка нічого не зробила, мати стала її ляяти.

Мати. Ой лишенько! Іще не починала! Ой мій упадоньку! Що ж ти робила? Нездаренько! Нехтолице! Ледащо!

Мавка. Я руку врізала...

Незабаром приходять Лукаш і починає допомагати молодиці, яка заходилася жати. Лукаш із молодицею жнуть і в'язуть снопи швидко, вправно. Робота підходить до кінця, мати кличе їх полуднувати. Трохи не дов'язавши снопів, Лукаш просить Мавку закінчити роботу, але вона відмовляється. Мавка каже Лукашеві, щоб та жінка більше не приходила в ліс, бо вона лукава, лиха, «хижа, наче рись». Парубкові не подобаються її слова, і він відповідає їй, що й сам може перебратися з лісу на село.

Хлопець дов'язує останнього снопа і йде до хати. Мавка сіла в борозні і похилилась у смутній задумі. З хати виходять мати, Килина і Лукаш. Мати наказує Лукашеві провести молодицю додому, бо вже звечоріло, і він охоче погоджується. На Мавку ніхто не звертає уваги. Вона підводиться і тихою втомленою ходою іде до озера, сідає на похилену вербу і тихо плаче. Дрібний дощик густою сіткою оповиває галявину, хату й гай. Цьому грайливому і бездушному водяному створінню Русалці ніколи

не зрозуміти сили й жертвності Мавчиного кохання. Та сили природи співчують Мавці. Мавка знов похилилась, довгі чорні коси упали до землі. Починається вітер і жене сиві хмари, а вкупі з ними чорні ключі пташині, що відлітають у вирій.

Мавка просить Лісовика допомогти їй знов стати такою, як була.

Мавка. Та дай мені святкові шати, діду! Я буду знов, як лісова царівна, і щастя упаде мені до ніг, благаючи моєї ласки!

Лісовик розкриває свою кирею і дістає з-під неї пишну, гаптовану золотом багряницю і срібний серпанок. Він надіває багряницю на Мавку, яка квітчається віночком з червоних китиць калини і склоняється перед ним. Лісовик накидає їй на голову срібний серпанок.

З лісу вибігає Перелесник. Він підхоплює Мавку і кружляє її у вирі прудкого танцю. Срібний серпанок на ній звився вгору, чорні коси розмаялись і змішалися з вогнистими кучерями Перелесника. Танок стає шаленим, Мавка благає відпустити її, та він на це не зважає і мчить лісову красуню в танці зомлілу.

Раптом з-під землі з'являється широке, страшне, темне Марище.

Перелесник кинувся геть і зник у лісі.

Марище умовляє Мавку піти з ним в незнаний далекий край: там, під землею, тиша, спокій, «ні дерево, ні зілля не шелестить, не навіває мрій».

У лісі чується шелест людської ходи.

Мавка. Ось той іде, що дав мені ту Муку! .

Зникай, Маро! Іде моя надія!

З лісу виходить Лукаш, а назустріч йому іде Мавка. Вона дуже бліда, хоч у яскравому одязі.

Лукаш (побачивши її). Яка страшна! Чого ти з мене хочеш? (Поспішає до хати і говорить матері.)

Готуйте, мамо, хліб для старостів. Я завтра засилаюсь до Килини!

Почувши ці слова, Мавка зриває з себе багряницю і звертається до Марища:

Мавка. Бери мене! Я хочу забуття!

Марище підхоплює її, накидає на неї чорну кирию, і обоє зникають під землею.

Третя дія.

Хмарна, вітряна осіння ніч. Останній жовтий відблиск місяця гасне в хаосі голого верховіття.

Стогнуть пугачі, регочуть сови, уїдливо хававкають пуцики. Раптом все покривається протяглим сумним вовчим виттям, що розлягається все дужче, дужче і враз обривається. Настає тиша.

Починається хворе світання пізньої осені.

Біля Лукашевої хати чорніє якась постать – це Мавка. Вона в чорному одязі, але на грудях у неї червоний пучечок калини.

З лісу виходить Лісовик у сірій свиті і в шапці з вовчого хутра.

Він здивований, що Мавка тут, що її відпустив назад «Той, що в скалі сидить».

Мавка. Ти визволив мене своїм злочином.

Лісовик. Ту помсту ти злочином називаєш, ту справедливу помсту, що завдав я зрадливому коханцеві твоєму? Хіба ж то не по правді, що дізнав він самотнього невітського одчаю, блукаючи в подобі вовчій лісом? Авжеж! Тепер він вовкулака дикий! Хай скавучить, нехай голосить, виє, хай прагне крові людської, – не вгасить своєї муки злої!

Мавка. Не радій, бо я його порятувала. В серці знайшла я тее слово чарівне, що й озвірілих в люди повертає.

Мавка не змогла жити там, у кам'яній печері, до неї дійшло те протяжне виття. Вона прокинулась і збагнула, що забуття не суджено їй. Силою чарівного слова Мавка врятувала Лукаша, повернувши йому людську подобу. Сповнений туги і каяття, він кинувся в байрак терновий і зник з очей.

Під вікном чути, як Лукашева мати лається з Килиною, докоряючи невістці, що та так довго спить, а ще у її корови так мало молока, а сама вона погана господиня.

Мавка ж, як тінь, блукає коло хати Лукашевої, сподіваючись на зустріч з коханим. Килина побігла по воду і, повертаючись назад, побачила коло дверей постать Мавки. Вона запитує суперницю, чого та прийшла – мабуть, чекає на Лукаша.

Мавка, (притомніше, відступаючи од дверей).

Стою та дивлюся, які ви щасливі.

Килина. А щоб ти стояла у чуді та в диві!

(Мавка змінюється раптом у вербу з сухим листом та плакучим гіллям.)

З лісу виходить Лукаш, худий, з довгим волоссям, без свити, без шапки.

Килина, яка спершу зраділа чоловікові, за хвилину накинулася на нього, дорікаючи за те, що він десь «тягався, волочився», обізвала п'яницею. Лукаш їй так само грубо відповідає.

На запитання Лукаша, куди подівся дядьків дуб, від якого лишився тільки пеньок, жінка відповіла, що продала його купцям, аби не вмерти з голоду.

Із хати вибігає мати, обіймає сина, хоч він холодно сприймає це вітання, і скаржиться на тяжке життя з отою відьмою – Килиною. У відповіді Лукаша звучать гіркий докір і сумна іронія.

Лукаш. І та вже відьма? Ба, то вже судилось відьомською свекрухою вам бути. Та хто ж вам винен? Ви ж її хотіли.

До них підходить хлопчик із сопілкою, зробленою з верби, на яку перетворилася Мавка, просить Лукаша заграти на ній. Той спочатку відмовляється, але потім пристав на прохання хлопця.

Лукаш. Заграти?

(і Починає грати спершу тихенько, далі голосніше; зводить згодом на ту веснянку, що колись грав Мавці, Голос сопілки промовляє словами.)

Як солодко грає як глибоко крає, .

розтинає мені груди, серденько виймає...

Лукаш (випускає з рук сопілку).

Ой! Що се за сопілка? Чари! Чари! Кажі, чаклунко, що то за верба?

Килина. Та відчепися, звідки маю знати? Я з кодлом лісовим не накладаю так, як твій рід! Зрубай її, як хочеш, хіба я бороню? Ось на й сокиру.

Лукаш узявши сокиру, підійшов до верби, ударив раз по стовбуру, вона стелася і зашелестіла сухим листом. Він замахнувся вдруге – і спустив руки).

Ні, руки не здіймаються, не можу... чогось за серце стисло...

Килина. Дай-но я!

(Вихоплює від Лукаша сокиру і широко замахується на вербу.)

Всю мить з неба вогненным змієм-метеором злітає Перелесник і обіймає вербу. Верба раптом спалахує вогнем. Досягнувши верховіття, вогонь перекидається й на хату, солом'яна стріха займається, пожежа швидко поймає хату.

Мати з Килиною метушаться, вихоплюючи з вогню, що тільки можна вихопити, і разом із речами виносять Злиднів. Один лише Лукаш стоїть нерухомо. Килина просить чоловіка кинути ліс і повернутися на село, та Лукаш не погоджується на це. Жінка пішла геть. Аж тут з-за берези виходить біла, легка, прозора постать, що обличчям нагадує Мавку, і схиляється над Лукашем.

Постать Мавки. Заграй, заграй, дай голос мому серцю! Воно ж одно лишилося від мене.

Лукаш. Се ти?.. Ти упирицею прийшла, щоб з мене пити кров? Спивай! Спивай!

(Розкриває груди.)

Живи моєю кров'ю! Так і треба, бо я тебе занастив...

Мавка. Ні, милий, ти душу дав мені, як гострий ніж дає вербовій тихій гілці голос. Мавка ні в чому не винить Лукаша.

Закінчується драма-феєрія ремаркою, що сама по собі сприймається як поетичний твір, як вірш у прозі:

Лукаш починає грати. Спочатку гра його сумна, як зимовий вітер, як жаль про щось загублене і незабутнє, але хутко переможний спів кохання покриває тугу. Як міниться туга, так міниться зима навколо: береза шелестить кучерявим листом, весняні гуки озиваються в завітлім гаю, тьмяний зимовий день змінюється в ясну, місячну весняну ніч. Мавка спалахує раптом давньою красою у зорянім вінці. Лукаш кидається до неї з покликом щастя.

Білий цвіт закриває закохану пару, а згодом переходить у заметіль. Коли завірюха ущухла, ми знову бачимо Лукаша, що сидить сам, прихилившись до берези. На вустах щаслива усмішка, очі заплющені. Сніг, ніби шапкою, нависає над його головою і падає, падає без кінця...

36. **Василь Семенович Стефаник** – неперевершений майстер соціально-психологічної новели. З ім'ям В. Стефаника в українську прозу входить така манера письма, яка характеризувалася пошуками в передачі найтонших, найскладніших почуттів душі людини. Письменник художньо осмислював певні боки психіки людини, з різних точок зору говорив кількома голосами – від себе, від імені інших персонажів твору.

Новеліст майстерно передає переживання особистості через експресивність мовлення. Тому В. Стефаника називають експресіоністом у мистецтві слова.

Василь Стефаник казав, що у своїх новелах він показав реальне життя рідного на-роду, «страшне» в ньому, передав свої болі, «горіючи, і кров зі сльозами мішалася».

«Камінний хрест»

За жанровими ознаками – оповідання, але за аналогією до багатьох інших творів письменника його вважають новелою.

Історія написання: написано під враженнями від масової еміграції галицького селянства за кордон.

Ідейно-художній зміст

Письменник вказував на причини еміграції, зумовленої соціальною несправедливістю, неосвіченістю безправних селян.

Тема: прощання Івана Дідуха із сусідами у зв'язку з його виїздом до Америки. Письменник уважно досліджує суспільні процеси, які змусили хлібороба залишити рідну землю.

Композиція

Експозиція – перший розділ, що знайомить читача з долею Івана Дідуха (працював виснажливо на кам'янистому горбі, що дістався у спадщину; героя прозвали Іваном Переламаним через те, що праця зігнула його в дугу).

II – VII розділи – епізоди сповіді героя перед сусідами за своє життя. Усі монологи Івана (як засіб індивідуалізації персонажа) обертаються навколо образу горба, на якому встановив на пам'ять землякам камінний хрест з вибитими іменами.

Образ камінного хреста – символ страдницької долі селянина, який усе життя гірко працював на землі і все одно змушений її залишати, бо вона не спроможна його прогодувати.

-

Тема: зображення джерел формування особистості, дитинства

Ідея: заклик любити і шанувати те, що є в нашому житті, ніколи не забувати його найкращі моменти

Сюжет:

У творі фігурує подвійний образ автора. Автор у своєму дитинстві – маленький Сашко, і автор у своєму дійсному житті – Олександр Довженко. Уся розповідь, окрім філософських відступів, йде від особи Сашка. Конкретного сюжету немає, це просто дитячі спогади, пронизані гумором та легким жалем за минувшиною.

Сашко по черзі згадує своїх родичів: маму, батька, діда Семена, прабабу Марусину. Від кожного образу віє теплом і любов'ю. Мати Сашко описує як дуже трудящу, дуже добру але неписьменну жінку, вона любить все зелене, постійно порається на городі. Не зважаючи на свою добрість, мати недолюблює діда Семена, бо думає, що той чорнокнижник. У діда дійсно є книга, але то Псалтир, який він урочисто читає під образами кожної неділі. Не стільки читає, скільки промовляє завчене ще у школі. Мати, не розуміючи старослов'янської, думає, що дід плете замовляння, й від того вона себе погано почуває. Дід дуже схожий на Бога, а ще у нього є грижа, ще з молодих чумацьких літ. Свою

грижу дід ходить гріти на погребні. Він часто лежить там під вишнею, потираючи болуче місце. Іноді він кашляє, дід кашляє стільки, скільки пам'ятає себе Сашко. По дідовому кашлю старі бабки вгадують погоду. А ще погоду допомагає вгадувати ворон, що живе на полі.

Життя біля Десни настільки цілюще, що ще навіть жива дідова мати – прабабка Марусина, жінка, яка має нетиповий талант – вона може проклинати все й всіх декілька днів поспіль. Прокльони «це творчість її темної престарілої душі». Яюсь вона проклинає Сашка за те, що повисмикував моркву.

Головний герой ділиться з читачем своїми радощами й печалями, а голос Довженка на другому плані наштовхує на думку про те, що саме дитинство, спогади з нього, роблять людину людиною. Саме в дитинстві відбувається формування особистості, тому дуже важливо, щоб ця пора життя була щасливою. Родина Сашка була дуже бідною, але всі в ній любили одне одного і змогли виховати з хлопця гідну особистість.

У своєму творі Довженко порушує ряд проблем:

- Добра і зла
- Прекрасного й потворного в нашому житті
- Ролі справжньої праці
- Взаємодії людини з природою
- Шляху народу та людини до щастя
- Покликання, сутності людини
- Життя і смерті

37. Вороний М. Український поет-патріот, перекладач, критик, історик літератури, займався режисерською та акторською діяльністю, писав праці з історії національного театру, світової драматургії, активний громадський діяч.

Вороний був одним із засновників Української Центральної ради. У 1917 р. один із засновників і режисерів Українського національного театру. Репресований у 1934 році. Розстріляний за вироком особливої трійки УНКВС Одеської області. Архів Вороного зберігається в Інституті літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. 10 листопада 1957 року рішенням президії Кіровоградського обласного суду Миколу Вороного було реабілітовано.

Основні твори: «Свшан-зілля», «Блакитна панна», «Інфанта», «Іванові Франкові» (Відповідь на його Послання), «Ти не любиш мене», «Зрада», «За Україну!».

Уся мозольна праця поета, вченого, громадянина була присвячена рідній Україні, яку він любив так само пристрасно, як красу і справедливість. (Г. Верес)

Художня характеристика твору «Блакитна панна»

«Блакитна панна» відкриває цикл «Гротески», який складається із десяти поезій. Вороний витворює гімн весняній природі, молодості, натхненню.

Літературний рід: лірика.

Жанр: вірш.

Вид лірики: пейзажна (весняні настрої).

Провідний мотив: возвеличення краси природи та єдність її з мистецтвом. Блакитна панна – це образ-символ Весни «у серпанках і блаватах», якій уся земля виспівує: «Осанна!» і тривожить душу ліричного героя:

І уже в душі моїй
В сяйві мрій
В'ються хмелем арабески.

І Миготять камеї, фрески,
Гомонять-бринять пісні Голосні
І сплітаються в гротески.

Новаторство Миколи Вороного виявилось в розширенні музичних можливостей українського вірша. «Я писав не так од образу, як од звуку», – зазначав він. Джерелом його поезії є мелос, мелодія. Звук для символістів – понад усе. Специфічним є розміщення рядків у строфах «Блакитної панни»: вони ніби сходинки, по яких скрапує навесні талий сніг під грою сонячного проміння. Таке розміщення рядків поезії будить особливий темпоритм.

Блакитна Панна
=
Має крилами Весна
Запашна,
Лине вся в прозорих шатах,
У серпанках і блаватах...
Сяє усміхом примар
З-поза хмар,
Попелястих, пелехатих.
Ось вона вже крізь блакить
Майорить,
Довгождання, нездолання...
Ось вона — Блакитна Панна!..
Гори, гай, луги, поля —
Вся земля
Їй виспівує: «Осанна!»

А вона, як мрія сну
Чарівна,
Сяє вродою святою,
Неземною чистотою,
Сміючись на пелюстках,
На квітках
Променистою росою.

І уже в душі моїй
В сяїві мрій
В'ються хмелем арабески,
Миготять камеї, фрески,
Гомонять-бринять пісні
Голосні
І сплітаються в гротески

38. Олександр Олесь, (справжнє ім'я – Олександр Іванович Кандиба). Український поет, драматург, прозаїк, перекладач. З 1919р. в еміграції. Головною темою його збірок стає туга за Україною. Помер у Празі в липні 1944 р., отримавши звістку про те, що нацисти закатували в концтаборі Заксенхаузен його сина -письменника Олега Ольжича.

Основні твори: «З журбою радість обнялась» (1907), «Княжа Україна»(1920), драматична поема «Ніч на полонині», драматичний етюд «По дорозі в Казку».

Він поєднав у собі риси полум'яного співця Тіртея і ніжного лицаря краси Аполлона, головне своє завдання вбачав у тому, щоб грати на золотій арфі пісні щастя, свободи, любові, очищати людські

душі від намулу і виводити рідний народ із долин на вершини добра, справедливості, свободи, людської гармонії. (Р. Радішевський)

Аналіз твору “Чари ночі”

Літературний рід: лірика.

Жанр: вірш-романс (популярна народна пісня).

Вид лірики: інтимна.

Провідний мотив: краса життя, краса кохання – над усе.

Віршовий розмір: чотиристопний ямб із пірихієм, що утворює особливу ритміку.

Вид римування: перехресне.

Рима: чергування чоловічої і жіночої рими, що увиразнює звукову тональність вірша.

Поезія стала улюбленою народною піснею «Сміються, плачуть солов'ї...». Вона сприймається як гімн юності, пісня кохання, як уславлення органічної єдності життя людини і природи. Святковий бенкет весни, коли «уся земля тремтить В палких обіймах ночі, Лист квітці рвійно шелестить, Траві струмок Воркоче», природно відтінює «летючу мить життя» людини, нагадує, що життя – тільки «єдина мить».

Поезія сповнена вітаїстичних, тобто життєлюбних мотивів, які прославляють філософію життя ліричного героя, його закоханість у красу буття і людини.

Для вирішення ідейно-художнього задуму автор вибрав кільцеву композицію твору, яка є важливим складником авторської концентрації почуттів, відтворення динаміки розгортання ліричного сюжету.

Лірична оповідь у поезії складається з трьох суб'єктів: власне автора, ліричного героя і «ти», тобто адресата, умовного співрозмовника.

Ця поезія – заклик не забувати, що життя – мить, яка так швидко спливає, тому треба насолодитися кожним прожитим днем, кожною хвилиною:

Лови летючу мить життя!..

Гори! Життя – єдина мить,
для смерті ж – вічність ціла

“Чари ночі”

Сміються, плачуть солов'ї

І б'ють піснями в груди:

“Цілуй, цілуй, цілуй її, —
Знов молодість не буде!

Ти не дивись, що буде там,

Чи забуття, чи зрада:

Весна іде назустріч вам,
Весна в сей час вам рада.

На мент єдиний залиши

Свій сум, думки і горе —

І струмінь власної душі
Улий в шумляче море.

Лови летючу мить життя!

Чаруйсь, хмелій, впивайся

І серед мрій і забуття
В розкошах закохайся.

Поглянь, уся земля тремтить
В палких обіймах ночі,
Лист квітці рвійно шелестить,
Траві струмок воркоче.

Відбилися зорі у воді,
Летять до хмар тумани...
Тут ллються пахощі густі,
Там гнуться верби п'яні.

Як іскра ще в тобі горить
І згаснути не встигла, —
Гори! Життя — єдина мить,
Для смерті ж — вічність ціла.

Чому ж стоїш без руху ти,
Коли весь світ співає?
Налагодь струни золоті:
Бенкет весна справляє.

І сміло йди під дзвін чарок
З вогнем, з піснями в гості
На свято радісне квіток,
Кохання, снів і млості.

Загине все без вороття:
Що візьме час, що люди,
Погасне в серці багаття,
І захолянуть груди.

І схочеш ти вернуть собі,
Як Фауст, дні минулі...
Та знай: над нас — боги скупі,
Над нас — глухі й нечулі..."

.....
.....

Сміються, плачуть солов'ї
І б'ють піснями в груди:
"Цілуй, цілуй, цілуй її —
Знов молодість не буде!"

39. Аналіз вірша «О слово рідне! Орле скутий!»

Літературний рід: лірика.

Жанр: вірш-медитація.

Поезія-медитація – це вірші-роздуми на філософську та житейську теми. Це поетичні роздуми про швидкоплинність життя, нездійсненність мрій та бажань ліричного героя, невідворотність смерті.

Вид лірики: патріотична.

Провідний мотив: поет щиро захоплюється рідним словом, гнівно картає колонізаторів, які його нищать, та своїх безбатченків, котрі його зневажають.

Віршовий розмір: чотиристопний ямб.

Вид римування: кільцеве.

Рима: чергування чоловічої і жіночої рими, що увиразнює звукову тональність вірша.

Символи у вірші — меч (войовнича грань рідного слова), сонце (миролюбна, окрилена, творча грань рідного слова), слово (усе рідне, найдорожче), Самсон (віра в духовне визволення народу-богатиря). Олександр Олесь у цій поезії виголосив справжній гімн українському слову, нагадуючи всім, що діти не повинні забувати мову батьків. У будь-якому разі автор переконаний, що мовне, національне відродження України обов'язково стане «дощами судними» для її ворогів.

Ідея вірша висловлена в міфологічно-біблійних символах:

О слово! Будь мечем моїм!

Поезія вибудована як монолог-звертання ліричного героя до-рідного слова. Три частини композиції виконують роль тези, антитези і синтезу.

«О слово рідне! Орле скутий!»

О слово рідне! Орле скутий!

Чужинцям кинуте на сміх!

Співочий грім батьків моїх,

Дітьми безпам'ятно забутий.

О слово рідне! Шум дерев!

Музика зір блакитнооких,

Шовковий спів степів широких,

Дніпра між ними левій рев...

О слово! Будь мечем моїм!

Ні, сонцем стань! вгорі спинися,

Осяй мій край і розлетися

Дощами судними над ним.

40 . Володимир Винниченко «Момент»

Скорочено «Момент» (Із оповідань тюремної Шехерезади)

Було це навесні. Герой-оповідач їхав зі своїм другом-контрабандистом до кордону. Йому треба було обов'язково перейти кордон, ні дожидаючи ночі. Семен, людина серйозна, сказав, що це неможливо, можуть убити. Оповідач наполягав. Тоді Семен сердито сказав йому, щоб той ліг на дно воза, й прикрив рядном. Привіз до якоїсь повітки. Коли оповідач зайшов, то був вражений несподіванкою. Там уже сиділа на соломі гарна панна. Вона засміялася і запросила його сідати.

Зайшов Семен і сказав, що треба тікати вже зараз, бо до нього йдуть з обшуком — стражники розшукують якусь панночку. їм дали сільський одяг і спрямували до лісу, де був кордон. Панна

попросила в оповідача револьвер, і коли той поцікавився, чи вміє вона стріляти, відповіла, що убити себе зуміє.

Йшли полем, відпочивали, дивилися один на одного. Ховалися в житі, як проїжджала підвода. Він запитав, як її звати, вона ж сказала, що не хоче говорити й не хоче знати, як звуть його. Потім раптом попросила, щоб супутник, коли раптом її вб'ють, а він залишиться живий, написав за адресою, яку вона кілька разів повторила, таке: «Мусю вбито на кордоні. Вмерла так, як вмирають ті, що люблять життя».

Жито скінчилось. Почався ліс. Вони перебиралися від дерева до дерева то повзу-чи, то перебігаючи. Сідали відпочивати, дивилися, як у природі все живе, рухається, кохає.

Йому так хотілося пригорнути її до себе, але вона відсторонилася. Тільки спитала, чи буде згадувати, як її уб'ють. Він сказав, що її не вб'ють, і сам у це повірив.

Нарешті прийшли до лощини, побачили прикордонні стовпи. Серце застукало швидше. Муся, «з висмикнутим волоссям, з великими палаючими очима, з міцно стиснутими устами, зігнута... здавалася якимсь дивним, прекрасним звіром, сильним, напруженим, диким».

Оповідач сказав, що вони кинуться через межу разом, не озираячись на крики й постріли. Побігли. Почулися вибухи, гуки. Летіли, аж вітер у вухах. А в грудях було «щось легке, широке, як небо, як повітря, як могутчий потік». Зупинилися далеко від кордону, кинулися одне до одного, даючи волю почуттям. Потім довго і втомлено сиділи мовчки. Муся любовно-ласкаво глянула на свого супутника й сказала, що тепер вони попрощаються,* і він ніколи її не шукатиме. Щастя може тривати лише момент, а далі вже йде буденщина, банальність. Розум героя-оповідача дивувався, протестував, а уста мовчали. Хто вона, де вона, він і досі не знає, але завжди носить її образ у своїй душі.

Критика, коментарі до твору, пояснення (скорочено)

У новелі «Момент» поєдналися реалістичне змалювання дійсності і філософський підтекст проплинність життя, про щастя людини, про мить як частинку вічності. Образ Панни в новелі — це втілення ідеї вічної жіночності, краси й загадкової незбагненності, твір написаний в імпресіоністичному дусі.

Коротко про автора: Володимир Винниченко – видатний український прозаїк, драматург, політичний діяч. Він є автором першого українського фантастичного роману «Сонячні машини», автором «малих форм», романів і драм. Почавши з реалізму, він згодом обирає імпресіоністичний стиль.

«Момент»

Підзаголовок – *«Із оповідань тюремної Шехерезади»*. «Шехерезадою» виявляється чоловік-оповідач, а не жінка, однак, аби зацікавити своїми тюремними оповідями, автор вдається до інтригування читача підзаголовком. Можливо, таким підзаголовком автор натякає на близькість свого твору до казки. Адже новела справді нагадує жанрову модель чарівної казки, сюжет якої побудований на міфологічному мотиві перетинання кордону.

Жанр: новела.

Новела – невеликий розповідний художній твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом.

Літературний напрям: модернізм, імпресіонізм.

Тема: історія короткого кохання, що зародилося між молодим революціонером і панною в ризикованій для життя ситуації.

Головні думки:

1. доведення того, що люди інколи бездумно втрачають мить щастя, підкорюючи свої вчинки суворим приписам моралі, а інколи, намагаючись затримати й продовжити його, гублять своє щастя назавжди;
2. усе, що від природи, є прекрасним.

Характерні риси новели «Момент»:

- сюжет динамічний і напружений;
- наявність *імпресіоністичних засобів*: колористика тексту концентрує сонячні барви, лісову зелень, небесну блакить; багатство зорових і слухових образів увиразнює пейзаж, творить тло, на якому розгортаються події в новелі;
- розповідь ведеться від першої особи.

Проблеми:

- любові і щастя людини;
- миті як вічності;
- філософії людського буття;
- життя і смерті;
- гармонії людини й природи;
- природності душевних і тілесних поривань людини.

Персонажі, їх цитатна характеристика

Оповідач (Шехерезада), панночка Муся, контрабандист Семен Пустун.

Герой-оповідач (Шехеризада) – розповідь у творі ведеться від першої особи, проте про самого героя, що розповідає про випадок із свого життя, ми не дізнаємося нічого. Про його біографію, про те, за що він опиняється у в'язниці, ми не дізнаємося жодних подробиць. Здогадуємося лише, що герой належить до молодих революціонерів. Цікавими видаються його філософські роздуми про сенс життя, про красу природи, щасливе й органічне життя живих істот та страждання людини, яка відірвалася від природи.

Муся, панночка із міста – ця дівчина, швидше за все, була пов'язана із революціонерами, які ховалися від поліції. У творі є побіжний опис зовнішності Мусі:

«Сама настояща, городська панна, в гарненьких черевиках, що визирали з-під сукні, з солом'яним бриликом на колінях, з здивовано направленими на мене очима. А очі, як у зляканої лані, променисті, чисті, великі»;

«В темному волоссі їй запуталась соломинка і дрижала над вухом; нижня губа, як у вередливих і гарненьких дітей, була трохи випнута наперед».

Муся – дуже смілива, рішуча дівчина, готова ризикувати власним життям.

В хвилину небезпеки ми бачимо Мусю такою: *“з висмикнутим волоссям, з великими палаючими очима, з міцно стиснутими устами, зігнута... здавалася якимсь дивним, прекрасним звіром, сильним, напруженим, диким”*.

Ми дізнаємося не лише про сміливість дівчини, а й про її характер (приязна, ніжна, з тонкою душею) і про її погляди на життя. Саме її розуміння кохання, слова Мусі про те, що щастя – це лише мить, а далі йде «пошлість» стосунків, є центральною ідеєю автора: *«Щастя — момент. Далі вже буденщина, пошлість. Я знаю вже. Саме найбільше щастя буде мізерним в порівнянні з цим. Значить, зовсім не буде»* (Муся про сутність щастя).

Семен Пустун – контрабандист, товариш оповідача. Це другорядний персонаж, у творі він виконує вторинну роль, допомагаючи оповідачеві та Мусі дістатися кордону. Проте є його характеристика, з якої з’ясуємо, що Семен – людина досвідчена, серйозна, звикла до постійної небезпеки:

Незважаючи «на своє пустотливе прізвище, був чоловік поважний і випускати з себе слів без потреби не любив. Сам був «парнишка» дебелий, «гвардійонець», як казали його односельчани, і на всіх через те дивився завжди згори вниз. Ступав помалу, важко, серйозно і навіть, коли ловили його «харцизники», не мінявся, тільки ще більш насуплювався, очі робились ще меншими, колючими і страшно якось білили губи».

41.П.Тичина“О панно Інно”

Жанр “О панно Інно” : ліричний вірш.

Вид лірики: інтимна (любовна).

Провідний мотив: нестерпна туга за втраченим коханням, поєднана зі світлим спогадом про нього.

Віршовий розмір: ямб.

«О, панно Інно...» (1915) — найвідоміший зразок інтимної лірики П. Тичини.

Мотив твору — нестерпна туга за втраченим коханням, поєднана зі світлим спогадом про нього.

Ще в ранній юності Тичина романтично закохався водночас у двох чарівних сестер — Полю та Інну Коновал — доньок чернігівського поета Івана Коновала (Вороньківського). У його домі часто відбувалися літературні вечори, куди приходив і двадцятилітній семінарист П. Тичина. Особливо запала в серце поетові Поля, але вона не відповіла взаємністю. Ця нерозділена любов стала одним із найбільш потресіючих потрясінь його молоді душі. І ось через якийсь час поет, можливо, побачив на вулиці дівчину, чимось схожу на Інну. Одразу ж у серці завирували спогади, які було відтворено у відповідних асоціативних образах.

«Я — сам» — відчуття внутрішньої порожнечі після розриву з коханою. Проте як пов’язати з мотивом вірша образи «вікно, сніги»? Вікно, вочевидь, асоціюється з розлукою: у вікно дивляться вслід дорогій людині, яка іде геть, у вікно виглядають цю людину. Сніги — це холод на душі, смерть надії. Для характеристики своєї закоханості ліричний герой добирає неологізми, і зрозуміло з якою метою — аби підкреслити унікальність свого кохання, його неподібність на будь-чиє ще. Чому ж «дитинно»? Бо саме для дитини найбільш характерні наївність, щирість, захват. «Злотоцінно», тобто цінувалася ця любов вище за будь-який скарб. Далі ліричний герой запитує себе, чи була то справжня любов. Проте ланцюжок асоціацій швидко розгортається і манить за собою (відповідь на це запитання буде дана лише останнім словом вірша). Пригадується атмосфера старого давнього кохання, воно асоціюється з красою різнобарв’я, з тонкощами аромату квітучого луку. А цей уже

образ (кохання — квітучий луг) підказує висловити думку про неповторність і скороминущість спалаху почуття в такій інакомовній формі: «Любові усміх квітне раз — ще й тлінно». Після згасання ж спалаху любові особливо різюче відчувається самотність, безнадія, фатальність існування, це відчуття митець посилює рефреном «сніги, сніги, сніги...».

Драматизм переживання, збуреність душі увиразнюють також різностоповий ямб, психологічні, логічні й ритмічні паузи, діалогічність, численні асонанси й здітерації, фоносимволіка.

42. Короткий аналіз вірша “Арфами арфами..” Павла Тичини. Основна інформація про твір.

Автор: Павло Тичина

Рік: 1914

Збірка: “Соняшні кларнети”

Літературний рід: лірика

Жанр: ліричний вірш

Вид лірики: пейзажна

Провідний мотив: гімн весні як символу любові, життя й натхнення.

Композиція: 4 строфи

Віршовий розмір: вірш написаний різними віршовими розмірами.

Вірш з’явився під впливом вірша Миколи Вороного “Блакитна панна”. Твір пройнятий весняною, урочистою, сонячною мелодією. Специфічна ритмічна будова, яскрава метафоричність, насиченість асонансами й алітераціями роблять твір самобутнім.

43. « Ви знаєте, як липа шелестить»

Вірш написаний 1911 року і, за деякими джерелами, є першим друкованим віршем Павла Тичини. 1911 рік – це лише період становлення майбутнього поета як особистості, рік навчання в Чернігові, перші зустрічі з творчою молоддю Чернігівщини. Проте вірш засвідчив неабиякий талант майбутнього символіста. Вірш не належить до жодної збірки, лише пізніше входить до збірки „Сонячні кларнети”.

Жанр: інтимна лірика.

Темою вірша є вираження емоцій, які народжуються в душі юного ліричного героя, перших і тендітних почуттів кохання.

Ідейне навантаження вірша не чітке. Тут змішані хвилюючі ноти передчуття щастя і глибинне злиття з природою, а отже, уславлення гармонії.

Ліричний герой сповнений почуттів, він звертається з риторичними запитаннями до уявних опонентів, які теж мають відчувати те, що і він, він закликає до рішучості, проте сам не виявляє цієї рішучості. Лише щира, закохана душа здатна бачити символічні образи природи, а закохані, очевидно, бачать спільні образи. І тому риторичне питання на початку вірша трансформується в риторичне ствердження. Ліричний герой знайшов однодумців, він не самотній у своїх почуттях!

Головних героїв тут цілий ряд. Безперечно, спочатку варто відзначити кохану, яка абсолютно не візуальна, вона навіть бездіяльна, бо просто спить... Але і у своєму сні вона – це все для ліричного героя.

Композиційно вірш поділяється на дві частини. Обидві починаються риторичними питаннями. Спочатку простір обмежений лише липою, яка шелестить, у другій частині він ширшає – це вже гаї,

вони сплять, але „все бачать крізь тумани”. Простір враз стає глобальним – “місяць, зорі”, а потім швидше звуковий образ – ”солов’ї”.

Художні засоби, які наявні в цьому вірші, традиційні для інтимної лірики: риторичне запитання, риторичне ствердження, епітети, метафори. протиставлення. Присутня синекдоха – „дідугани” (дерева).

Вірш написаний чотиристопним ямбом з незакінченою стопою, жіноча рима чергується з чоловічою, римування паралельне.

44. Аналіз вірша Максима Рильського “Молюсь і вірю...”

Молюсь і вірю. Вітер грає
І п’яно віє навкруги,
І голубів тремтячі зграї
Черкають неба береги.

І ти смієшся, й даль ясніє,
І серце б’ється, як в огні,
І вид пречистої надії
Стоїть у синій глибині.

Клянусь тобі, веселий світе,
Клянусь тобі, моє дитя,
Що буду жити, поки жити
Мені дозволить дух життя!

Ходім! Шумлять щасливі води,
І грає вітер навкруги,
І голуби ясної вроди
Черкають неба береги.

Літературний рід: лірика.

Жанр: ліричний вірш.

Вид лірики: філософська.

Провідний мотив: молодечий оптимізм, відчуття польоту.

Віршовий розмір: ямб.

Вірою, надією, оптимізмом сповнені поетичні рядки вірша М. Рильського «Молюсь і вірю...». Голуби в небі, дзвінкий сміх коханої людини поруч, вітер, простір, води — хіба це не щастя? Ліричний герой упевнений у собі, світ він уже називає своїм дитям і готовий жити, поки «дозволить дух життя». Бог, природа й він сам виступають єдиним, гармонійним цілим, і нам передається оця бадьорість, цей оптимізм молодого поета.

Про твір: вірш сповнений молодечого оптимізму, кожен рядок наснажений світлими тонами, ліричний герой клянеться, що буде жити, доки дозволить йому «дух життя». Підсилюють світлі відчуття життя пейзажні штрихи: «грає вітер», «голуби ясної вроди черкають неба береги». Анафори, риторичні звертання й оклики, інверсії, епітети — це той арсенал художніх засобів, якими щедро наснажив поезію М. Рильський.

45. Хвильовий «Я (Романтика)» короткий зміст

Тема твору: Роздвоєність душі головного героя, що спричинена його політичним світоглядом

Ідея твору: зіткнення людських цінностей та ідеалів революції.

Сюжет: Громадянська війна. Головний герой – Я або безіменний чекіст є головою «чорного трибуналу комуни». У трибуналі четверо: сам Я, доктор Тагабат, молодий хлопчина Андрюша та дегенерат, що уособлює вірного, але бездумного пса революції.

Чорний трибунал разом з червоноармійцями входить до міста, розташовується у «будинку розстріляного шляхтича». Чорний трибунал призваний винищити всіх, хто проти нової радянської влади. Тих, хто не згоден хапають на вулицях, висмикують з квартир, містом йдуть облави. Всіх, хто потрапив до рук червоноармійців ведуть до Я. Саме безіменний чекіст повинен вирішити, чи розстріляти ту чи іншу людину, як ворога революції. Хоча насправді ніякого суду немає, головний герой просто дивиться на чергового затриманого й промовляє страшний вирок «Розстріляти!». Він – голова чорного трибуналу, караюча рука нової влади, він не має права на емоції. Але інколи його все-таки починають мучити сумніви, дуже неясні, заглушені радянською пропагандою, але вони розбурхують його душу, примушують мучитись. В такі миті, коли йому треба заспокоїтись, він йде на край міста, туди, де живе його мати. Хвильовий подарував образу матері безіменного чекіста лише одну прикмету – від неї завжди пахне м'ятою. Син притуляється до неї, відчуває заспокійливі пахощі м'яти й чує лагідний голос: «Сину, мій м'ятежний сину, як ти змучив себе». У обіймах матері йому стає спокійніше, він відпочиває серцем і знов відправляється вершити червоне правосуддя.

Впродовж усього твору автор показує трансформацію, що відбувається в душі героя. Якщо спочатку його гнітить те, що він змушений робити, то згодом він починає отримувати якусь хворобливу насолоду від того, що коїть. Поступово він починає відчувати себе Богом, вершителем людських дол. Йому не треба думати, не треба відчувати, він-воля партії, він всемогутній! Й чергового разу, коли до його кабінету мають завести засудженого, він вирішує навіть не повертатись до нього обличчям, а одразу винести вирок. І тільки тупіт багатьох пар ніг примушує його озирнутися.

Перед ним черниці, багато черниць, а серед них – знайомі очі, очі його матері. Як мати Я опинилася серед прихильниці Бога, невідомо, однак Чекіст не повинен зважати на почуття, бо він... Він не може виголосити вирок, він зацікавив. Черниць ведуть у підвал, а голова чорного трибуналу залишається наодинці зі своїми думками. Як він має вчинити? «Я чекіст, але я і людина» – ось які думки бентежать його. Революційні ідеали зіштовхуються зі справжніми людськими цінностями. Хто переможе: чекіст чи людина? До кабінету заходить Андрюша і пропонує влаштувати втечу матері Я, однак розлючений чекіст відсилає його.

На світанку надходить новина, що в місто рвуться білі, треба відступати, але перед тим стратити всіх ворогів революції. Полонених вишиковують на галявині біля лісу. До Я підходить доктор Тагабат. «Ось ваша мати, візьміть її і робіть, що хочете...». Навіть ця залізна людина розуміє, що таке справжні ідеали, він фактично дає свою згоду на врятування матері. Я відводить мати до лісу, він все вирішив для себе, але в глибині його душі все ще йде боротьба. Людина чи чекіст? Мати бачить, як мучиться її син, і вирішує все за нього – лягає грудьми на маузер, який він тримає у руці. Лунає постріл. Жінка падає. Безіменний чекіст чує, як доктор кричить, що треба відступати. Він біжить за

військом, потім повертається, бере до рук тіло матері, вдивляється в її мертве обличчя. Його знов кличуть, і він кидає тіло найдорожчої людини, кидає не поховавши, а сам біжить туди, де горять для нього вогні загірної комуни.

«Я (Романтика)» — психологічна новела Миколи Хвильового, ідеєю якої є фатальна невідповідність між ідеалами революції та методами їх досягнення, засудження більшовицького революційного фанатизму.

Присвята

«Я (Романтика)» має специфічну присвяту: «Цвітові яблуні», новелі М. Коцюбинського, де душа головного героя, батька, у якого померла донька, подібно до душі «Я» подвоїлась (у ній відбувається боротьба між людиною, що страждає від втрати дитини, та художником, який намагається зафіксувати усі деталі смерті, щоб у майбутньому використати для творчості). У М. Хвильового центром уваги є душа ліричного героя, що змагається між революційним обов'язком та гуманістичним началом.

Сюжет

Твір починається з опису матері, яку оповідач порівнює з образом Діви Марії: «воістину моя мати — втілений образ тієї надзвичайної Марії, що стоїть на гранях невідомих віків.»

Раптово автор переносить читача у будинок розстріляного шляхтича («фантастичний палац»), у якому збирається «чорний трибунал комуни». Один за одним без суду та слідства ухвалюються вирoki:

«Розстрілять!» Після чергового засідання голова трибуналу вирішує пройтись обложеним містом, щоб побути на самоті. Потім він повертається додому, де мати:

«... бере моє стомлене обличчя в свої сухі старечі долоні й схиляє свою голову на мої груди. Вона знову каже, що я, її м'ятежний син, зовсім замучив себе.»

У центрі уваги наступної картини динамічний рух кавалеристів, що рухаються «з позиції на позицію», гарматні вибухи та грім блискавиць. Несподівано сцена змінюється на інтер'єр княжого будинку, в якому продовжує працювати штаб Духоніна. Опісля кількох розглянутих справ до кабінету заводять групу черниць, що звинувачується у веденні агітації проти комуни. Серед інших главоверх впізнає рідну матір. Цілу ніч він «розбирає діла», але вже твердо знає, як вчинить. В обід до нього приходять Андрюша і починає переконувати «Я» відпустити з-під варти матір. Їхню розмову перериває грім снаряду: ворог наступає. Черниць вирішують розстріляти під час відступу за містом. Доктор Тагабат перед розстрілом підходить до голови трибуналу та промовляє:

«Ваша мати там! Робіть, що хочете!»

Той, мов у маренні, підходить до засудженої та фанатично убиває її.

Герої та цитатна характеристика

Відомий філософ Мирослав Попович переконаний, що персонажі твору — «усе це різні кінці душі» одного й того самого «Я», які символізують різні боки свідомості головного героя.

- Голова «чорного трибуналу» (фанатик з роздвоєною душею). «Тут, у тихій кімнаті, моя мати не фантом, а частина мого власного злочинного „я“, якому я даю волю. Тут, у глухому закутку, на краю города, я ховаю від гільйотини один кінець своєї душі.»
- Мати (втілення всеохоплюючої доброти й милосердя Богоматері). «Моя мати — наївність, тиха жура і добрість безмежна. (Це я добре пам'ятаю!) І мій неможливий біль, і моя незносна мука тепліють у лампаді фанатизму перед цим прекрасним печальним образом.»
- Доктор Тагабат (садист, злий геній) та дегенерат (єдино вірний пес, страж революції, що не знає сумнівів). «Доктор Тагабат розвалився на широкій канапі вдалі від канделябра, і я бачу тільки білу лисину й надто

високий лоб. За ним іще далі в тьму — вірний вартовий із дегенеративною будівлею черепа. Мені видно лише його трохи безумні очі, але я знаю: — у дегенерата — низенький лоб, чорна копа розкуйовдженого волосся й приплюснутий ніс. Мені він завжди нагадує каторжника, і я думаю, що він не раз мусів стояти у відділі кримінальної хроніки.» «Цей доктор із широким лобом і білою лисиною, з холодним розумом і з каменем замість серця, — це ж він і мій безвихідний хазяїн, мій звірячий інстинкт. Коли доктор — злий геній, зла моя воля, тоді дегенерат є палач із гільйотини. Так, це був незамінимий вартовий: не тільки Андрюша — і ми грішили: я й доктор. Ми часто ухилялися доглядати розстріли. Але він, цей дегенерат, завше був солдатом революції, і тільки тоді йшов з поля, коли танули димки й закопували розстріляних.»

- Андрюша (комунар, який творить усе супроти своєї волі). «Андрюша сидить праворуч мене з розгубленим обличчям і зрідка тривожно поглядає на доктора. Я знаю, в чому справа. Андрюшу, мого бідного Андрюшу, призначив цей неможливий ревком сюди, в „чека“, проти його кволої волі.»

Композиція

Оповідання складається із заспіву (короткого вступу) і трьох частин, протягом яких читач спостерігає зміну у ставленні героя до вбивства. Розповідь у новелі ведеться від першої особи («Я»). М. Хвильовий використовує у творі композиційні рамки:

З далекого туману, з тихих озер загірної комуни шелестить шелест: то йде Марія.

...Я зупинився серед мертвого степу: — там, в дальній безвісті, невідомо горіли тихі озера загірної комуни.

46. Новела «Подвійне коло» скорочено

Тема: криваві події братовбивчої громадянської війни на прикладі родини одеситів Половців.

Ідея: протиставлення людських цінностей – політичним, засудження братовбивства

Сюжет: Дія новели розгортається протягом одного дня в степу під селищем Компаніївка. Ситуація в творі умовна: на полі бою зустрічаються п'ятеро синів старого одеського рибалки Мусія Половця, які представляють різні політичні угруповання.

Перший бій відбувається між Денікінцями (за повернення влади царя) та петлюрівцями (за вільну Україну). Козаки Оверка половця перемагають білогвардійців його брата Андрія. Після відмови Андрія перейти на бік петлюрівців, Оверко наказує козакам зарубати свого брата. Покидаючи поле бою, козаки зіштовхуються з махновцями, якими керує Панас Половець. Разом з ним у загоні перебуває наймолодший з братів – Сашко, йому всього чотирнадцять. Після короткого бою махновці перемагають і Панас вбиває свого брата вистріливши йому в скроню. Але перед смертю Панас встигає згадати мудрість, якої навчав їх батько «Тому роду не буде переводу, в якому браття милують згоду». Кожен з братів згадує цю приповідку перед смертю, цим автор хоче показати наскільки класові суперечності затьмарили у людських душах справжні цінності.

На відміну від брата, Панас вирішує поховати загиблих. Махновці риють велику яму й скидають туди тіла і денікінців, і петлюрівців. Коли вони закопують могилу, починає йти дощ. Це найсильніша сцена в усій новелі. Сама природа плаче над тим, що роблять люди. В їхніх серця нема смутку, Панас і Сашко не тужать за братами, але природа примушує плакати їх, і по обличчям цілого загону течуть дощові сльози.

Махновці не встигають поїхати, як з-за лісу виїжджає загін червоноармійців під проводом Івана Половця. У короткому бою махновці програють. Панас не хоче підкорятися червоній владі і скоює самогубство, Сашко намагається повторити вчинок брата, але Іван забирає в нього маузер. Сподіваючись на те, що хлопець ще малий і його можна перевиховати Іван бере Сашка із собою. А на березі моря в Одесі стара Половчиха дивиться у далечинь і думає про своїх синів

47. Новела «Шаланда в морі скорочено»

Тема: надзвичайна пригода, що сталася в морі під Одесою

Ідея: возвеличення родинних цінностей, вірності й народної моралі

Сюжет: Одеса. Берег моря, вітер трамонтан здіймає величезні хвилі. Дружина Мусія половця вдивляється в далечінь, туди, куди уплив її чоловік. Разом за червоноармійцем Чубенко він поплив ховати десь зброю. Але їх немає вже давно. Раптом з'являється човен, можна розрізнити дві людські постаті, що сидять в ньому. Від шторму шаланда перевертається. Видно, що хтось один випив, але виявляється, що це не Мусій.

Половчиха продовжує стояти на березі моря, шаланда поступово наближається до берега. Стара вирішує врятувати човен, бо це найбільший човен рибальської громади. Вона бачить, що за човном щось тягнеться і думає, що море повертає їй тіло чоловіка. Але Мусій виявляється живим, він не поплив до берега разом з Чубенком, бо хотів, так само, як його жінка, врятувати човен. Старі обіймаються і йдуть додому «так, як ходили все життя».

48. «Любіть Україну»

Безліч творів В. Сосюри присвячено патріотичній темі, протягом цілого життя він повсякчас сповідається в любові та клянеться у вірності рідній землі. Причому образ Вітчизни поступово розростається: від маленької Третьої Роти через степове роздолля Донеччини — до всього українського світу з неодмінними «ясними зорями» й «тихими водами». Саме за незгасну любов до України неповторному Володці судилося зазнати найбільше прикрощів, але жодні приписи чи й навіть вирок не змусили його відректися від найдорожчого.

Історія написання твору

Поетична спадщина Сосюри багата патріотичними мотивами. Грізне життя фронту давало Сосюрі все новий матеріал. Біль за понівечений Київ народив прекрасні рядки любові до України у жадані години його визволення.

Поет часто потерпав за свої вірші. Йому навіть закидали, що він недруг українського народу. Командній лізі Сталіна — Берії — Кагановича необхідно було вбити в людях саме дуже небезпечне для них почуття любові до рідної землі, до рідної країни.

Патріотичний вірш «Любіть Україну!» у 1951 р. став причиною найгостріших звинувачень поета в націоналізмі. В.Сосюру знову перестають друкувати, він живе під прямою загрозою арешту, яка зникає тільки зі смертю Сталіна 1953 року.

Вірш уперше був опублікований у «Київській правді» та «Літературній газеті».

Ідейний зміст твору

«Любіть Україну!» — це палке слово поета, мовлене в радісну годинувизволення української землі. В. Сосюра створив ліричний образ «вишневої України», який оживає в нашій уяві чітко, рельєфно, наче на полотні вправного живописця. Сердечно, мовби в душу заглядаючи, звертається поет, зокрема, до кожного з нас і до всього народу:

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.

Поет змальовує Україну, як «в світі єдину, одну», в зірках, у квітці, в пташині, у хвилях Дніпра — в тому вічному й нетлінному, що прийшло до нас крізь віки. Україні всміхається сонце, миготять зорі, шумлять верби над ставами, сяють вогні електростанцій. Ми всотуємо українську пісню, думу, красу українських національних святинь, які нагадують золоті моря пшениці в незорих степах, сердечно любимо Україну «у сні й наяву, любимо і красу її, вічно живу і нову, і мову її солов'їну».

Український народ «своїми ділами» завоював пошану й повагу інших народів, і ми повік не забудемо звитяг славного лицарства запорізького, тих безсмертних оборонців нашого краю, нашого козацького роду.

Поет у творі звертається до всіх узагалі і до кожного зокрема. Анафора «Любіть Україну» робить вірш струнким і композиційно завершеним. Поетове слово звучить щиро й безпосередньо. З порадою бути вірним у своїй палкій любові рідній Україні звертається поет до юнака:

Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
і сльози, і все до загину...
Не можна любити народів других,
коли ти не любиш Вкраїну!..

Палким заклик-заповітом завершується високопатріотична поезія В. Сосюри:

Всім серцем любіть Україну свою —
і вічні ми будемо з нею!

Художні особливості твору

Передусім звертає на себе увагу емоційно-схвильований заклик — «любіть Україну», виражений двічі риторичним звертанням, яке і загострює увагу читача, і передає емоції автора, і є ідейно-пафосною, ідейно-композиційною основою твору.

Автор не випадково використовує епітет «солов'їна». Саме він розкриває красу рідного слова, синівську любов до рідної мови:

в грому канонад, що розвіяли в прах
чужинців в зелених мундирах,
в багнетах, що в темі пробивали нам шлях
до весен і світлих, і щирих.

Ця строфа цікава ще й тим, що В.Сосюра використовує один із найпоширеніших художніх засобів — метонімію, тобто заміну понять на основі їх зв'язку, перенесення назви одного явища на інше. Зрозуміло, що багнети і грім канонад уособлюють народ, армію, яка принесла визволення від фашистських окупантів (нагадуємо, що поезія написана в 1944 році).

В. Сосюра обережно використовує зображально-виражальні засоби, ніби побоюється збитися на фальшиву пишномовність, пустопорожній пафос. Поодинокі епітети влучні, точні, викликають цілу симфонію асоціацій: вишнева Україна, мова солов'їна, хмари пурпурові, весни світлі і щирі (усі епітети, крім першого, інверсовані, що підсилює звучання і зміст означуваного ними слова). Нечисленні порівняння (любіть Україну, як сонце любіть, як вітер, і трави, і води, між братніх народів, мов садом рясним, сіяє вона над віками) доповнюють поетичний образ рідної землі, так само, як і метафора «в просторів солодкому чарі», яка образно і сконденсовано передає красу отчого краю, його природи.

Серед порівнянь особливе смислове навантаження несе вираз «як та купина, що горить — не згора», своєрідний перифраз біблійної неопалимої купини як символу безсмертя народу, Батьківщини, яких не поневоляти фашистам.

Такою — живою, реальною, зримою — постає Україна у вірші, що закінчується зверненням до молоді знову у формі заклику (юначе! дівчино!) до серця кожної людини.

Простота художніх засобів і їх довершеність, непідробна щирість і схвильованість інтонацій дали поетові змогу втілити глибокий загальнолюдський зміст: люби рідну землю, шануй інші народи, будь щедрим серцем на добро, добрі вчинки — тим ти звеличиш і прославиш своє ім'я, свою Україну у віках.

Характеристика образу України

Поет знаходить прості й водночас піднесені слова, щоб змалювати образ рідної землі, щоб аргументувати свій заклик. І чи не найдоказо-віщий серед аргументів той, що Батьківщина — світ, який щодня, щохвилини, щомиті оточує людину: це сонце, вітер, трава, води — джерела життя. Людина не може існувати без них, тому її любов до них органічна, як і любов до Вітчизни.

Образ України для поета — це краса її природи і її солов'їна мова, мелодійна, милозвучна, співуча. Це і її духовний потенціал — мова солов'їна, пісня, душа. Це і її люди — працьовиті, невсипущі, бо світяться електровогні, чути зойки гудків. Це і її діти, дівчата-красуні.

49. В.Підмогильний « Місто» (1927)

Літературний рід: епос.

Жанр: урбаністичний роман.

Тема: підкорення людиною міста.

Головна ідея: розкриття характеру людини, яка підкорює місто.

Головні герої: Степан Радченко, Надійка, «мусінька» Тамара Василівна (її чоловік Гнідий і син Максим), Зоська, Рита, Левко, Михайло Світозаров, Вигорський.

Сюжет

І частина. Степан Радченко разом з односельцями Надійкою і Левком дісталися Дніпром до Києва на навчання. Степан оселився на Подолі, у дядькового знайомого крамаря Гнідого. Спочатку він жив у столярній майстерні поряд з коровами, спав на дошках, їв черствий хліб із салом. Степан пішов до інституту, але треба було ще пройти приймальну комісію, намагався влаштуватися на роботу, проте його ніхто ніде не чекав, незважаючи на заслуги перед революцією. Він навідався до Левка, потім до Надійки, яка все більше йому подобалася. І ось нарешті Радченко склав іспити — і став студентом. Господар Гнідий запропонував Степанові перебраться жити в будинок, на кухню, але за це він має допомагати по господарству. У Надійки на квартирі збиралося товариство.

Один з юнаків запропонував відвідати літературну вечірку. Степан із заздрістю слухав майстерне читання творів молодих і вже відомих письменників, а також оплески, якими обдаровувала митців вдячна аудиторія. Радченко вирішив написати оповідання про свою бритву, якою як полонений повстанець викупився у черкеса з денікінського полону, а потім повернув її собі, бо того солдата було вбито. «Долю своєї бритви він підніс до історії громадянської війни, зробив її символом виборюваної влади». Підписав свій твір більш благородним ім'ям «Стефан Радченко». Він поніс оповідання відомому літературному критику Світозарову, але той навіть не захотів з ним розмовляти. Знищений і принижений, він пішов до Надійки.

Гуляючи в парку, він грубо схопив її в обійми й стиснув так сильно, що дівчина розплакалася. Степан сказав, що йде від неї назавжди. Уночі до Степана почала приходити дружина Гнідого, Тамара Василівна. Коли її син Максим дізнався про таємні нічні зустрічі матері з квартирантом, то вчинив бійку зі Степаном і покинув дім. Радченко мав успіхи в навчанні. Професор, який приймав іспит з української мови, був здивований глибокими знаннями хлопця, а коли дізнався про те, що він живе в матеріальній скруті, порадив читати лекції з української мови на курсах для держслужбовців. Так Степан і зробив. Заробивши грошей, хлопець купив новий одяг і переїхав до кімнати знайомого

Бориса. На курсах Степан познайомився з поетом Вигорським, якого слухав на літвечірці, вони потоваришували.

II частина. Хоч Степан і позбувся злиднів, проте й далі жив скромно. Його твори почали друкувати в журналах, хлопець був на десятому небі. Він познайомився з городянкою Зоською, коли купував лотерею. Степан все більше захоплюється Зоською, передусім її непередбачуваністю й невгамовністю. Він дарує їй цукерки й квіти, водить до театру й кіно. Радченко відвідує редакцію журналу, бере участь у літературних дискусіях.

Покидає університет і більше читає лекцій української на курсах. Приходить звістка, що збірку оповідань Степана опублікують і йому належить отримати гонорар у 350 карбованців. Якось хлопець зустрів земляка Бориса, той розповів йому, що одружується. Радченко за описом упізнав Надійку, і йому стало прикро: «Гидким злочином уявлялося йому обернути блакитнооку Надійку в куховарку, прибиральницю, в охорони^ пісного добробуту молодого міщанина». Вийшла друком збірка оповідань Стефана Радченка. Згодом його обирають на посаду секретаря журналу — і він з головою поринає в роботу. Степанові захотілося затишнішої квартири, тим паче його доходи це дозволяли. Коли Радченка обрали до культкомісії місцевому, йому все важче стало знаходити час для зустрічей із Зоською.

Літературознавці про твір. У романі світовий мотив підкорення людиною міста як об'єктивний шлях людської цивілізації на українському матеріалі моделювався модерністично — не в соціальній, а в психолого-філософській площині. Тому в центрі цієї моделі — переконливий, психологічно достовірно розкритий характер українського Растіньяка — Степана Радченка, який проходить типовий шлях сходження по соціальній, тобто кар'єрній драбині.

Цю художню модель вибудовано з використанням історичної ситуації 1920-х років, коли в споконвічно «селянській» Україні почали активно розвиватися міста й тисячі подібних Степанів, Левків, Надійок із занедбаного українського села потягнулися до міської культури, цивілізації, тобто добровільно й цілеспрямовано ступили на шлях поступу й пошуку.

Отже, прагнення завоювати місто, стати його невід'ємною часткою — чи є шлях справжнього прогресу? Залишаючи це підтекстове запитання відкритим, В. Підмогильний у своєму романі заперечує безоглядну романтизацію «життя під стріхами» так само, як і романтизацію міського життя. Він намагався художньо дослідити цей специфічний шлях людського поступу, руху вперед, щоб, за його ж словами, наблизити «місто до української психіки, щоб сконцентрувати його в ній». Тоді це означало «європеїзувати», тобто модернізувати психіку споглядальної, інертної, терплячої української людини, показати їй шлях активної дії, «роблення» себе відповідно до нових буттєвих обставин, і в такий спосіб «уписування» себе в нове життя.

Жінки в романі (маргінальна Надійка; старіюча «мусінька» — Тамара Василівна; романтично екзальтована Зоська; жінка-загадка Рита), яких зустрічає Степан, — суб'єкти саме міської культури. Тому стосунки з кожною — це окрема модель поведінки Степана на певних відрізках його духовної еволюції, його входження в цю міську культуру.

Благородні наміри вели хлопця до Києва: вивчитися й повернутися назад. Однак невдовзі вони змінилися. Радченко зрозумів, що, навпаки, саме він може влити в місто «свіжу кров села, що змінить його вигляд і істоту», тобто тепер він прагне завоювати місто, стати його повноправною частиною.

То хто ж він — новітній український Растіньяк Степан Радченко: прагматичний егоїст, настирливий кар'єрист, «завойовник» міста чи його «жертва»? Розвиток подій аж ніяк не провокує однозначну відповідь. Навряд чи й сам автор шукав її. Звернемося до епіграфів твору, зокрема взятого з «Таїс» А. Франса: «Як можна бути вільним, Евкріте, коли маєш тіло?» Найголовніше, як пише Г. Костюк,

автор «за багатством суспільних подій свого часу... не загубив — людини. Він бачив її, розумів і творив її образ в усій суспільній, психологічній і біологічній складності. Він не любив людини-янгола, бо знав, що людина є водночас і тварина. Він знав людську силу, велич її розуму, її здібності, але в той же час був свідомий всіх її слабкостей».

Одна з найпоширеніших слабкостей чоловіка — його ставлення до жінки. Тому в романі саме жінки стають своєрідними каталізаторами прояву характеру головного персонажа, найприкметнішого в ньому. Тим самим використання поширеного мандрівного сюжету допомогла автору в образі Степана Радченка психологічно проникливо розкрити маргінальний тип української людини, що опинилася на межі села й міста, що має у своїй душі непереборний конфлікт між своїм первісним, природним еством селянина і потребами, зовнішніми спонуканими новим, міським життям.

Згадаймо, як подібно дві найтипівіші представниці села й міста (Надійка і Зоська) сприймає Степан і так само подібно їх покидає. Надійка вабить його доти, поки він відчуває внутрішню причетність до рідного села. Міська прагматичність і практичність, рішучість і необхідність захищатися змушують Степана натягнути маску, бо всякий зв'язок із селом міг викрити його підсвідому ворожість до міста. Надійка — атрибут сільської ментальності (щирість, довірливість, мрійливість — риси її характеру), тому вона «враз стала його кошмаром» і залишилася в минулому. Наступна жінка — старіюча «мусінька» додала Степанові впевненості, досвідченості й стала черговою сходинкою, яка повела далі на шляху завоювання міста. Однак специфічну міську культуру втілила Зоська, нерозквітла дівчинка-жінка, пересічна корінна городянка, яка найміцніше прив'язала хлопця до себе. Саме «приній» Степан кинувся багато читати, надолужуючи згаяний час, відвідувати музеї й театри, виставки й лекції, особливо посилено працювати, виробив стійкий ритм своїх виробничих буднів — саме із Зоською він поступово перетворювався на міщанина. Закономірно, що, ставши ним, швидко змудився, відчув потребу рухатися далі. А Зоська в його уяві поставала «маленькою блідою постаттю, похилою й скорботною, як придорожня жебрачка», тому лише заважала йому.

Уже з першого свого знайомства з містом Степан відчув штучність, неприродність усіх життєвих процесів, що тут відбуваються. Надалі цю штучність, маскувальність, вимушену фальшивість поведінки багатьох городян Степан відчуватиме постійно. Він згадуватиме село, відчуватиме його в собі вже як атрибут свого минулого життя. Все частіше відчуватиме свою самотність у місті, хоч матиме добру роботу, квартиру, гроші, славу. Кожна нова його жінка — це не лише сходинка в здоланні міста. Український Расти́ньяк хапається за жінок, рятуєчись від своєї фатальної самотності в чужому для себе середовищі, що ніколи не стане своїм, рідним.

Відтоді його постійно мучитиме ця внутрішня роздвоєність душі: продовжувати рухатися кудись уперед і не мати сили відродити в собі первісне ество. Недарма він несподівано згадає чисту й світлу На-дійку, потягнеться до неї, наче до недосяжного марева — автор «улаштує» їм зустріч, якою підкреслить цю глибоку прірву в душі головного героя.

Місто не дало Степанові найголовнішого — душевного комфорту.

Ближче до фіналу Степан знову зустрічається з Ритою (як останньою надією), знову сколихнеться в ньому «радість знайдення», він навіть сяде писати «повість про людей». Але Рита — фальшива й тимчасова, як і все тут, у місті. Він збіг на свій шостий поверх (алегорія вершинного становища в його кар'єрі), розчинив вікно в «темну безодню міста. Воно покійно лежало внизу...». Але ми вже не віримо, що Степан — щасливий переможець, думаємо про скороминущість його радості. Надто багато разів йому марився рідний степ, особливо в миті неспокою, коли місто тисло на нього своїми законами, вимогами й спокусами. Та внутрішня роздвоєність буде присутньою в ньому тепер завжди. Хоча лише уважно придивившись, можна побачити його самотність і розгубленість, відчути хибність від почуття самовдоволеного завойовника. Звернемо увагу на такі характеристики: «Що більше

Степан свою кімнату встатковував, то чужішою вона йому була», «вечори обнімали його лясним неспокоєм, почуття страшної самотності гнітило його».

Останній штрих у романі — натяк на його сюжетну відкритість. Тому можна повірити лише в короткочасність перемоги Степана над містом. Герой Підмогильного проходить шлях лише зовнішнього поступу, тому це рух у нікуди. І прозаїк це показує. До того ж ставлячи в центр свого роману маргінальний характер, досліджуючи його соціальну природу психологічно, автор не робить оціночних акцентів, змушує читача думати самому (Р. Мовчан).

50. Остап Вишня (Павло Михайлович Губенко) – український сатирик та гуморист, перекладач, журналіст. Увів у літературу жанр «усмішка».
«Мені нове життя усміхається. І я йому усміхаюсь! Через те й усмішка!» (Остап Вишня).

Остап Вишня – автор усмішок, гуморесок, фейлетонів, політичних памфлетів, літературно-мистецьких нарисів, рецензій. За життя письменника було видано більше 100 збірок («Мисливські усмішки», «Вишневі усмішки» (сільські, закордонні, кооперативні, театральні) та ін.), деякі з яких перевидавалися.

Його називали «королем українського тиражу», бо своїми творами захоплював широке коло читачів. Особливості творчого стилю Остапа Вишні:

– герой більшості творів – простий трудівник-життєлюб, мудрий і дотепний, нещадний до злодіїв та ворогів;

– тематика творів пов'язана із злободенними проблемами часу;

– українське село у віковичних злиднях;

– доля інших народів (наприклад, кримських татар);

– розвиток української культури (література і театр);

– потяг неосвічених людей до нового життя;

– партійна ідеологія;

– проблеми розвитку національної мови;

– відродження національної гідності українського народу;

– природа як джерело краси і натхнення тощо; . – багатство відтінків у змалюванні образів;

– соковитий народний гумор;

– дотепність;

– правдиво змалювані характери персонажів;

– один із основних засобів характеристики персонажів – колоритні діалоги;

– застосування прийому зіставлення та поєднання в межах одного твору різних лексичних «шарів» і стилів – побутового і політичного, літературного і ділового, високого й буденного; –

– використання пейзажів;

– посилена увага до окремих деталей, їх обігрування.

Фейлетон (від фр. «лист», «аркуш») – невеликий за обсягом жанр художньо-публіцистичної літератури злободенного змісту, який характеризують сатиричність, динамізм викладу, невимущена композиція, пародійність, застосування позалітературних жанрів тощо.

Гумореска (від лат. «волога») – невеликий віршовий, прозовий або драматичний твір з комічним сюжетом, що відрізняється від сатири легкою, жартівливою тональністю. У гуморесці сміх постає у вигляді доброзичливої, емоційно забарвленої критики в дотепній, парадоксальній, іронічній, гротескній, пародійній формі.

Усмішка – різновид гуморески, синтез гумористичного оповідання, анекдоту і фейлетону, характеризується лаконізмом, дотепністю, обов'язковою присутністю автора, поєднанням побутових замальовок, жанрових сценек з частими авторськими відступами.

«Моя автобіографія»

Жанр: гумореска

Композиція твору відповідає формі ділового паперу – автобіографії.

У «вступному» етюд-розділі автор розповідає про л*е, де й коли народився, про батьків та дідів. Другий і третій етюди присвячені етапам навчання, формування світогляду майбутнього письменника.

Гумореска скомпонована з окремих невеличких розділів – «фресок». Автор «вихоплює» найяскравіші епізоди, події. Це не лише життєпис, а й аналіз пережитого автором. Гострий на слово гуморист постає серйозним і вдумливим.

Гумореска насичена розмовною лексикою, розповідними інтонаціями. Комізм ситуації базується на контрасті. Твір вражає людяністю, щирістю.

Максим Рильський про гумореску Остапа Вишні «Моя автобіографія»: «Тут — увесь Вишня: любов до життя, любов до людини, іронія до отого “щасливого” дитинства...»

Стислий переказ усмішки «Моя автобіографія»

Письменник не має жодного сумніву, що він таки народився, хоч мати років з десять казала синові, що його «втягли з колодязя, коли напували корову Оришку». Ця подія відбулась 1 листопада (за ст. ст.) 1889 року, в містечку Груні Зіньківського повіту на Полтавщині. Але насправді він народився на хуторі Чечві, поблизу Груні в маєткові поміщиків фон Рот, де працював батько.

Умови для розвитку були непогані, бо мама була поруч малого сина, годувала його, а він їв, спав і ріс собі помаленьку.

Один дідусь, швець, жив у Лебедині, другий, хлібороб, у Груні.

У батьків було аж сімнадцятеро дітей, «бо вмiли вони молитись милосердному». Одного разу батько сказав про сина, що той писатиме, і це віщування з часом справдилось. Письменниками так просто не стають. Їх завжди супроводжують якісь, незвичайні явища, події, а якщо цього у житті не буває, то не буває й письменника..

Однак головну роль у становленні майбутнього письменника відіграє все ж таки природа – картопля, коноплі, бур'яни. Саме вона навівала на дитину різні думки, а дитина сиділа собі і думала, думала”. Все це відбувалося на городі, у картоплі, де хлопець сидів і колупав ямку, підриваючи картоплю. Хлопчик ріс нервовим, вразливим змалку.

«Як покаже, було, батько череска, або восьмерика – ментально під ліжку й тіпаюсь».

З раннього дитинства добре запам'яталась авторові одна подія: «Упав я дуже з коня. Летів верхи на полі, а собака з-за могили як вискочить, а кінь убік! А я лясь! Здорово впав. Лежав, мабуть, з годину, доки очунявся... Тижнів зо три після того хворів».

Тоді він зрозумів що, мабуть, потрібний для літератури, якщо в такий момент не вбився. Ось так проминули перші роки дитинства. Пізніше хлопця віддали до школи – не простої, а «Міністерства народного просвещения». Вчив старенький учитель Іван Максимович, білий, як бувають хати перед зеленими святами. Вчив сумлінно, інколи застосовуючи лінійку, що ходила по школярських руках. Може, ця лінійка виробляла літературний стиль письменника.

«Вона перша пройшлася по руці моїй, оцій самій, що оце пише автобіографію. А чи писав би я взагалі, коли б не було Івана Максимовича, а в Івана Максимовича та не було лінійки, що примушувала в книжку зазирати?»

Саме тоді почала розвиватися у автора «класова свідомість», і хоч за наказом батька він цілував пані ручку, та потім толочив їй квіткові клумби, тобто поводився, «як чистий лейборист». А коли пані починала кричати на хлопця, він ховався під веранду та й шепотів: «Пожди, експлуататоршо! Я тобі покажу...»

До школи пішов дуже рано, не було й шести років. Коли скінчив школу, батько повів сина в Зіньків у міську двокласну школу. Цю школу закінчив 1903 року, зі свідоцтвом, яке дозволяло «бути поштово-телеграфним чиновником дуже якогось високого (чотирнадцятого, чи що) розряду». Але працювати було ще рано, бо хлопцеві виповнилося лише тринадцять років.

Повернувся додому, а батько сказав, що доведеться знов його вчити, а в сім'ї було вже дванадцятеро дітей. Мати повезла сина до Києва у військово-фельдшерську школу, адже батько як колишній

солдат, мав право в ту школу дітей оддавати на «казьонний кошт».

Уперше попавши до Києва, автор йшов, роззявивши рота, бо все йому було цікаво. Закінчив школу, став фельдшером. А потім було нецікаве життя. Служив, вчився. Згодом вступив до університету. Найбільше враження на автора справила книга «Катехізіс» Філарета. Її треба було не просто читати, а знати напам'ять. Дуже любив книжки з м'якими палітурками: «їх і рвати легше, і не так боляче вони б'ються, як мати, було, побачить. Не любив «Руського паломника», що його років двадцять підряд читала мати. Велика дуже книжка. Як замахнеться, було, мати, так у мене душа аж у п'ятах. А решта книг читалася нічого собі».

У 1919 році почав писати в газетах, підписуючись псевдонімом Павло Грунський. Перші матеріали – фейлетони.

1921 року працював в газеті «Вісті» перекладачем. Перекладаючи, зрозумів, що треба цю справу кинути і стати письменником: «Он скільки письменників різних є, а я ще не письменник.

Кваліфікації, – думаю собі, – в мене особливої нема, бухгалтерії не знаю, що я, – думаю собі, – робитиму». Зробився Остапом Вишнею та й почав писати...

51. «Сом»

Жанр: усмішка

Ідейний зміст твору: З великим замилюванням описує Остап Вишня природу – річку Оскіл, диких каченят: «Заплава річки Осколу, де він у цьому місці розбивається на кілька нешироких рукавів, заросла густими очеретами, кугою, верболозом і густою, зеленою соковитою травою. Як увійдеш, картуза не видно! Шумить заплава в травні та в червні...»

Письменник з гумором розповідає неймовірні бувальщини про сомів, їхні звички, про пригоди, що трапляються з рибалками. І хоч у цих пригодах багато перебільшень, це не заважає читачеві весело сміятися й дивуватися багатству та красі нашої рідної природи.

Стислий переказ усмішки «Сом»

За славним містом Енськом на Харківщині тече річка Оскіл, що впадає у Північний Донець. Її заплава розбивається на кілька рукавів, зарослих густими очеретами, верболозом, соковитою травою. І скрізь сила – силенна озерець, вкритих густою зеленою ряскою, лататтям, лілеями. Пливають, бувало, на човні дівчата, уквітчавшись білими лілеями, і тихо пісню співають.

Чарівна річка Оскіл! А скільки там диких качок! Як сядете на човна-довбанку й попливете тихо ериком, то неодмінно побачите чирятку-маму з чиряточками, що, мов мишенята, шмигають, болотяних курочок, лисок, крижнів, широконосок. Гуляють качатка, у теплій воді купаються...

Якраз проти радгоспу річище в Оскола широченьке, вода чиста-чиста. Дід Панько розповідав, що там така глибочинь – і дна не дістанеш. Але купатися там не можна, закрутить, завертить і немає чоловіка. Живуть там величезні соми. Якось дід Панько сидів із паном на березі. Пливе великий табун панських гусей. Раптом один гусак як закричить. Залопотів крилами і зник під водою, а на тому місці щось як ляпне по воді, ніби чорною лопатою. Сом!

Вирішили дід із паном ввіймати того клятого сома. Коваль зробив спеціального гака, насадили туди, як приманку, підсмажену гуску, прив'язали налігачами до осокора й закинули вночі в річку. Сидять, дрімають, слухають пісню, що її Христя про пана виспівує. Пан ніби не чує, налігача в руці тримає. Раптом як смиконе! І потягло! Пан віршовку тримає, а дід – пана, Панько кричить, щоб від пускав, адже налігач все одно до дерева прив'язаний, а пан вирішив поводити сома, щоб стомився. Довго водили, поки й витягли рибину – пудів на п'ять! Розчинили – а там таке, що й поперелякувалися. Справа в тому, що в пана пропав мисливський собака Джой. Де тільки пан його не розшукував, листи писав – немає. А Джой любив у річці купатися. От сом його й ковтнув, усередині нього знайшли хвоста й шерсть собаки. Дід Панько сказав панові, що його Джой знайшовся. На питання пана, де ж він, Панько відповів, що пан сам його з'їв із сомом. Було тоді всім від пана, але й панові було гикавки та нудоти.

Коли діда питали, чи він не обманює, той відповідав, що навіть у книжці відомого письменника Сабанєєва описано, як в Уфимській губернії сом проковтнув ведмедя. Соми – вони такі, й катера б

проковтнули, та шуму бояться.

Сом – дуже сильна риба, могутня. Якось один дуже завзятий рибалка розповів, що вудив він на Дніпрі. Раптом повз нього дрти води промчав човен – і без мотора. Потім став на місці, закрутився, а з нього почувся одчайдушний крик про допомогу. Рибалка підплив ближче, а там – дідок переляканий. Однією рукою в човна вчепився, а друга у воду звисає – заплуталася у волосіні. Тільки рибалка хотів допомогти, а сом як рвоне – так і домчав два човни де сусіднього села. Коли втомився, то рибалкам вдалося зачепитися за кущ і зупинитися. Витягли сома, а той завбільшки з човен. Ледь руку дідові не перерізав.

Сом – риба осідла, живе в якійсь ковбані. Найкраще ловиться літніми ночами. Інколи в його череві можна знайти й холодну закуску, наприклад, копчену ковбасу, шпроти й т. ін.

Інтересна риба сом!

52. Мина Мазайло (1929)

Тема: українізація та міщанство (20-ті роки ХХ століття)

Ідея: засудження міщанської упередженості та зверхнього ставлення до української мови

Літературний рід: драма.

Жанр: сатирична комедія.

Тема: зображення українізації й міщанства в Україні у 20-і роки ХХ ст. Головна ідея: засудження міщанства, національної упередженості й зверхності.

Головні дійові особи: родина Мазайла — Мина Мазайло, його діти Рина й Мокій, дружина Килина (Мазайлиха); дядько Тарас, тьотя Мотя, Уля.

Сюжет: харківський службовець «Донвугілля» Мина Мазайло (колишній українець) у своєму прізвищі вбачає головну причину своїх життєвих і службових поразок, тому й вирішив змінити його на «більш благородне» — російське Мазенін. Мина наймає вчительку «правильних проізношень», яка вчить його грамотно говорити «по-руськомому». Син головного героя, навпаки, прихильник української мови і взагалі всього українського. Мина від цього страждає. Не підтримує позиції Мيني й національно свідомий дядько Тарас, який дуже схожий на запорожця. На боці Мيني — дружина, дочка Рина й терміново викликана телеграмою родичка з Курська тьотя Мотя. Кульмінаційним моментом у творі стає звільнення Мيني Ма-зайла-Мазеніна з посади за «систематичний опір українізації».

Літературознавці про твір. Питання мови, точніше, ставлення до неї персонажів, узято за основу конфлікту, що розгортається в комедії у формі дискусій, які породжують комічні ситуації, визначають основні сюжетні лінії (Мина—Мокій, Уля—Мокій, тьотя Мотя—дядько Тарас та ін.). Вдало дібрані мовні засоби допомагають авторові яскравіше індивідуалізувати характери комедійних персонажів, виявити малоросійську меншовартість і духовну порожнечу українського міщанства.

Незважаючи на певну однобічність при змалюванні драматичних характерів і помітну авторську налаштованість на відповідну ідею, образи комедії «Мина Мазайло» відображали правду життя, те типове й суттєве, що характеризувало тогочасне суспільство. Наприклад, національний нігілізм, як домінуюча риса характеру частини персонажів, розкриває і становить суть малоросійства, є підґрунтям ідей великодержавного шовінізму.

Характери комедії виписані майстерно, поведінка героїв, їхні репліки психологічно вмотивовані. Головна постать у творі — Мина Мазайло, який уособлює духовну порожнечу й малоросійську меншовартість міщан. Його намір зректися свого прізвища породжує низку сюжетних колізій.

Мина цурається свого українського прізвища, мови, культури; готовий убити рідного сина, щоб той не завадив здійснити задумане: «Заставлю! Виб'ю з голови дур український! А як ні — то через труп переступлю. Через труп!..» На його думку, українізація принижує, робить з нього другосортну людину: «Серцем передчуваю, що українізація — це спосіб робити з мене провінціала, другосортного службовця і не давати мені ходу на вищі посади». Досить влучну характеристику Мині дав син Мокій, назвавши його «валуєвським асистентом».

Чи не найколеритніша постать у творі — Мотрона Розторгуєва з Курська... Уже перша її репліка викликає і гіркий сміх, і тривогу за долю рідної мови. Приїхавши на українську землю, вона була вражена не-чуваним, як їй здалося, зухвальством українців: «Тільки що під'їхали до вокзалу, дивлюсь — отакими великими літерами: «Харків». Дивлюсь — не «Харьков», а «Харків»! Нащо, питаюся, навіщо ви нам іспортілі город?»

Згущуючи фарби, автор удається до нещадної сатири, гротеску та влучного шаржування. Абсурдні твердження Розторгуєвої, що «українська мова — то австріяцька видумка», як і вся її поведінка («Л тьотя ходила Наполеоном і думала») допомагають не лише розвінчати негативні явища, а й загострити проблему.

Полярний до шовіністок образ дядька Тараса з Києва. Це національно свідомий українець, який гаряче вболіває за рідну мову, ревниво обстоює її самобутність, бореться за збереження національного кореня, козацького духу.

Головним опонентом войовничого міщанства змальовано в комедії Мо-кія. Він активно дискутує з тими, хто чинить опір українізації, рішуче розвінчує ідеї російського шовінізму, які намагається утвердити у своїй родині Мина Мазайло. Мокій не лише не хоче міняти прізвища, а й уважає, що до нього треба додати колись втрачену частину «Квач» (Мазайло-Квач). Хлопець гаряче пропагує красу рідної мови, демонструє глибокі знання не тільки з філології, а й з етнографії, антропології, історії (Г. Семенюк).

Юрій Лавріненко зазначає, що в п'єсі діють лише негативні персонажі: «Персонажі схоплені в таких найсуттєвіших і оголених рисах, що цілий ряд типів остався в пам'яті глядача, немов маски старого вертепного українського театру чи *commedia dell'arte*».

53. Характеристика твору

Богдан-Ігор Антонич "Різдво"

Літературний рід: лірика.

Жанр: ліричний вірш.

Вид лірики: філософська.

Провідний мотив: таїнство різдвяного вечора (переплетення християнських і язичницьких мотивів).

Віршовий розмір: хорей.

Біблійну легенду про народження Христа Б.-І. Антонич розкрив по-своєму. Син Божий має людську подобу, то чому б йому не народитися «в лемківським містечку Дуклі»? А замість пастухів придуть лемки й принесуть у дарунок «місяць круглий», котрий буде у Матері Марії, як золотий горіх. І це не треба розуміти, як святотатство, це відчуття близькості своєї до Сина Божого, єдності з тим, хто взяв на себе гріхи людства й постраждав за нього.

Літературознавці про твір. Б.-І. Антонич не вдавався до «оязичнення християнства» чи — навпаки. Він уміло взаємодоповнював дві однаково рідні українцям релігійні системи. Як-от у вірші «Різдво», де християнське таїнство народження Спасителя тонко помережане язичницькими мотивами. Саме воно відбувається в українському, лемківському середовищі. І навіть волфи уподібнюються до лемків: «Прийшли лемки у крисанях і принесли місяць круглий». Образ місяця, що проймає увесь твір, — теж праукраїнський, язичницький символ Різдва, народження нового світу. Отже, залучаючи творчу фантазію, уяву, автор щільно переплітає християнську й українську традиції, робить інтимним переживання віри.

54 О.Довженко « Україна в огні»

Тема: зображення перших місяців війни, коли радянські війська змушені були відступати.

Ідея: показ високо моральності української нації та невмирущості справжніх людських цінностей, навіть у час лихоліття

Сюжет: В творі описуються перші місяці війни, коли радянська армія змушена відступити під натиском ворога. Наші воїни відступають, лишаючи за собою багато населених пунктів, у які входить ворог. Одним з залишених за лінією фронту сіл є Тополівка, де живе родина Запорожців. Батько Лаврін, мати Тетяна, якій на початку твору виповнюється 55 років. Саме на це свято в Тополівці збирається вся родина: п'ятеро синів і дочка Олеся. За святковим столом їх застає звістка про початок війни. Хлопці відправляються на фронт, одного з них – Савку-чорноморця вбиває осколком снаряду.

В Тополівку скоро увійде ворог, Олеся, знаючи це, відважується на нечуваний вчинок. Вона не хоче бути згвалтованою ворогом, не хоче, щоб її цноту забрав фашист, тому вирішує віддатися радянському воїнові. Олеся серед солдатів, що відступають через їхнє село, обирає Василя Кравчину. У молодих людей відбувається ніч кохання, незважаючи на незвичайність такої ситуації, вона не має в собі нічого брудного. Вранці Кравчина каже Олесі, що він будь-що повернеться, відвоює її, і йому все одно, яка вона буде, чи побита війною, понівечена, сива, він все одно буде кохати її.

Згодом в село входять німці, вони примушують селян обрати собі старосту, і селяни обирають Лавріна Запорожця. Особливо промальовані автором нобрази загарбників це Еріх фон Крауз та його син Людвіг. Партизани увели з села або повбивали всіх коней, нема чим орати землю, і Лаврін запрягає у плуги людей замість коней. Німці їм задоволені. Насправді ж Запорожець це робить для того, щоб «люди зліші були», коли прийде час воювати. Фашисти довіряють Лаврінові формувати списки молоді, яку повезуть на роботу до Німеччини, в один з таких списків він вносить свою дочку та її подругу Христину Хуторну. Паралельно, через довірену особу, він посилає листа партизанам, щоб ті перехопили потяг і звільнили полонених. Листоношу ловлять, допитують, дізнаються про участь Лавріна і сажають того до місцевого концтабору. Лаврінові вдається втекти, при втечі він

вбиває Людвіга фон Крауза, стрибає в річку і, перепливши на інший берег, потрапляє до партизан. Одним з керівників загону виявляється його син. Еріх страшно мстить селу за смерть сина.

Олеся й Христя везуть до Німеччини, дівчата намагаються втекти, їм це вдається, але, добігши до річки Христя кидається у воду, а Олеся залишається, бо не вміє плавати. Христя, поневіряючись по чужині стає дружиною італійця Пальми. А Олеся потрапляє до Німеччини, де її розподіляють до будинку фон Краузів. Обидві дівчини згодом повертаються в рідне село.

Паралельно з усіма подіями описуються бойові дії. Іван запорожець тримає оборону проти танкового батальйону. Після героїчного бою живим залишається тільки він і кілька його товаришів.

В кінці твору всі Запорожці та Василь Кравчина збираються біля їхньої погорілою хати та співають улюблену материну пісню. А на ранок Олеся знов проводить своїх коханих чоловіків на війну.

55. Довженкова «Зачарована Десна» – це унікальний твір, який варто прочитати

Подано характеристику героїв кіноповісті “Зачарована Десна” Олександра Довженка. Думаю, що буде корисною при аналізі тексту у школі та й, звісно, при підготовці до ЗНО. Не забувайте, що у тестах є завдання на відповідності! Тому, будьте готові!!!

Сашко «Фактично, святим був на всю хату один я. І от скінчилася моя святість. Не треба було чіпати моркви. Хай би собі росла. А тепер я грішний.»

«Але більше за все на світі любив я музику. Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав, що більш за все я любив слухати klepanня коси.»

«Більш за все чомусь любив я моркву».

Дід
Семен

- «На погребні любив спати дід.»
- « У нас був дід дуже схожий на бога. Коли я молився богу, я завжди бачив на покуті портрет діда в старих срібнофольгових шатах, а сам дід лежав на печі і тихо кашляв, слухаючи своїх молитов.»
- «Образ святого Миколая також був схожий на діда, особливо коли дід часом підстригав собі бороду і випивав перед обідом чарку горілки з перцем, і мати не лаялась.»
- «Він був високий і худий, і чоло в нього високе, хвилясте довге волосся сиве, а борода біла. І була в нього велика грижа ще з молодих чумацьких літ. Пахнув дід теплою землею і трохи млином. Він був письменний по-церковному і в неділю любив урочисто читати псалтир. Ні дід, ні ми не розуміли прочитаного, і це завжди хвилювало нас, як дивна таємниця, що надавала прочитаному особливого, небуденного смислу.»
- «Любив дід гарну бесіду й добре слово. Часом по дорозі на луг, коли хто питав у нього дорогу на Борзну чи на Батурич, він довго стояв посеред шляху і, махаючи пужалном, гукав услід подорожньому:- Прямо, та й прямо, та й прямо, та й нікуди ж не звертайте!.. Добра людина поїхала, дай їй бог здоров'я.»
- «Він був наш добрий дух луку і риби. Гриби й ягоди збирав він у лісі краще за нас усіх і розмовляв з кінями, з телятами, з травами, з старою грушею і дубом – з усім живим, що росло і рухалось навколо»
- «Більш за все на світі любив дід сонце. Він прожив під сонцем коло ста літ, ніколи не ховаючись у холодок. Так під сонцем на погребні, коло яблуні, він і помер, коли прийшов

його час.»

- «Дід любив кашляти. Кашляв він часом так довго й гучно, що скільки ми не старалися, ніхто не міг його як слід передражнити. Його кашель чув увесь куток. Старі люди по дідовому кашлю вгадували навіть погоду.»

**Баба
Марусина**

- «Вона проклинала все, що попадалось їй на очі,- свиней, курей, поросят, щоб не скугикали, Пірата, щоб не гавкав і не гидив, дітей, сусідів. Кота вона проклинала щодня по два-три рази так, що він трохи згодом був якось захворів і здох дес у тютюні.»
- «Вона була малесенька й така прудка, і очі мала такі видющі й гострі, що сховатись од неї не могло ніщо світі. Їй можна було по три дні не давати їсти. Але без прокльонів вона не могла прожити й дня. Вони були її духовною їжею. Вони лились з її вуст невинним потоком, як вірші з натхненного поета, з найменшого приводу. У неї тоді блищали очі й червоніли щоки. Це була творчість її палкої, темної, престарілої душі.»

**Одарка
Єрмолаїв
на (мати
Сашка)**

- «Нічого в світі так я не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб проізрастало. Коли вилізає з землі всяка рослиночка, ото мені радість»
- «мати крадькома таки знищила псалтир. Вона спалила його в печі по одному листочку, боячись палити зразу весь, щоб він часом не вибухнув і не розніс печі.»
- «Мати клялася, що коли вона, будучи ще дівкою, спала в коморі, святий Юрій раз з'явився їй у сні в білих ризах, на білому коні, з довгим списом.»
- « Мати об'явила себе ворожкою і почала лікувати людей від зубів, пристріту й переляку, хоч і сама хворіла.»
- «Я не оглядаюсь. Коло хати мати-зозуля кує мені розлуку. Довго-довго, не один десяток років буде проводити мене мати, дивлячись крізь сльози на дорогу, довго хреститиме мені слід і стоятиме з молитвами на зорях вечірніх і ранішніх, щоб не взяла мене ні куля, ні шабля, ні наклеп лихий.»

**Петро
Семенови
ч
(Батько)**

- «Багато бачив я гарних людей, але такого, як батько, не бачив. Голова в нього була темноволоса, велика і великі розумні сірі очі, тільки в очах чомусь завжди було повно смутку: тяжкі кайдани неписьменності і несвободи. Весь в полоні у сумного і весь в той же час з якоюсь внутрішньою високою культурою думок і почуттів.»
- « Скільки він землі виорав, скільки хліба накосив! Як вправно робив, який був дужий і чистий. Тіло біле, без єдиної точки, волосся блискуче, хвилясте, руки широкі, щедрі. Як гарно ложку ніс до рота, підтримуючи знизу скоринкою хліба, щоб не покrapать рядно над самою Десною на траві. Жарт любив, точене, влучне слово. Такт розумів і шанобливість. Зневажав начальство і царя.»
- «Одне, що в батька було некрасиве,- одяг. Ну такий носив одяг негарний, такий безбарвний, убогий! Неначе нелюди зухвалі, аби зневажити образ людини, античну статую укрили брудом і лахміттям. Іде було з шинку додому, плете ногами, дивлячись у землю в темнім смутку, аж плакати хотілось мені, сховавшись в малині з Піратом. І все одно був красивий,- стільки крилося в нього багатства. Косив він чи сіяв, гукав на матір чи на діда, чи посміхався до дітей, чи бив коня, чи самого нещадно били поліцаї,- однаково. І коли він, покинутий всіма на світі вісімдесятилітній старик, стояв на майданах безпритульний у фашистській неволі і люди вже за старця його мали, подаючи йому копійки, він і тоді був прекрасний.»
- «З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіятелів,- він годивсь на все. Багато наробив він хліба, багатьох нагодував, урятував од води, багато

землі переорав, поки не звільнився від свого смутку.»

Самійло-Косар

- «дядько Самійло не був ні професором, ні лікарем, ні інженером. Не був він, як уже можна догадатись по одному його імені і по тому, що тут писалось, ні суддею, ні справником, ні попом. Він нездатний був на високі посади. Він навіть не був добрим хліборобом. Він вважавсь поганим хліборобом. Його розумових здібностей не вистачало на сю складну і мудру професію.»
- «Але, як і кожна майже людина, він мав свій таланти і знайшов себе в ньому. Він був косар. Він був такий великий косар, що сусіди забули навіть його прізвище і звали його Самійло-косар, а то й просто Косар. Орудював він косою, як добрий маляр пензлем,- легко і вправно. Коли б його пустили з косою просто, він обкосив би всю земну кулю, аби тільки була добра трава та хліб і каша.»

Тихон

- «У Тихона одна нога не була в злагоді з другою. Вона була значно коротшою, тоненькою і не розгиналася навіть у сні. Внаслідок такої діалектики природи всі качки, нирці, курочки, чайки, все наше птаство впізнавало його ще здалека і ховалось у ситняк або у воду, під латаття. Так чином навіть крива нога і та часом служила гармонії природи, її рівновазі»

56. «Пісня про рушник»(1959)

Літературний рід: лірика.

Жанр: пісня.

Вид лірики: особиста.

Провідний мотив: материнська любов і відданість своїм дітям.

Віршовий розмір: анапест.

Тип римування: перехресне.

Літературознавці про твір. Ліричний герой з великою теплотою згадує рідну матір, її безсонні ночі над колискою сина, її намагання прилучити дитину до всього прекрасного, людського, її сокровенне бажання бачити свою дитину щасливою, не обійденою долею. Ненька дарує синові рушник вишиваний як символ життєвої дороги, на якому «росяниста доріжка, і зелені луки, й солов'їні гаї», на якому оживає «і дитинство, й розлука, й... материнська любов». Так А. Малишко поглиблює образ рушника, запозичений із народної творчості. Проте головним у поезії є образ найближчої і найсвятішої людини — образ матері. Її серце сповнене безмежною любов'ю до дитини. І цю рису душі поет передає економними, але надзвичайно місткими деталями: «незрадлива ласкава усмішка», бо мати вмє і прощати, і наставляти, і жаліти; «засмучені очі», бо рідна ненька відриває від свого серця дитину, посилає її в широкий і бентежний світ, «в дорогу далеку», на якій будуть і радість, і смуток, і печаль.

У цьому творі вдало поєдналися задушевність інтонації, загальнолюдська тема материнської любові, традиційний народнопоетичний мотив чекання сина, який автор майстерно втілює в образі рушника, цього неньчиного подарунка, своєрідного спогаду про рідну домівку, матір, отчий край із зеленими луками та солов'їними гаями.

Поет змушує кожного згадати своє дитинство, молоді літа, прощання з отчим порогом і матір'ю, він відтворює і щем розлуки, і передчуття майбутніх незвіданих доріг, і материнську тривогу за долю дитини (Н. Бернадська).

57. Василь Симоненко «Лебеді материнства»

(вийшов друком у 1981 р.)

Літературний рід: лірика.

Жанр: ліричний вірш (колискова).

Вид лірики: громадянська.

Провідний мотив: любов до матері й Батьківщини.

Віршовий розмір: хорей.

Тип римування: суміжне.

За формою — це колискова, мудре й щире напучування матері маленькому синові. Композиційно твір розгортається як кілька взаємопов'язаних мотивів. Спочатку це мотив казкового дивосвіту, яким оточена дитина завдяки старанням батьків. Материнська турбота і ніжність, батьківська опіка — це підвалини щасливого й безхмарного дитинства, яке неможливо уявити без народної казки, колискової, загадки. У духовному світі українців вони відіграють важливу виховну роль. Мотив казкового дивосвіту В. Симоненко пов'язує з образом рідної хати, сповненої «материнської доброї ласки», чарівним танцем лебедів і сивими очима казки.

Наступний мотив — дороги як вибору життєвого шляху дитиною, уже дорослою. Неминуче настає мить синові самостійності. Материнське благословення в інтерпретації В. Симоненка — це можливість і необхідність пізнати кохання, дружбу, родинне щастя. Вибір їх цілком залежить від людини. Проте, на думку автора, є величини духовні, незмінні, сталі — це мати й Батьківщина: вибирати або зрікатися їх — великий гріх.

Прості й щирі слова В. Симоненка торкаються серця кожного, ідець-ся-бо про загальнолюдські цінності. Майстерність і довершеність вірша виявляються в кількох площинах. Це і взаємоперетікання образів: день сьогоднішній — день майбутній — вічність (образ матері як фізичного початку людини, самого життя і як її духовного космосу, Вітчизни як отчого порогу); досади — «приспаних тривоги» (уособлення драматизму людської долі). Це й образи-символи, запозичені з фольклору: лебедів як вірності матері та Вітчизні, як крил, які виносять дитину в широкий світ із рідної домівки; «білявої хати» — персоніфікація, спроектована на образ матері; верб і тополь як неодмінного атрибута українського пейзажу (Н. Бернадська).

Чарівні, неповторні роки дитинства, коли стоїть над ліжечком мама й оберігає дитину від усіх бур та тривог світу. Тоді життя — казка з чарівними рожевими лебедями. Але діти виростають, ідуть у широкий світ, де їх чекають і кохання, і розчарування, і небезпеки. Як далеко б не були від рідного дому сини й дочки, за ними завжди «будуть мандрувати очі материнські і білява хата», як добрі янголи-охоронці. Тому все можна вибрати — друга, дружину, однодумця, не можна вибирати лише рідну матір та Батьківщину.

Поезія щира, задушевна, мелодійна, недаремно вона покладена на музику. І відображає глибокі патріотичні почуття, в яких любов до матері й до Батьківщини зливаються в одне ціле.

58. Олесь Гончар “За мить щастя” короткий зміст

Тема твору: кохання з першого погляду, тяжкий, не завжди вдалий шлях до омріяного щастя.

Головна ідея: зображення непоборної сили кохання, її краси, тих перепон, які можуть чатувати на закоханих

Короткий зміст: В центрі новели молодий смагляволюбий та білокуруй артилерист на ім'я Сашко Діденко. Хлопець, що разом зі своїми товаришами проїжджає повз малярське селище Рангуні. Йдуть жнива. На полі він бачить декількох дівчат, що пораються біля снопів. Вони намагаються загравати до нього, однак Сашко невідривно дивиться лише на одну – одягнену в червону кофтинку, її волосся сяє на сонці, мов крило ворона. В руках у неї глек, і вона поглядом запрошує Сашка напитися.

У своєму житті молодий артилерист ще жодного разу не зазнав кохання. Очі дівчини, її смагляве обличчя, вся її постать вабить його. Молода малярка й Сашко обидва були настроєні на веселощі, однак, коли він наблизився до неї, в її погляді вже не було бісиків, вона дивилася карими очима, а його серце плавалося від того. Нове, незвідане доти почуття народилося в грудях обох героїв. Дівчину звали Лорі (Лариса). Він дивився на неї, на тонкий стан, на розсипане по плечам чорне волосся, на майже червоні, як її кофтинка, губи і раптом припав до неї, як спраглий припадає до криниці з водою. Вона відповіла йому взаємністю, вони впали у снопи, і це була мить щастя. А потім вона відштовхнула його, крикнувши щось на малярському. Сашко озирнувся і побачив її чоловіка, що наближався, біг до них. В руках у ревнивця був серп. Раптом Сашко згадав як бачив на одному з виноградників вбитого солдата. Тому перерізали горло, мабуть отакий же чоловік. Сашко не думав, він вихопив зброю й вистрілив. Він захищав себе, Лорі та їхнє кохання.

А потім була гауптвахта, де всі співчували артилеристові, але чоловік Лорі помер у лікарні, почали говорити про безчинства радянських воїнів, і щоб уникнути обурення маляр, хлопця засудили на смерть. Лорі інколи пускали до Сашка, їхні друзі намагалися допомогти закоханим, бо на їхніх очах сталося диво – звичайний хлопець був тепер ЩАСЛИВОЮ людиною. Він міг годинами говорити про Ларису. Це було справжнє кохання й усі навкруги щиро намагалися допомогти хлопцеві хоч чимось. Але судова машина не має серця, й апеляцію було відхилено. Сашка Діденка було розстріляно, дива не сталося, бо не про дива пише у своїх творах Олесь Гончар. Автор намагається донести до нас хоча б відголоски тієї сили, що наповнюють людину, коли вона закохана, коли вона щаслива. Сашко помер щасливою людиною і якщо й жалкував, то, мабуть, тільки про те, що мить щастя була надто короткою.

59. Григор Тютюнник «Три зозулі з поклоном»

Новела «Три зозулі з поклоном» Г. Тютюнника має чудовий епіграф – «Любові всевишній присвячується». Він дуже влучно розкриває основну ідею твору. Новела глибоко віддзеркалює внутрішній світ автора, його світобачення.

Поштовхом для написання новели, за спогадами очевидців, послужила досить незначна подія. Григор Тютюнник побачив виступ сліпого бандуриста. Він виконував пісню «Летіла зозуля через мою хату...». Пісня розповідала про нещасливе кохання та непереборне страждання людини. Автора так вразила ця пісня, що він підхопився і побіг до своєї кімнати. Так народилася ця новела. Твір містить також автобіографічні моменти. Батько письменника, як і герой новели Михайло, був репресований. А в образі оповідача-студента легко вгадується сам автор.

В центрі сюжету - «любобний трикутник». Марфа, одружена з нелюбом, кохає чужого чоловіка, батька оповідача. Проте її кохання до Михайла не зрадливе та гріховне. Вона не претендує на чуже щастя. Незабаром його засилають до Сибіру на каторгу, звідки він ніколи не повернувся. В Михайла залишилася дружина Софія та малолітній син. Але події, відображені у творі, ніби відходять на другий план. Головними є почуття та страждання героїв.

Між двох жінок, Софії та Марфи, не має ревнощів. Їх об'єднують горе та туга. Софія не сердиться на Марфу, адже розуміє її почуття. Марфине кохання чисте, безпретензійне. У ньому не має заздрощів до суперниці. Час від часу від Михайла надходять листи до дружини. В них він пише що любить її та сина. Марфа раніше від Софії, відчуває, що прийшов лист від Михайла, просить листоношу дати їй лист, щоб просто потримати його у руках. В останньому листі Михайло просить Софію передати Марфі «три зозулі з поклоном», бо відчуває що «десь тут ходить коло мене ходить Марфина душа нещасна». Він просить передати їй цей останній привіт, і тоді до нього «хоч на хвилику прийде забуття».

Образи героїв новели передані через їх почуття, їх любов. Це кохання оточене неземним ореолом, святе, безтілесне. В ньому немає нічого побутового. Ніхто з героїв в кінці не отримає щастя. Софія сама виховала сина. Михайло загинув десь на чужині. А Марфа досі чогось чекає, вдивляючись в обличчя сина Михайла.

Твір має багато спільно з притчею. Автор пропонує читачеві єдиний висновок – така любов не залежить від людини, її волі та свідомості. Вона не підпорядковується моралі та запереченням. Вона дається вищою силою, і тому має право на існування.

Ця новела — одна з найчарівніших перлин української літератури ХХ ст. Вона чи не найглибше віддзеркалює внутрішній світ Гр. Тютюнника, його прагнення гармонії, злагоди, доброти й усепощення. Здається, до її написання він прямував усе попереднє життя, а поштовхом стала, здавалось би, незначна подія.

Усього на кількох сторінках розгортається досить поширена житейська історія нерозділеного кохання, власне, традиційний «любовний трикутник». Марфа Яркова одружена, але таємно кохає Михайла, батька оповідача. Невдовзі його засилають до Сибіру, звідки він не повернеться. Однак автор оновлює, модернізує цей «вічний» сюжет не лише відсутністю морально-етичного конфлікту, українськими історичними реаліями, свіжою ідеєю, а й за допомогою оригінальної композиції. У творі тісно переплелися час теперішній і минулий, реальність зі спогадами, розповіддю, листом «від тата». Послідовної дії в новелі немає: вона «змонтована» з різних хронологічних фрагментів, тому непросту історію стосунків читач вибудовує сам. Студент довідується про давнє кохання Марфи з розповіді матері. У центрі — ця розповідь, «обрамлена» його коментарем. Звернімо увагу, як Софія, дружина Михайла, характеризує Марфу, на яких деталях акцентує, згадуючи спільне з нею минуле.

Григор Тютюнник був справжнім «майстром художньої деталі». За її допомогою він досягав лаконічності, але інформативної «густоти» зображення.

Скажімо, у цій новелі саме з розповіді Софії довідуємося, що ж було на душі в Марфи, у Михайла. Найточніше про це «говорять» такі деталі: вона терпляче сидить «на поріжку» пошти, чекаючи на листа від Михайла; у неї «жовті кучері з-під чорної хустки» (що символізує її розлуку й печаль); листа Михайла до дружини «пригорнула до грудей»; у неї постійно «сльози в очах»; Михайло очі «долонею прикриває» (ніби приховує, що ж у душі); посивіла Марфа і посивів Михайло; сосни «батькові» і сосни «молоденькі». Як бачимо, останні деталі — контрастні; на подібних контрастах Григор Тютюнник також постійно акцентує.

Безперечно, у творі можна відшукати й деякі автобіографічні збіги. Образ Михайла асоціюється з батьком автора, також репресованого. Навіть ім'я не змінено хоча про самі репресії в новелі не

йдеться — у 1970-х роках ці події замовчувалися. А образ студента також нагадує самого автора. Проте все це свідчить лише про використання письменником власного досвіду.

Найголовніше в цій новелі навіть не трагічна історія нерозділеного кохання, а самі почуття, переживання героїв, які автор передає тонко, глибоко, переконливо. Саме вони рухають сюжетом твору, розширюють його часові, просторові межі, тобто визначають художній час і простір, головну ідею. Головним персонажем тут насправді є любов, а люди його лише уособлюють, матеріалізують.

Життєву конкретику, історичні реалії відсунуто на задній план, читач задумується над вічними, істинними цінностями, разом із героями починає міркувати над трагічними складнощами людського буття, неможливістю багато чого змінити в цьому житті. Доля вирішує все по-своєму: відбирає Михайла в обох. Однак чи життєві обставини сильніші від людини? Чи смерть перемогла любов?

Михайла, його дружину Соню, Марфу єднає страждання (хоча в кожного воно різне), єднає любов (також у кожного своя) як найвище мірило вартості людини. *«Любові всевишній присвячується»* — недарма такий епіграф дає Гр. Тютюнник. У новелі любов оточено якимсь неземним ореолом, далеким од звичного, побутового розуміння, хоча насправді ніякими особливими словами митець не користується, передаючи цю любов, хіба показує, як і в житті, і в розлучі Марфа й Михайло *«отак одне одного»* чули.

Любов благодатним світлом розливається довкруги. Звернімо увагу: листоноша, який приніс вістку від Михайла, поблажливо дає Марфі пригорнути до грудей листа. Він розуміє й поважає її почуття. Соня не картає «суперницю», навпаки, розуміє й тому найкращими, теплими словами говорить про неї своєму синові. Нарешті, Михайло пише Соні: *«Не суди мене гірко. Але я ніколи нікому не казав неправди і зараз не скажу: я чую щодня, що десь тут коло мене ходить Марфина душа нещасна, Соню, сходи до неї і скажи, що я послав їй, як співав на ярмарках Зіньківських бандуристочка сліпенький, послав три зозулі з поклоном, та не знаю, чи перелетять вони Сибір неісходиму, а чи впадуть од морозу»*.

Сходи, моя єдина у світі Соню! Може, вона покличе свою душу назад, і тоді до мене хоч на хвилику прийде забуття.

Обіймаю тебе і несу на руках колыску з сином, доки й житиму».

В уявленні українців зозуля — багатозначний символ. Вона уособлює сум, тугу за минулим життям, за красою, страждання, перетворення жінки на птаха, віщунку життя пробудження природи. Це загалом добрий вісник, птах, близький до людської душі. Людина перед смертю просить її переслати вісточку про себе. Може уособлювати нещасливу в коханні чи подружжі дівчину чи жінку.

Отже, саме любов єднає всіх трьох героїв, робить їх чистішими, добрішими, здатними на співпереживання, на найглибше розуміння одне одного. Власне, тут письменник утілює свій ідеал, подає нам свою версію гармонійного, християнського налагодження найбільш заплутаних стосунків, аніж то є в самому житті. Жоден із героїв новели не поборов свого страждання, не зменшив сили душевного болю, але всі вони лишаються на роздоріжжі, хоча й кожен сам по собі: Михайло безслідно зник на каторзі, Соня одна виростила дитину, Марфа продовжує чекати, удивляючись в очі дорослого сина свого коханого.

Новела несе печать притчовості — важливого прихованого висновку (чи ідеї), до якого приходиться автор і якого непомітно пропонує читачеві. Цей висновок напрошується сам по собі, через усю образну тканину твору. Ось він: любов — почуття, незалежне від свідомості, волі, бажання, моралі, воно ніби дається якоюсь вищою силою, тому мусить залишатися поза осудом чи запереченням,

справжня любов має ораво на існування. У цьому творі письменник спробував розгадати «вічну загадку любові» як писав І. Дзюба, «незбагненність призначення однієї людини іншій»,

60. В.Стус « Як добре те, що смерті не боюсь я »

Як добре те, що смерті не боюсь я
і не питаю, чи тяжкий мій хрест.
Що вам, богове, низько не клонюся
в передчутті недовідомих верств.
Що жив-любив і не набрався скверни,
ненависті, прокльону, каяття.
Народе мій, до тебе я ще верну,
і в смерті обернуся до життя
своім стражденним і незлим обличчям,
як син, тобі доземно поклонюсь
і чесно гляну в чесні твої вічі,
і чесними сльозами обіллюсь.
Так хочеться пожити хоч годинку,
коли моя розів'ється біда.
Хай прийдуть в гості Леся Українка,
Франко, Шевченко і Скворода.
Та вже! Мовчи! Заблуканий у пущі,
уже не ремствуй, позирай у глиб,
у суще, що розпукнеться в грядуще
і ружею завітне коло шиб.

(вийшов друком у 1986 р.)

Літературний рід: лірика.

Жанр: ліричний вірш.

Вид лірики: патріотична і філософська.

Провідний мотив: незламність, здатність залишатися людиною за будь-яких обставин.

Віршовий розмір: ямб.

У поезії-заповіті «Як добре те, що смерті не боюсь я...» Стус точно передбачає свою долю: незламність перед мучи-телями-суддями, концтабір, загибель у неволі на далекій чужині й славне повернення на Батьківщину по смерті. «Сувора простота проступає крізь ці мужні рядки... Зійшли з душі поета сумніви, давні образи, досади, ясним і чистим зором дивиться він в обличчя часу й простору. І на далекій відстані, за тисячі кілометрів, за снігами й судами, за зрадами й тюрмами, за годинами й десятиліттями проступають риси тих, заради кого він діяв і творив», — зауважує Ю. Солод. Ця поезія безпосередньо перегукується з віршем «Як умру, то поховайте...» Т. Шевченка.

61. « О земле втрачена , явися!..»

О земле втрачена, явися
бодай у зболеному сні

і лазурове простелися,
пролийся мертвому мені!
І поверни у дні забуті,
росою згадок окропи,
віддай усеблагій покуті
і тихо вимов: лихо, спи!..
Сонця клопочуться в озерах,
спадають гуси до води,
в далеких пожиттєвих ерах
мої розтанули сліди.
Де сині ниви, в сум пойняті,
де чорне вороння лісів?
Світання тіні пелехаті
над райдугою голосів,
ранкові нашепти молільниць,
де плескіт крил, і хлюпіт хвиль,
і солодавий запах винниць,
як гріх, як спогад і як біль?
Де дня розгойдані тарілі?
Мосянжний перегуд джмелів,
твої пшеничні руки білі
над безберегістю полів,
де коси чорні на світанні
і жаром спечені уста,
троянди пуп'янки духмяні
і ти — і грішна, і свята,
де та запади́ста долина,
той приярок і те кубло,
де тріпалася лебединя,
туге ламаючи крило?
Де голубів вільготні лети
і бризки райдуги в крилі?
Минуле, озовися, де ти?
Забуті радощі, жалі.
О землі втрачена, явися
бодай у зболеному сні,
і лазурово простелися,
і душу порятуй мені.

Літературний рід: лірика.

Жанр: ліричний вірш.

Вид лірики: патріотична.

Провідний мотив: мрія про повернення на рідну землю.

Віршовий розмір: ямб.

Про твір: перебуваючи в засланні, В. Стус з ніжністю згадує рідний край, який пізнавав змалку і який залишився теплим спогадом: «сонця хлюпочуться в озерах», «світання тіні пелехаті над райдугою голосів», «плескіт крил і хлюпіт хвиль»... Настрій ліричного героя емоційно піднесений,

проте до жорстокої реальності читача повертає питання «де», яке звучить рефреном. Оптимістично звучать останні рядки вірша: «і лазурово простелися, і душу порятуй мені». Ліричний герой (читай В. Стус) сподівається, що спогади про рідний край порятовують його душу від несправедливості й зневіри. Вірш «О землі втрачена, явився!..» належить до невольницької лірики.

Ліричний герой поезії сумує, страждає в розлуці з рідною землею, він пригадує забуті дні — «сині ниви», «перегуд джмелів», «лет голубів» і її — «грішну і святу», кохану. І просить «землю втрачену», щоб явилася вона йому хоч уві сні — дати силу, порятувати зболену душу.

62. І. Драч «Балада про соняшник»

Жанр: балада (модерна).

Провідний мотив: талант бачити красу в повсякденні.

Віршовий розмір: верлібр.

До золотого фонду української поезії ввійшла «Балада про соняшник» (1962). Це — глибоко асоціативний сюрреалістичний твір про природу мистецької творчості, таїнство пробудження творчого духу в людині. Жвавий сільський підліток із щирою душею й багатою уявою пережив дивне видиво: він бігав навипередки з вітром, рвав груші-гнилички, купався біля млина, стрибав на одній нозі, щоб вилити воду з вуха, — і раптом побачив сонце,

Красиве засмагле сонце,
В золотих переливах кучерів,
У червоній сорочці навипуск,
Що їхало на велосипеді,
Обминаючи хмари у небі...

Це видиво назавжди змінило душу героя, звичайний хлопець став «соняшником». Сонце - традиційно в І. Драча — символізує вічне духовне джерело життя, а от соняшник — справжнього митця, який поєднує в собі два прагнення — порив в височінь, до сонця й закорінення в рідну землю.

Драч реформував жанрові можливості балади, відкинувши традиційні легендарно-історичні, героїчні й фантастичні її атрибути, але залишивши ліро-епічну структуру, напружений сюжет... У його баладах ліричний суб'єкт уміє миттєво осягнути світ, побачити в ньому щось дивне, неповторне, якусь нову грань, яка не всім відкривається.

У «Баладі про соняшник» побутова конкретика, універсальність і велич життя поєднані в цілісність, читацьке світосприймання пов'язане відчуттям неперервності руху й відкриттям краси в повсякденному житті. Уже початок балади незвичний: соняшник, цей невід'ємний атрибут українського пейзажу й національного світовідчуття, зазнає метаморфоз... Соняшник у баладі — то хлопець: поет майстерно застосовує фольклорний мотив перевтілення (коли дівчина стає тополею, юнак — явором). Драч поєднує в одній площині реальні деталі з метафоричним узагальненням, застосовує асоціативне мислення, унаслідок чого реальні предмети стають символами... Водночас образ сонця набуває метафоричного смислу й символізує поезію, тобто сонце-поезія трансформується в образі звичайнісінького сільського дядька...

Образи соняшника й сонця цементують структуру поезії, вони надзвичайно прозорі: читачеві зрозуміло, що поет нерозривно пов'язаний із реальним життям, яке дає можливість самореалізуватися творцеві. Відкриття краси, духовності, що набувають космічного, сонячного виміру, неможливі без «земного», реального буття, яке творча особистість переплавляє у витвори мистецтва (М. Ткачук).

63. Ліна Костенко «Страшні слова, коли вони мовчать»

Рік: 1980

Збірка: «Неповторність»

Жанр: філософська лірика

Провідний мотив: значення слова в житті людини, сутність поетичного мистецтва.

Інші наявні мотиви: пошуки свіжого, оригінального; творчість як категорія краси.

Віршовий розмір: ямб

Вид римування: перехресне

Роздуми Л. Костенко про значення слова в житті людини, про сутність поетичного мистецтва висловлені у вірші «Страшні слова, коли вони мовчать...» (саме цим твором завершується збірка «Неповторність»). Авторка звіряється: слова — ніби живі згустки, що ввібрали в себе радощі й болі багатьох людей, які їх промовляли. Чутлива душа поета усе це вловлює, тому з побожним страхом ставиться до слова. Тим паче, коли усвідомлює своє надскладне завдання: кожне слово треба вимовити, як уперше, треба сказати так, як до тебе ніхто й ніколи не говорив. Лише тоді це буде справжня поезія — *«завжди неповторність, // якийсь безсмертний дотик до душі»*.

Страшні слова, коли вони мовчать,
коли вони зненацька причаїлись,
коли не знаєш, з чого їх почать,
бо всі слова були уже чиймись.

Хтось ними плакав, мучився, болів,
із них почав і ними ж і завершив.
Людей мільярди, і мільярди слів,
а ти їх маєш вимовити вперше!

Все повторялось: і краса, й потворність.
Усе було: асфальти й спориші.
Поезія — це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі.

64. «Українське альфреско»

(1989)

Літературний рід: лірика.

Жанр: ліричний вірш.

Вид лірики: філософська.

Провідні мотиви: розрив живого зв'язку між поколіннями, між селом і містом.

Віршовий розмір: ямб.

Літературознавці про твір. Альфреско — це фреска, виконана водяними фарбами по сирій штукатурці, часто з ідилічним сюжетом. Ось і тут постає нібито ідилія традиційного українського

сільського світу. Щоб змалювати його, авторка використовує відомі кожному українцеві з дитинства фольклорні образи-архетипи¹ — шлях, долина, біла хатка, дід і баба, курочка ряба, лелека та інші.

Одначе поступово в цій лагідній, милій картині вгадуємо страшну трагедію героїв, усієї нашої нації — розрив живого зв'язку між поколіннями, між селом і містом. У діда й баби «сусідські діти шовковицю їдять», свої ж діти й онуки не приїжджають, гордують, цураються. Світ, у якому живуть старенькі, казково чарівний, світлий, затишний. Але нема кому розказувати казку про курочку рябу, «остання в світі казка сидить під образами» — з відходом господарів увесь цей дивосвіт, це осердя української душі зникне.

Трагізм ситуації підкреслює останнє щемливе уособлення: «Навшпиньки виглядають жоржини через тин» (В. Пахаренко).

Над шляхом, при долині, біля старого граба,
де біла-біла хатка стоїть на самоті,
живе там дід та баба, і курочка в них ряба,
вона, мабуть, несе їм яечка золоті.

Там повен двір любистку, цвітуть такі жоржини,
і вишні чорноокі стоять до холодів.
Хитаються патлашки уздовж всієї стежини,
і стомлений лелека спускається на хлів.

Чиєсь дитя приходить, беруть його на руки.
А потім довго-довго на призьбі ще сидять.
Я знаю, дід та баба - це коли є онуки,
а в них сусідські діти шовковицю їдять.

Дорога і дорога лежить за гарбузами.
І хтось до когось їде тим шляхом золотим.
Остання в світі казка сидить під образами.
Навшпиньки виглядають жоржини через тин...

65. «Маруся Чурай»

Ліна Костенко звертається й до широких епічних полотен. Найвідоміше серед них — історичний роман у віршах «Маруся Чурай». Твір написано в роки вимушеного мовчання поетеси, надрукувати його вдалося тільки 1979 р.

Історично-фольклорна основа твору

Маруся Чурай — напівлегендарна народна поетеса-піснярка. За переказами, народилася близько 1625 р. в Полтаві в родині козака Гордія Чурая. Через вільнолюбну, горду натуру батько мусив тікати на Січ, брав участь у багатьох протипольських повстаннях. Якось у бою потрапив у полон і був страчений. Вважається народним героєм, оспіваний у думі.

Маруся виростала з матір'ю, їх обох шанували в Полтаві — через славного батька, а також завдяки Марусиному дару складати й співати чудові пісні.

Вважають, їй належать такі відомі пісні, як «Засвіт встали козаченьки», «Летить галка через балку», «Віють вітри, віють буйні», «Ой не ходи, Грицю», «Ой Боже ж мій, Боже, милий покидає», «На городі верба рясна», «В кінці греблі шумлять верби» та ін.

Вона була вродливою дівчиною — стрункою, чорнявою, кароокою, з косою до колін. До неї залицялося багато парубків, особливо упадав за нею Іван Іскра (за деякими даними, син відомого гетьмана Якова Іскри-Острияниці). Але Чураївна любила іншого — Григорія Бобренка... А втім, усі колізії долі дівчини, які доносять М.Дерегус. до нас народні перекази, докладно змальовано в романі Маруся Чурай Л. Костенко.

Таємнича постать «дівчини з легенди», трагічна історія її кохання приваблювали багатьох митців: Л. Боровиковського («Чарівниця»), С. Руданського («Розмай»), В. Самійленка («Чураївна»), М. Старицького («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці»), О. Кобилянську («У неділю рано зілля копала»). І все ж най-панорамніше, найбільш історично й психологічно вмотивовано долю Марусі вдалося змалювати саме Л. Костенко.

Поштовхом до написання роману стала одна з пісень Марусі Чурай — «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», за основу якої взято традиційну фольклорно-романтичну колізію: любов — зрада — помста.

Проблематика й композиція

Тематично й композиційно роман надзвичайно складний, багаторівневий, багатопроблемний. Він «нагадує кристал, у якому безліч граней» (В. Панченко).

За своєю суттю це — глибоко національний твір. Ліна Костенко здійснила величезну дослідницьку роботу, щоб якомога точніше, зриміше показати, «оживити» Україну XVII ст. Письменниця спершу осягнула, відчула її сама, а згодом, працюючи над романом, відкрила її й для нас, обезсмертила в Слові.

Серед порушених у творі проблем:

- таїна, сила й незбагненна, часто безжальна логіка любові;
- фатальне зіткнення духовного й матеріального, піднесеного й приземленого в людському житті;
- доля як наслідок вибору між цими цінностями;
- шляхетність і вірність як шлях порятунку, пристосуванство й зрада як шлях до загибелі;
- творець і суспільство, нелегка, але висока місія митця в історії свого народу;
- слава й трагічна боротьба народу за свою державність

Така широка проблематика роману й зумовила необхідність ускладненої, «багаторусної» композиції. В основі твору — дві наскрізні взаємопов'язані сюжетні лінії: доля Марусі й доля України. Вони прочитуються не лише в конкретно-історичній площині, а й у понадчасовій: Маруся — неповторна, одухотворена, творча особистість, яку намагається поглинути дріб'язковий, егоїстичний, безжальний буденний світ; Україна — сильна й прекрасна країна, яка протягом століть прагне здобути свободу, державність, але цьому заважають інтриги сусідів і підступність своїх перевертнів.

Композиція твору струнка: роман складається з дев'яти розділів, розвиток подій — лінійний, ускладнений ретроспекціями (спогади Марусі). Кожен фрагмент твору стає доповненням великого полотна й водночас не руйнує цілісності.

Перший розділ, у якому йдеться про суд над Чураївною, знайомить майже з усіма персонажами, які діятимуть далі. Тут започатковані головні сюжетні лінії й проблеми, починається досить активне розкриття характерів.

Головне завдання *другого розділу* «Полтавський полк виходить на зорі» І створенні панорамного образу українського народу, який воює за свою волю. Полтавський полк, що вирушає в похід, — наскрізний образний мотив роману. Третій розділ «Сповідь» подано у формі спогадів (внутрішніх монологів, потоку почуттів) головної героїні. Тут найповніше розкрито її душу. Зі спогадів Марусі дізнаємося про історію її нещасливого кохання, яку подано на титюкп

Третій розділ «Сповідь» подано у формі спогадів (внутрішніх монологів, потоку почуттів) головної героїні. Тут найповніше розкрито її душу. Зі спогадів Марусі дізнаємося про історію її нещасливого кохання, яку подано на широкому етнографічно-побутовому тлі полтавського життя XVII ст.

Четвертий розділ «Гінець до гетьмана» розширює просторові межі твору. Бачимо вже не тільки Полтаву, а й більшу частину України. Значну увагу авторка приділяє образу Богдана Хмельницького, який постає мудрим, виваженим політичним і військовим діячем — творцем української держави.

У *п'ятому розділі* «Страта» сюжет максимально драматизовано. Такий хід, здається, доречнішим був би аж перед фіналом твору. Однак авторка знаходить можливості зберігати емоційне, психологічне напруження на всіх етапах оповіді.

Шостий розділ «Проща» знову виводить читача з власне полтавського на всеукраїнський обшир. Мандрівний дяк, з яким подорожує Маруся, робить споглядання рідного краю осмисленим. «Проща» є своєрідним інтелектуальним центром роману, бо тут відбувається осягнення історії України, проблем її існування.

Останні три розділи — «Дідова балка», «Облога Полтави», «Весна, і смерть, і світле воскресіння» — поєднані одним сюжетним стрижнем — облогою Полтави польським військом. Зосередження на цих подіях умотивовує жанрову специфіку роману як історичного. У цих розділах також продовжується й завершується розробка основних характерів.

Художнє втілення основних проблем

Як і більшість творів Л. Костенко, роман побудовано на різкій антитезі, контрасті високого й низького, матеріального й духовного. Такий визначальний конфлікт «Марусі Чурай».

Для українця того часу основним був осілий, селянський спосіб життя. У цьому сенсі цілком типовий образ — Бобренчиха, яка закопалася в землю, «як кріт». Маруся ж з її духовним буттям, моральним максималізмом — рідкісний виняток у цьому прагматичному, приземленому світі.

Точно каже Грицева мати: Марусине серце «горде і трудне». Трудне — бо не визнає компромісів, відкидає напівпочуття, мучиться самотою, прагнучи справжності й повноти в усьому, у коханні — передусім. Але «нешчасливе щастя» Марусі в тому, що її «горде і трудне» серце, не питаючись розуму, вибрало саме Гриця Бобренка. У почутті любові є якась ірраціональна стихія, що самовладно полонить людину.

На відміну від Марусі Гриць — якраз типова, звичайна людина. Його душа розчахнута, роздвоєна між небом і землею, духовним поривом і практичним розрахунком. Більшість людей переживає таку ж роздвоєність, як і Гриць. Тут найголовніше — зробити правильний вибір, щоб не занепасти себе. Гриць робить вибір хибний — слабодухо дозволяє затягнути себе в болото буденщини, а відтак

утрачає лицарську гідність, щирість, красу, окриленість душі (козацькі чесноти) — усе те, за що Маруся, напевне, й покохала його. ж

Думаючи у візниці про свою непросту любов, Маруся знаходить вельми точні слова, які пояснюють першопричину їхньої трагедії: *Моя любов чолом сягала неба, А Гриць ходив ногами по землі.*

Дивовижно перегукуються ці колізії з епохою, у яку авторка створювала роман.

Ліна Костенко підкреслює: Маруся й Гриць представляють дві протилежні життєнастанови, два полярні типи людей. Цільність характеру, краса душі Марусі виростають із гармонійних стосунків її батьків. А роздвоєність Грицевої душі — це, вочевидь, продовження життєвої поразки його батька — запорозького козака Бобренка, що «став домашніх хоругв хорунжим» й опинився під п'ятою своєї вічно незадоволеної дружини. Від життєвого вибору людини залежить і характер її смерті. Марусин батько загинув як хоробрий козак — страшною, мученицькою, але славною смертю, про його героїчну загибель співають кобзарі, а батько Гриця згинув, як і жив (потонув у річці). Та й Гриць прийняв зовсім не козацьку смерть. Отже, людина — єдина потенційно вільна істота на землі, У будь-яку епоху, при будь-яких обставинах вона може вибирати свій шлях.

Авторка зовсім не приховує складності проблеми: за будь-який вибір доводиться платити. Такі люди, як Гордій Чурай, Маруся, вибирають шлях правди, честі, совісті й тому бідують, а часто й гинуть у несправедному світі, але здобувають славу. Такі ж люди, як Гриць, намагаються поєднати непоєднанне, постійно скочуються до компромісів із сумлінням і зрештою стають на дорогу зради.

Доля героїні тісно переплітається з долею України, усієї нації, саме завдяки тому, що Маруся — піснярка, поетеса:

Коли в похід виходила батава, —	Звитяги наші, муки і руїни
її піснями плакала Полтава.	безсмертні будуть у її словах.
Що нам було потрібно на війні?	Вона ж була як голос України,
Шаблі', знамена і її пісні.	що клекотів у наших корогах!

Так Л. Костенко показує роль митця в історії, у долі народу, Батьківщини. Завдяки своєму талантові проста дівчина з Полтави стала душею України. Адже пісенним словом виражала сутність свого часу, окрилювала людей.

Не випадково ставленням до пісні персонажі роману виявляють рівень своєї духовності. Так, полтавські міщани здебільшого розмежовують пісню та її творця. Це свідчить, що митець залишається незрозумілим і приреченим на самотність. Натомість на захист Чураївни та пісні як єдиного цілого стають духовні побратими Марусі — Іван Іскра, Лесько Черкес і сам Богдан Хмельницький.

Коли Маруся усвідомила зраду коханого, вона відмовилася жити. Аби заглушити нестерпний душевний біль, дівчина шукала фізичної смерті, натомість смерть знайшла Гриця. Від цього біль переріс усі межі й ніби викинув Марусю в інший світ. Не випадково на суді вона мовчить — її зовсім байдуже суєтне життя, вона-на самоті із собою, зі своїм болем, єдиний порятунок од якого — смерть.

Та не такий фінал судився дівчині, попереду її чекало очищення й воскресіння, Вельми важливий у структурі роману розділ «Проща». Поховавши матір, Маруся йде на прощу до Києво-Печерської лаври. Перед її очима постає виснажена безперервними війнами українська земля, на якій

«споконвіку скрізь лилася кров», Співпереживання людського болю очищає душу від болю особистого, примушує вирватися зі смертного кола мовчання, самоти.

Як наслідок — з'являється життєрадісна яснота й «усміхненість» діда Галерника (розділ «Дідова Балка»). Цьому «самітникові і химернику» будь-яку лиху годину допомагали переживати презирство до смерті й зневага до ворога. Галерник -яскраве уособлення мудрої, життєрадісної, завзятої, невмирущої української душі. Тема нездоланності, підготовлена розповіддю про химерного мешканця Дідової Балки, продовжується і в розділі восьмому — «Облога Полтави». Над долею Полтави і над долею Марусі Чурай нависає одне й те ж питання: бути чи не бути? І якщо Марусине життя згасає, то Полтаві, Україні — таки всупереч усьому бути! Адже знову оживає Дідова Балка, увесь сплюндрований край.

В останньому розділі вічний колообіг, нескінченність життя демонструє картина весняного пробудження природи. Маруся відчуває подих цього мінливого й невичерпного, прекрасного й трагічного, неповторного, як пісня, як музика, життя. З її піснями полтавський полк знову вирушає в похід. Триває боротьба за волю України, і пісня Марусі Чурай теж стає часткою цієї боротьби, часткою душі народу.

66. Івана Багряного "Тигролови"

1946 р.

Літературний рід: епос.

Жанр: пригодницький роман.

Тема: зображення трагічної долі людини-особистості в радянському тоталітарному режимі.

Головна ідея: перемога добра над злом; за будь-яких обставин кожен передусім має бути Людиною.

Головні герої: Григорій Многогрішний (молодий український інженер-авіатор); родина Сірків: Наталка, Гриць та їхні батьки — Денис Сірко й Сірчиха; майор НКВС Медвин.

Сюжет: утеча Григорія Многогрішного з «ешелону смерті» (етапного спецпотягу НКВС, що перевозив смертників ГУЛАГу до Сибіру) — перебування Григорія в родині Сірків — поїздка головного героя з названим братом Грицьком Сірком до Хабаровська — переслідування Григорія — зустріч Многогрішного з Медвиним у тайзі й розправа з майором — утеча закоханих Григорія й Наталки за кордон СРСР (події відбуваються в 30-х роках ХХ ст.).

Літературознавці про твір. Цим твором, на думку Юрія Шевельова, Іван Багряний утвердив саме «український пригодницький роман, український своїм духом, усім спрямуванням своїх ідей, почуттів, характерів». Основним композиційним принципом, за яким побудовано роман, є принцип дихотомії, тобто сюжетні лінії розгортаються паралельно, протиставляються і зіставляються. Григорію Многогрішному протистоїть майор НКВС Медвин, цей новітній тигролов, який переслідує волелюбного українського юнака, не прирученого тоталітарним режимом «тигра». Григорій — правнук гетьмана Дем'яна Многогрішного (1668-1672), який боровся проти окупації України московськими царями, через що його заслали на каторгу до Сибіру. У такий спосіб романіст підкреслює спадкоємність волелюбних

ідей українців і головного героя, коріння якого сягають часів Запорозької Січі. Образ Григорія Многогрішного набуває символічного значення: він уособлює нескорену й волелюбну Україну, кращі сини якої борються за її незалежність.

Уже в зав'язці «Тигроловів» змальовано два експреси, які мчаться сибірськими просторами. Ці поїзди автор порівнює з драконами. Один із них («шістдесят вагонів-коробок — шістдесят суглобів у дракона») — це «ешелон смерті», яким везуть на каторжні роботи в'язнів. Серед них і Многогрішний, який на ходу вистрибує з вагона і цим сміливим вчинком вселяє в серця численних в'язнів надію, що зі сталінським режимом можна й потрібно боротися. Другий ешелон — комфортабельний експрес — віз партійну еліту, ударників, інженерів, авіаторів, прокурорів, військових, працівників «революційної законності», які чинили беззаконня, одне слово, «відповідальних товаришів». Отже, існує два світи в одній державі — світ репресій, пекла, мук, п'їтьми і світ ілюзорного раю, примарного вільного життя. Так вимальовується антилюдяний образ радянської імперії (М. Ткачук).

Першим великим твором І. Багряного був роман «Звіролови» (1944; 1946 р. перевидано вже під назвою «Тигролови»). Цей твір він написав за 14 днів, перебуваючи в Західній Україні. Спершу його було надруковано у львівському журналі «Вечірня година» в 1944 р. Місцеві вчителі рекомендували своїм вихованцям прочитати цей роман. Невдовзі його було перекладено німецькою мовою й видано в м. Кельні трьома накладами, а також перекладено англійською, французькою, голландською та іншими мовами. Загальний тираж роману становив три мільйони.

Сучасники письменника згадують, що книжка мала великий попит у закордонних читачів, особливо в Західній Німеччині — її купували молоді до свят або до першого причастя. Жваво відгукнулася на нього й німецька критика, яку «захоплюючий пригодницький роман» приваблював і цікавим сюжетом, і майстерними, уражаючими описами, і сильними характерами.

Роман одразу високо оцінив В. Винниченко, передбачаючи велике творче майбутнє авторові, і зауважив: «Він не може пройти безслідно в психіці читача».

В основі «Тигроловів» — пережиті події під час заслання автора на Далекий Схід, де він пізнав і суворі закони тайги, і життя українців-переселенців, і смертельну небезпеку. Прототипом Григорія Многогрішного був сам автор. Тому роман написано на одному подиху.

Іван Багряний: *«Мені не треба було нічого вигадувати. Життя товпилось в моїй душі і виривалося, як Ніагара. Країну, про яку я писав, я любив, як свою другу батьківщину, хоч і потрапив у неї невольником... Я не просто писав, я — живі і упивався тим життям, повтореним з такою страшною силою, що перевищує силу реальності на багато разів».*

«Тигролови» написано в пригодницькому жанрі. Загалом у традиції української літератури цей жанр не був особливо популярний, а тому й недостатньо розроблений. У той час Багряний виступав своєрідним новатором.

Інша річ, що митець ніяк не міг впливати на цей процес, як і брати в ньому фактичну участь — його твори було заборонено в УРСР, що тривало до 1990-х років.

Однак візьмемо до уваги, що роман І. Багряного за ідейно-стильовою структурою вирізняється з-поміж подібних творів. Він не лише пригодницький, а й містить усі ознаки індивідуального стилю

письменника, на якому позначилося його неоромантичне світовідчуття. За стильовими ознаками це неоромантичний пригодницький роман. У ньому:

- інтригуючий, динамічний сюжет;
- напружена фабула: читач постійно перебуває в емоційному напруженні;
- головний герой — романтична, сильна, мужня особистість, яка перемагає;
- проблема свободи людини, її боротьба за своє визволення;
- наскрізна гуманістична ідея перемоги добра над злом;
- промовиста символіка; зворушливий любовний мотив у сюжеті.

Звернімо увагу на інтригуючу зав'язку в романі: бачимо стрімкий потяг-експрес, який мчить на Далекий Схід. Це вражаючий символічний образ, який уособлює напружене, складне життя української людини у ХХ ст. У ньому терзаються роздумами про своє майбутнє звичайні люди, яких перетворено на безправних зеків. З-поміж них засуджений на 25-літнє ув'язнення Григорій Многогрішний. Він тікає з поїзда, як із жорстокої, занедбаної реальності, потрапляє на живописний острівцець у тайзі, що зветься Зеленим Клином, наче в мрію-казку.

У творі ця назва має не так реальний, як символічний зміст. Тут живуть українці, колишні утікачі й вигнанці, яких колись розкуркулено радянською владою. Тут вони створили свій, особливий український світ, наповнений моральною чистотою і гармонією, духовністю, потягом до краси. Атмосфера в родині старого Сірка, яка прийняла й порятувала Григорія, — тепла, довірлива, домашня. Українці здавна славилися своєю гостинністю й доброзичливістю. Звернімо увагу: отямившись уранці, Григорій уражений інтер'єром хати Сірків, який так подібний до його рідногодому в Україні. Це також символічна деталь.

Сувора мати-природа цього Уссурійського краю готова прийняти, обігріти, нагодувати всіх добрих людей. Саме такою змальовує її автор (він же був і художником!) — яскравими, укрупненими мазками. Для української літератури це екзотичні (незвичайні, дивовижні) пейзажі, створені на основі вражень митця.

Саме на тлі такої пишної багатовікової природи розквітає кохання Григорія до доньки Сірка Наталки. Без подібної зворушливої любовної історії немислимий жоден романтичний твір. Образ цієї української дівчини І. Багрянний виписав з особливою любов'ю й ніжністю. Він покликаний уособити всі найкращі риси нації, навіть ті, які він хотів би розвинути, закріпити. Зокрема, це волелюбність, усвідомлення своєї належності до древнього роду, гідність, гуманність, стійкість у різних ситуаціях, рішучість, сміливість, що якимось природно, закономірно поєднано з ніжністю, ліричністю, жіночністю.

Проте сюжет твору далекий од мрійливої сентиментальності, навпаки — він напружений, динамічний, у ньому постійно відчувається мотив небезпеки. Більше того: сюжет символічний. Сірки займаються незвичайним і небезпечним заняттям: виловлюють у тайзі тигрів — гордих, сильних і грізних звірів. На цьому автор акцентує по-особливому, адже проблема свободи у творі — основна. Звернімо увагу: ці люди звірів не убивають, а лише ловлять, бо вони надто цінують будь-яку свободу. Недарма у двобої з тиграми вони є рівносильні, так само горді й незалежні.

Інша паралельна лінія сюжету — полювання майора НКВС Медвина за молодим «тигром», нескореним Григорієм Многогрішним. Він підступно вистежує його в тайзі, щоб у слушний момент убити. Проте в цьому двобої однозначно перемагає Григорій — цим мовби кидає «виклик цілій системі». Українці Зеленого Клину загалом протистоять силам зла, яке тут уособлено в образі Медвина, протистоять і перемагають. Інакше бути не може — письменник щиро вірить у перемогу добра. Усі стильові засоби в романі підпорядковані утвердженню цієї ідеї, усі герої створені також за певним задумом. Вони «живуть» у творі не зовсім самостійно, як би це було у творі реалістичному, а

за «вказівкою» автора, хоча логіку розвитку кожного характеру не порушено, дія розвивається природно. І в цьому полягає майстерність письменника.

Образ Григорія Многогрішного, цього достойного правнука гетьмана Демона Многогрішного, наповнено в романі досить багатограним, глибоким змістом. Він виписаний живими, хоча й дещо ідеалізованими, як для всякого романтичного твору, фарбами. Водночас поєднав у собі суцвіття кращих рис українського національного характеру. З його образом пов'язано втілення основної ідеї твору. Тому він зміг зробити, здавалося, неможливе, — вистрибнув на ходу зі спецеше-лона в ніч, невідомість, ураз змінивши неволю на свободу, смерть на життя. Адже він урятувався, бо його підібрали люди з тайги, його земляки-українці. Отже, він не скорився системі, не став покірним рабом — і цим уже подав приклад усім іншим в'язням, подав їм надію на визволення.

В образі Григорія чимало символічного, що передано за допомогою багатьох художніх деталей. Ними автор мовби наголошує на важливих для кожного українця моментах з історії народу. Наприклад, Григорій родом із Трипілья; марить спогадами про Холодний Яр; за фахом він інженер-авіатор (тобто «крилата» людина); він уразливий до людського горя й несправедливості (звернімо увагу на його моментальну щирі реакцію на ридання української дівчини).

Найголовніше, що через цей образ нескореного бунтівника І. Багряний довів важливість для кожного за будь-яких обставин не розгубити своє душевне багатство, зберегти в собі людину, повноцінну, самодостатню, вільну особистість, яка зможе проявити активну життєву позицію, перемогти зло.

67. Є. Маланюк «Стилет чи стилос?»

Рік: 1924

Жанр: філософська, громадянська лірика

Ідея: роль слова, митця в житті суспільства

Віршований розмір: ямб (перший склад ненаголошений, другий наголошений)

Римування: перехресне

Вірш «Стилет чи стилос?..» (1924) дав назву першій збірці поета. Автор долучається до споконвічної естетичної дискусії: митець може витати в далекому від життя світі мрій, понадземної краси, незворушного спокою чи має боротися за вдосконалення реального світу наближення його до ідеалу, до Бога? Ці дві настанови символізують у вірші взяті з давнини образи — стилет і стилос (стилет — це холодна зброя, різновид кинджала; стилос — загострена паличка для писання на вкритій воском дощечці).

Протилежність настанов увиразнюють також прислівники «тут», «там». Ситуація вибору для митця надзвичайно складна: герой «пливе» по непевній воді («тут») і його манять «береги краси» («там»). Хоча «тут — жаха набряклий вітром обрій», усе ж героя більше захоплює-таки «веселий галас бою», тож він продовжує плисти в «безмежжя», яким «зачарований». Так ранній Маланюк відчув трагічну дилему свого життя. Трагічна доля батьківщини, честь чоловіка, воїна, оборонця спонукають його брати в руки стилет: «Як в нації вождя нема // Тоді вожді її — поети!»

Однак митець не відкладає вбік і стилос. Не випадково він утілює свою концепцію творчості в таких подібних зовні предметах-символах, які ще й так співзвучно іменуються — стилет і стилос.

У кінці 80-х — на початку 90-х рр. ХХ ст. процес оновлення української літератури набув значної сили. Зміни в суспільному житті країни, зокрема розпад СРСР, відбилися і в розвитку літератури. Нове покоління письменників і поетів прагнуло подивитись на навколишню дійсність по-новому, а не під кутом методу «соцреалізму». У літературі почали з'являтися нові теми, зрештою змінився і підхід до творчості. Отже, говорячи про українську літературу кінця ХХ ст., традиційно наголошують на світоглядно-мистецькому напрямі, що в останні десятиліття прийшов на зміну модернізму, — постмодернізму як основному художньому напрямку літератури 90-х років ХХ ст. І хоча стосовно постмодернізму і досі не припиняються дискусії, зупинимось на тому, що більшість дослідників вважає, що український постмодернізм зародився у 1980-х рр. і пов'язаний з іменами Ю.

Андруховича, О. Ірванця, В. Неборака (літературне угруповання «Бу-Ба-Бу»), а пізніше і з представниками таких груп, як «Пропала грамота»: Ю. Позаяк, В. Недоступ; «Лу-Го-Сад»: І. Лучук, Н. Гончар; «Нова дегенерація»: І. Андрусяк, І. Ципердюк та інші.

До визначальних рис постмодернізму слід віднести поєднання різних стильових тенденцій, часткову опозиційність до традиції, універсальність проблематики, позачасовість і позапросторовість зображення, епатажність, зміну функцій автора та героя, культ незалежної особистості, потяг до архаїки, міфу, колективного позасвідомого, прагнення поєднати істини різних націй, культур, релігій, філософій, іронічність, пародійність тощо.

Сучасні літературні угруповання:

Асоціація українських письменників

Утворена 6—8 березня 1997 р. на установчих зборах АУП (118 учасників). Організація АУП має за мету подолання структурно-ідеологічного змертвіння в письменницькому середовищі України, що виникло через неспроможність керівництва Спілки письменників України (СПУ) реформувати структуру та концептуальні засади Спілки письменників до рівня відповідності вимогам сучасної ситуації (як соціальної, так і світоглядної). Ставши в опозицію до СПУ, АУП проголосила своїми критеріями фаховість, подолання колоніального синдрому в українській літературі, відкритість світовим світоглядним та стильовим надбанням ХХ ст. Вступ до АУП відбувається на підставі запрошення від Координаційної Ради АУП (23 особи). Президентом АУП було обрано Ю.

Покальчука, віце-президентами Володимира Моренця, Ю. Андруховича, І. Римарука і Тараса Федюка. 4—5 лютого 2000 року відбувся II конгрес АУП (68 учасників), на якому Президентом АУП було обрано Т. Федюка, віце-президентами І. Римарука, В. Моренця, С. Жадана і О. Кривенка. З'їзд констатував наявність в Асоціації організаційної кризи, викликаної відсутністю працівників офісного апарата і професійних менеджерів.

БУ-БА-БУ

«Бурлеск-Балаган-Буфонада». Літературне (насамперед) угруповання, що складається з Ю. Андруховича (Патріарх), В. Неборака (Прокуратор) та О. Ірванця (Підскарбій). Літутгру-пування засноване 17 квітня 1985р. у Львові. Період найактивнішої діяльності Бу-Ба-Бу (23 концертні поетичні вечори) припав на 1987—1991 рр. Апофеозом Бу-Ба-Бу став фестиваль «Ви-вих-92», коли головну фестивальну акцію склали чотири постановки (1—4.10.1992) поезоопери Бу-Ба-Бу «Крайслер Імперіал» (режисер С. Проскурня). У 1996р. друкований проект «Крайслер Імперіал» («Четвер-6»)

практично завершив «динамічний період» існування Бу-Ба-Бу. В 1995р. у львівському видавництві «Каменяр» вийшла книга «Бу-Ба-Бу».

Літугрупування стало втіленням карнавального необароково-го мислення, притаманного метаісторичній карнавальній культурі людства. Соціальним фундаментом метаісторичного карнавалу в Україні став підсвідомий масовий синдром зламу, що супроводжував розпад імперії і викликав дві метапсихічні складові: суспільну депресію і масову карнавальну сміхову рефлексію на катаклізм системи. Творчість учасників Бу-Ба-Бу в межах самого літугрупування стала ситуативно-концептуальним мистецьким відгуком на суспільну рефлексію. Бу-Ба-Бу заснувало свою Академію.

«Музейний провулок, 8»

Літературний «неокласичний гурт». Виник 1990р. з ініціативи В. Бориспольця, О. Бригинця та В. Жовнорука. 1992р. видано колективну збірку «Гуманітарна допомога/Humanitare Hilfe» (українською та німецькою мовами).

«Нова дегенерація»

Поетичне літугрупування, існувало у 1991—1994 рр., складалось з трьох літераторів, вихідців з Івано-Франківської області — Івана Андрусяка, Степана Процюка та Івана Ципердюка. У 1992 р. літугрупування видало три перші збірки названих поетів під однією обкладинкою. Загальна назва цього проекту була також «Нова дегенерація». Передмову написав Ю. Андрухович. Тексти членів «Нової дегенерації» перебувають у дискурсивній сфері неомодерних літературних практик.

Орден чину ідіотів

(ОЧІ)

Товариство літераторів, художників, культурологів, філософів. Входять зокрема: Назар Гончар, Роман Козицький, Володимир Костирко, Андрій Крамаренко, Іван Лучук, Ігор Драк. Декларація ОЧІ прийнята 31 липня 1995 року у Львові. Слово «ідіот» трактується товариством в первісному грецькому значенні цього слова: власник себе. Керівний орган: рада Двох (І. Лучук, Р. Козицький). «Гімн Ідіотів» складено приблизно на мотив сучасного австрійського гімну (автори: І. Лучук, І. Драк). Кожен з членів Ордену має світське і дійове звання, титул.

ЛуГоСад

Поетичний гурт, заснований у 1984 р. львівськими поетами Іваном Лучуком, Назаром Гончаром, Романом Садловським. У 1986 р. вони видали (все в одному примірнику) альманах ЛуГоСад I і ЛуГоСад II, а також збірки Н. Гончара «Усміхнений Елегіон» та Р. Садловського «Антологія». «Методологічна основа» творчості ЛуГоСаду — теорія поетичного ар'єргарду (ідея і аргументування лугосадівсько-ар'єргардної теорії — Т. Лучук). У лютому 1994 р. відбулася академічна наукова конференція «Літературний ар'єргард», присвячена 10-літтю ЛуГоСаду (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ). Окремі вірші лугосадівців перекладені німецькою, польською, білоруською, словацькою, болгарською, англійською, італійською мовами. До 15-річчя гурту готується тритомник ЛуГоСаду.

Пропала грамота

Літературне угрупування трьох київських поетів: Юрка Поза-яка, Віктора Недоступа та Семена Либоня. Існувала в кінці 80-х — на початку 90-х рр. «Пропала грамота» була заявлена як авангардний проект. У 1991 р. «Пропала грамота» випустила книгу з однойменною назвою.

Пси Святого Юра

Літературна майстерня, неофіційне творче об'єднання із семи українських письменників, які таким чином вирішили шукати не стільки естетичної (з цієї точки зору всі вони були й залишаються досить різними), скільки професійно-цехової єдності (спільне обговорення рукописів, формування альманахів, взаємне редагування та коригування). Ідея такої спільноти виникла серед групи авторів (Ю. Покальчук, Ю. Андрухович, І. Римарук) під час міжнародного круїзу «Хвилі Чорного моря» на борту корабля «World Renaissance» і остаточно сформувалась у вигляді маніфесту в стінах афінського готелю «Св. Юрій Ликаветський» (листопад 1994 р.). До літмайстерні увійшли, крім згаданих, В. Герасим'юк, В. Медвідь, В. Неборак, О. Ірванець. Останній приблизно через рік із міркувань цілковитої творчої незалежності з майстерні вийшов, натомість до Псів приєднався Т. Федюк. Єдиний поки що альманах «Пси святого Юра» (Львів, 1997р.) зафіксував первинний склад майстерні, оскільки формувався ще 1995 р. Альманах являє собою досить симптоматичний зразок «поєднання непоєднуваного» і досьогодні перебуває серед найжвавіше обговорюваних новинок сучасного літературного процесу. Концепційну добірку «псячих» творів також опубліковано «Сучасністю» (1997, № 3).

Творча асоціація «500»

Об'єднання авторів та літдіячів, за віком приналежних до постмодернізму 90-хр. Утворилась 1993р. в Києві. Разом з Державним музеєм літератури України Творча асоціація «500» організувала ряд поетичних вечорів під гаслом «Молоде вино». Активними учасниками ТА в 1993—1994 рр. були М. Розумний, С. Руденко, Р. Кухарук, В. Квітка, А. Кокотюха та інші. У 1993р. ТА упорядкувала і в 1994р. видала антологію поезії ІЮ-х рр. «Молоде вино». У 1995 р. була видана антологія прози 90-х «Тексти». У 1997р. під егідою ТА «500» був проведений Всеукраїнський фестиваль поезії «Молоде вино». Співробітництво з видавництвом «Смолоскип» та численні літературні вечори, проведені активістами ТА у великих містах України у 1994—1996 рр., сприяли популяризації творчого доробку учасників ТА.

Юрій Андрухович

Юрія Андруховича часто називають «патріархом української модерної літератури», «живим класиком», «постмодерним скандалістом». Поет та письменник.

Юрій Андрухович — автор поетичних збірок «Небо і площі» (1985), «Середмістя» (1989), «Екзотичні птахи і рослини» (1991). 2004 р. вийшла друком перша за останні десятиліття поетична збірка Ю. Андруховича «Пісні для мертвого півня», що складена з оригінальних віршів-верлібрів, у яких кожен перший рядок написано англійською мовою.

Як прозаїк дебютував армійськими оповіданнями, написаними в середині 80-х років і опублікованими в журналі «Прапор» (1989). Вони відбивали світ буднів радянської армії. Своєю пізнішою прозою (романи «Рекреації», «Московіада», «Перверзія») письменник творить майстерну ілюзію посткомуністичної, постколоніальної дійсності.

Оксана Забужко

Письменниця є автором трьох оригінальних поетичних книжок: «Травневий іній» (1985), «Диригент останньої свічки» (1990) та однієї перекладної англійською мовою, виданої в Торонто – «Королівство Повалених статуй» (1996). Прозові твори: Оксана Забужко є автором повісті «Інопланетянка» (1992), роману «Польові дослідження з українського сексу» (1994р.), повісті «Казка про калинову сопілку» (1999р.), оповідань «Сестро, сестро», «Дівчатка» (1999р.), «Я – Мілена», «Інструктор із тенісу» (2001р.). Автор численних статей та есеїв у вітчизняній та зарубіжній періодиці. Кандидат філософських наук, віце-президент українського Пенцентру. Стипендіат фонду Фулбрайта (1994р.), лауреат літературних премій фонду імені Гелен Лапіка (США, 1996) та Фонду Всесвітнього Зобов'язання (США, 1997р.).

Нині мешкає у Києві, працює в Київському інституті філософії.

Ігор Римарук

Про життя і творчість коротко:

Ігор Миколайович Римарук народився 4 липня 1958 року в селі М'якоти на Волині. Поет. Закінчив факультет журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка. Працював у пресі та видавництвах. Багаторічний головний редактор журналу «Сучасність», завідувач редакції сучасної української літератури видавництва «Дніпро».

Упорядник антології нової української поезії «Вісімдесятники» (1990, Едмонтон).

Вірші Римарука перекладали багатьма мовами світу, друкували в англо-, іспано-, польсько-, російсько-, румунсько-, шведсько-, німецькомовних антологіях української поезії.

Восени 2008 року на одній із вулиць Львова поета збила автівка. Через кілька днів він помер.

Похований 6 жовтня на Личаківському цвинтарі.

Основні твори (збірки віршів)

1984 – «Висока вода»

1988 – «Упродовж снігопаду»

1991 – «Нічні голоси»

1996 – «Goldener Regen» («Золотий дощ», німецькою та українською мовами)

2000, 2002 - «Діва Обида»

2007 – «Бермудський трикутник»

2009 – «Сльоза Богородиці»

2011 – «Доброе время Твое» («Твій добрий час», у російських перекладах Наталії Бельченко та Володимира Ільїна та в картинах Сергія Слепухіна)

2012 – «Божественний вітер: останні вірші»

Нагороди

Лауреат Національної премії ім. Т.Шевченка (2002). Був Президентом Асоціації українських письменників. Був радником міністра культури з питань книговидання (2007).

Утворення Асоціації українських письменників (АУП). Сучасний літературний процес

 Травень 3rd, 2014 admin

1997

Ідея утворення Асоціації українських письменників (АУП) виникла під час роботи III з'їзду Спілки письменників України в жовтні 1996 р. Літератори, незгодні з творчими та організаційними принципами й традиціями, «совецького», як вони вважали, об'єднання письменників, подали заяви про вихід із СПУ.

Асоціація утворена 6-8 березня 1997 р. на установчих зборах АУП (118 учасників). До складу АУП увійшли, зокрема: Юрій Андрухович, Наталка Білоцерківець, Юрій Винничук, Василь Герасим'юк, Павло Гірник, Василь Голобородько, Сергій Жадан, Оксана Забужко, Олександр Ірванець, Анатолій Кичинський, Дмитро Кремінь, Олександр Кривенко, Мирослав Лазарук, Іван Лучук, Іван Малкович, В'ячеслав Медвідь, Петро Мідянка, Володимир Моренець, Костянтин Москалець, Віктор Неборак, Борис Нечерда, Юрко Покальчук, Василь Портяк, Ігор Римарук, Микола Рябчук, Дмитро Стус, Людмила Таран, Тарас Федюк та інші.

Організація АУП має за мету подолання структурно-ідеологічного змертвіння в письменницькому середовищі України, що виникло через неспроможність керівництва СПУ реформувати структуру та концептуальні засади Спілки письменників до рівня відповідності вимогам сучасної ситуації (як соціальної, так і світоглядної).

Першим президентом АУП було обрано *Юрія Покальчука*, віце-президентами Володимира Моренця, Юрія Андруховича, Ігоря Римарука й Тараса Федюка.

13 листопада 1997 р. Міністерством юстиції України було зареєстровано Всеукраїнську громадську організацію «Асоціація українських письменників».

Протягом перших двох років Асоціація провела низку широких презентаційних заходів: у Львові — «Наші в місті», «Вогні великого міста», в Одесі — фестиваль сучасного українського мистецтва «Південний хрест», АУПівські фестивалі відбулися в Києві, Харкові, Чернівцях, Кіровограді.

Протягом 4 років АУПівці тричі ставали лауреатами Національної премії ім. Т. Г. Шевченка.

19 квітня 2001 р. Асоціація набула статусу Всеукраїнської творчої спілки.

На сьогодні членами Асоціації є 158 письменників, що працюють у 17 регіональних організаціях України.

Елітарна та масова література — два потоки сучасного літературного процесу. Елітарні твори (від франц. *élite* — краще, добірне) вирізняються інтелектуальною та естетичною ускладненістю, наявністю багатого підтексту та зашифрованої образності; часто суттєву роль у них відіграють літературний і культурний контексти. Такі твори потребують активного, освіченого і розвиненого читача, який би у процесі знайомства з текстом залучався до «співтворчості». Масова література — це розважальна й дидактична белетристика, яка друкується великими накладками і є складовою «індустрії культури». Використовуючи стереотипи масової свідомості й популістську стратегію завойовування публіки, а також примітивізуючи художні відкриття «високої» літератури. Такі твори Передбачають спрощене, «комфортне»

читання, їхні типові ознаки — пригодницький або звulгаризований романтичний сюжет, який має зовнішню напружену динаміку і часто щасливий фінал — «хепі-енд».

Постмодернізм

Світоглядно-мистецький напрям, що в останні десятиліття ХХ ст. приходить на зміну модернізму. Цей напрям — продукт постіндустріальної епохи, епохи розпаду цілісного погляду на світ, руйнування систем — світоглядно-філософських, економічних, політичних.

Вперше термін «постмодернізм» згадується у 1917 р., але поширився він лише наприкінці 1960-х рр. спершу для означення стильових тенденцій в архітектурі, спрямованих проти безликої стандартизації, а невдовзі — у літературі та малярстві (поп-арт, оп-арт, «новий реалізм», геленінг та ін.).

Популярності постмодернізму сприяли міркування філософів Ж. Дерріди, Ж. Батая, Ж.-Ф. Ліотара, М. Фуко. Постмодерністи, завдяки гiркому історичному досвідові, переконалися у марноті спроб поліпшити світ, втратили ідеологічні ілюзії, вважаючи, що людина позбавлена змоги не лише змінити світ, а й осягнути, систематизувати його, що подія завжди випереджає теорію. Прогрес визнається ними лише ілюзією, з'являється відчуття вичерпності історії, естетики, мистецтва. Реальним вважається варіювання та співіснування усіх (і найдавніших, і новітніх) форм буття. Принципи повторюваності та сумісності перетворюються на стиль художнього мислення з притаманними йому рисами еkleктики, тяжінням до стилізації, цитування, переінакшення, ремінісценції, алюзії. Митець має справу не з «чистим» матеріалом, а з культурно освоєним, адже існування мистецтва у попередніх класичних формах неможливе в постіндустріальному суспільстві з його необмеженим потенціалом серійного відтворення та тиражування.

Визначальні риси постмодернізму:

- культ незалежної особистості;
- потяг до архаїки, міфу, колективного позасвідомого;
- прагнення поєднати, взаємодоповнити істини (часом полярно протилежні) багатьох людей, націй, культур, релігій, філософій;
- бачення повсякденного реального життя як театру абсурду, апокаліптичного карнавалу;
- використання підкреслено ігрового стилю, щоб акцентувати на ненормальності, несправжності, протиприродності панівного в реальності способу життя;
- зумисне химерне переплетення різних стилів оповіді (високий класицистичний і сентиментальний чи грубо натуралістичний і казковий та ін.; у стиль художній нерідко вплітаються стилі науковий, публіцистичний, діловий тощо);
- суміш багатьох традиційних жанрових різновидів;
- сюжети творів — це легко замасковані алюзії (натяки) на відомі сюжети літератури попередніх епох;
- запозичення, перегуки спостерігаються не лише на сюжетно-композиційному, а й на образному, мовному рівнях;
- як правило, у постмодерністському творі присутній образ оповідача;
- іронічність та пародійність.

Серед перших виразно постмодерністських творів — романи У. Еко «Ім'я троянди» (1980), П. Зюскінда «Запах» (1985), Д. Апдайк «Версія Роджерса» (1985).

Постмодернізм у сучасній українській літературі виявляється в творчості Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, О. Уляненка, С. Прощока, В. Медведя, О. Забужко та інших.

Літературні угруповання (Бу – Ба – Бу, «Нова дегенерація», «Пропала грамота»), сучасні часописи та альманахи.

Сучасні літературні організації, угруповання, товариства, школи (відгалуження української літератури) « Вісімдесятники »	Василь Герасим'юк, Ігор Римарук, Іван Малкович, Оксана Забужко, Оксана Пахльовська, Іван Козаченко
Національна спілка письменників України (НСПУ, оновлена в 1991 р. (I з'їзд), 1996 р. (II з'їзд), 2001 р. (III з'їзд)	Понад 1,5 тис. членів. До 2001 р. - очолював Ю. Мушкетик, з 2001 р. - В. Яворівський

Асоціація українських письменників (АУП), з 1997 р.	Понад 100 письменників, президент - Юрій Покальчук, згодом - Тарас Федюк
«Бу-Ба-Бу» (Бурлеск, Балаган, Буфонада), з 1985 р., м. Львів	Юрій Андрухович, Віктор Неборак, Олександр Ірванець
«Нова дегенерація», з 1992 р., м. Івано-Франківськ	Іван Андрусяк, Іван Ципердюк, Степан Процюк
«Пропала грамота», з 1991 р., м. Київ	Віктор Недоступ, Семен Либонь, Юрко Позаяк
«Західний вітер», з 1992 р. м. Тернопіль	Віталій Гайда, Борис Щавурський, Василь Махно, Гордій Безкоровайний
«ЛуГоСад», з 1986 р., м. Львів	Іван Лучук, Тазар Гончар, Роман Садловський
«Червона фіра», з 1991 р., м. Харків	Сергій Жадан, Ростислав Мельників, Іван Пилипчук та ін.

Сучасну літературно-художню періодику складають друковані та електронні журнали, часописи та газети, які містять художні твори різних жанрів, розділи літературної критики, есеїстики, публіцистичні матеріали тощо, пов'язані з культурно-мистецькою тематикою, а також видання, що, окрім літературного, мають культурологічне, мистецьке чи громадсько-політичне спрямування.

Сучасний ринок літературної періодики нестабільний, його основу складають добре відомі авторитетні видання, що існують уже тривалий час, і поживляють нові видання, які майже щороку з'являються на книжковому ринку чи у віртуальному інформаційному просторі.

Найстабільніший сегмент ринку літературної періодики впродовж тривалого часу складають журнали, що виходять під егідою Спілки письменників України. Саме завдяки функціонуванню цього органу та державній підтримці, вони визначаються як відносно чисельністю, так і тривалістю існування (окремі з них існують ще з 1920—30 х рр.). Серед спілчанських часописів, заснованих ще в першій половині ХХ ст., варто згадати журнали «Дніпро», «Вітчизна» та «Дзвін». За час свого розвитку ці видання дотримувалися визначених концепцій як щодо змісту, так і формально. У незалежній Україні вони мало в чому змінили свою концепцію, мало пристосувалися до ринкових умов, тому їхній суспільний статус і популярність у сучасних умовах поступово втрачається, як і вагомість у літературно-критичному дискурсі.

Більшість дослідників літературної періодики з виокремлюють харківський часопис «Березіль», який також є органом НСПУ (спільно зі Спілкою художників України). Одноосібно в цьому сегменті ринку стоїть щомісячний «часопис незалежної української думки» «Сучасність». Видання засноване ще 1961 року в Німеччині, згодом видавалося в США; в Україні видається з 1992 року. Унікальність «Сучасності» — в можливостях презентації української літератури закордоном і навпаки, висвітлення літературних та культурологічних явищ української діаспори на сторінках українського видання. За тривалу історію розвитку часопис зайняв належне місце в літературному дискурсі України і діаспори, особливо у 1980 х і 1990 х роках, коли презентував не лише твори молоді літератури, явища «вісімдесятництва» і літературу «дев'ятдесятників», а й був простором для проведення численних дискусій авторів різних літературних напрямів, критиків України і закордону. 2008 року, після нетривалої перерви, журнал відновив свою діяльність в оновленому форматі.

Хронологічно одним із перших серед новостворених часописів літературного спрямування був незалежний культурологічний часопис «І», заснований у Львові 1988 року. За час свого видавничого життя часопис дещо змінив концепцію, збільшив наклад, завоювавши свого читача не лише у Львові, а й по всій Україні. «І» — один з найкреативніших часописів в багатьох аспектах змісту і формату видання. Сьогодні його зміст переважно культурологічного характеру, проте його літературна частина заслуговує особливої уваги серед поціновувачів мистецтва слова.

Серед видань, які завоювали постійних читачів і поціновувачів сучасної літератури — криворізький літературно-культурологічний журнал «Кур'єр Кривбасу», що виходить з 1994 року під керівництвом Г. Гусейнова. Видання вирізняється досить широким спектром висвітлення сучасного літературного процесу, а тому матеріали, що публікуються у часописі мають своїх читачів серед найрізноманітніших категорій споживачів. З поміж інших літературно-культурологічних видань «Кур'єр Кривбасу» називають винятково «літературним», а його роль чи не найвагомішою в літературному процесі межі століть.

Не можна оминати увагою чи не єдиний спеціалізований критичний часопис «Критика». Видання позиціонує себе як «всеукраїнський часопис літературно-критичної думки» і видається з 1997 року. Часопис об'єднав фахових літературознавців, істориків, культурологів, письменників, серед яких є знані імена і молоді дослідники, він представляє думку не лише українських науковців і критиків, а й представників діаспори та світових літераторів. Варто лише назвати імена авторів статей: Микола Рябчук, Соломія Павличко, Вадим Скуратівський, Дмитро Затонський, Дмитро Наливайко, Мирослав Попович, Ярослав Грицак, Юрій Андрухович, Богуміла Бердиховська, Юрко Прохасько, Сергій Жадан, Богдана Матіяш, аби зрозуміти, що часопис пропонує інтелектуальну розмову про літературу. Попри звинувачення часопису в орієнтуванні на вузьке коло читачів, часопис усе ж один із найдоступніших серед таких видань і за змістом матеріалів, і за наявністю у книготорговій мережі, щоправда, досі не став запотребований серед широкої читацької аудиторії філологів.

Нове тисячоліття знаменувало появу нових літературних часописів. Першою ластівкою і водночас відкриттям нового формату літературного часопису став центральноевропейський часопис «Потяг'76», організований Ю. Андруховичем та О. Бойченком.

У лютому 2006 року вийшов друком перший випуск нового літературно-критичного часопису «Київська Русь». Часопис, очолюваний Д. Стусом, сьогодні займає особливе місце в системі сучасної літературно-художньої періодики і може слугувати взірцем концепції сучасного літературно-критичного часопису з новаторським підходом до впорядкування літературного матеріалу та сучасної поліграфії.

2007 року у Львові з'явився літературно-мистецький журнал-книга «Provocatio: поезія, проза, есеї».

Ринкові умови, реалії літературного процесу та інші чинники спричинилися до того, що на книжковому ринку зуміла втриматися незначна кількість літературно-художніх журналів. Окремі припинили своє існування, окремі змінили формат, окремі втратили наклад (яскравий приклад — журнал «Всесвіт», який із 70 ти тисяч примірників у 1990-х роках сьогодні обмежився 1,5—2 тисячами. Загалом наклад більшості літературних часописів сягає 1—2 тисячі примірників, що вкрай мало для літературних видань; більшість із них не передплачують навіть бібліотеки.

Значно доповнюють ринок літературних часописів — альманахи. Ці видання також репрезентують сучасний літературний процес, є його невід'ємною частиною і часом користуються більшим попитом у поціновувачів сучасної літератури, аніж періодичні видання. Серед таких: «Молода нація», «Нова проза», «ЛітАкцент», літературний альманах Форуму видавців у Львові та інші.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Тропи

ЕПІТЕТ (від гр. epitheton — додаток) — художнє означення певних особливостей зображуваного предмета. У ролі епітета виступають прикметники (зелений став), прислівники (сплять щасливо), іменники (Україна-мати), дієприслівники (співають ідучи). Розрізняють зорові епітети (сизий вечір), слухові (дзвінкий голос), нюхові (духмяна трава), метафоричні (залізний характер), постійні (в народній поезії: сира земля, темний ліс, сірий вовк тощо).

Епітет як художнє означення слід відрізнити від логічного означення, котре відбиває основний, загальнозначущий зміст предмета, тоді як художнє означення — лише певну індивідуальну властивість його з погляду автора: біла крейда — срібна крейда; цегляна хата — весела хата.

ПОРІВНЯННЯ — вид тропу, уподібнення одного предмета чи явища іншому, у якому названо обидва порівнювальні елементи. «Ніч — мов криниця без дна» (М. Рильський). Відомі різні типи порівнянь.

1) Утворені з допомогою сполучників як,

мов, наче, неначе, ніби.

Заспіваю, зарідаю, Як мала дитина.

(Т. Шевченко)

2) Безсполучникові.

«Наш народ — океан» (П. Тичина).

3) Утворені за допомогою іменника в орудному відмінку.

Синє море звірюкою То стогне, то виє.

(Т. Шевченко)

4) Заперечні.

Не тополю високою Вітер нагинає, Дівчинонька одинока Долю зневажає.

(Т. Шевченко)

Останні характерні для народної поезії.

По той бік гора, по сей бік гора, Поміж тими крутими горами Сходила зоря.

Ой то ж не зоря — дівчина моя

З новенькими та відерцями По водицю йшла.

МЕТАФОРА (від гр. *metaphora* — перенесення) — один з основних тропів, уподібнення одних предметів і явищ іншим за певними схожими ознаками. Наприклад: «За думою дума роєм вилітає» (Т. Шевченко). Тут плин думок уподібнюється летові рою бджіл. Різновидами метафори є уособлення і символ.

В уособленні неживому предмету надаються властивості живої істоти (інколи вживається термін персоніфікація).

Верба слуха соловейка, Дивиться в криницю.

(Т. Шевченко)

Вже червоніють помідори,

І ходить осінь по траві.

(М. Рильський)

Символ — традиційне, усталене, постійне уподібнення: червона калина — дівчина, дуб зелений — хлопець, чайка — удова та ін. Метафори бувають прості й розгорнуті або багатокomпонентні. Останні широко представлені в «Слові о полку Ігоревім».

Солнце ему грозою путь заступае, Ночь стонуши ему грозою птиц убуди; Свист зверин вста,

Збися див кличет верху древа,

Велит послушати землі незнаеме...

ПЕРСОНІФІКАЦІЯ (від лат. *persona* — особа і *facio* — роблю) — вид метафори, надання предметам, явищам природи і тваринам властивостей людини. «Плачуть голі дерева, плачуть солом'яні стріхи...» (М. Коцюбинський). «Плакала осінь, плачуть в полі тополі, шепотіли лани» (А. Панів). Часто вживається в казках, байках, легендах.

АЛЕГОРІЯ (від гр. *allos* — інше і *agogeuo* — говорю) — іносказання, троп, у якому ідеї, думки, абстрактні поняття через уподібнення передаються в конкретних образах. Аллегорія — це розгорнута метафора.

Аллегорична мова характерна для байок, казок про тварин, притч, загадок тощо. Часто використовується письменниками в умовах політичної цензури для утвердження певних ідей, викриття негативних суспільних явищ.

МЕТОНІМІЯ (від гр. *metonimia* — перейменування) — вид тропу, заміна назви предмета іншою на підставі суміжних зв'язків. Метонімія має багато різновидів. 1) Заміна назви твору ім'ям автора: читаю Шевченка, вивчаю Грушевського. 2) Заміна назви людей назвою країни, міста, певного місця: гомоніла Україна, Київ святкує, театр готує виставу. 3) Заміна назви предмета одним із його атрибутів: чорні бушлати піднялися в атаку. 4) Заміна назви речі назвою матеріалу, з якого вона зроблена: жінка вся

в золоті, машина їде по асфальту. 5) Заміна назви дії назвою знаряддя дії; гостре перо сатирика; завершили розгром танки. 6) Заміна назви посуду назвою його вмісту: з'їсти тарілку, випити склянку. 7) Заміна назви речі назвою людини: машиніст зупинився в степу, водій підвіз мене до хати.

СИНЕКДОХА (від гр. *synekdoche* — співвіднесення) — один із видів тропу, оснований на зміні назв предметів за кількісною ознакою.

1) Заміна множини на однину:

На бій за волю сміло йди, Ворожі пута розривай. І всіх трудящих вже буди: «Вставай, робітнику, вставай!»

(М. Тарновський)

2) Заміна однини на множину:

Ми всі в пісенному розгоні, Ми всі в веселому вині.

(В. Бобинський)

3) Заміна видового поняття родовим: мій добрий звір (собака).

4) Заміна родового поняття видовим: бережи копійку (гроші)'.

Синекдоха є різновидом метонімії. Часто синекдохой вважають заміну назви предмета частиною.

ГІПЕРБОЛА (від гр. *hyperbolu* — перебільшення) — вид тропу, в основі якого лежить надмірне перебільшення тих чи інших властивостей зображуваних людей, предметів і явищ. Гіпербола сприяє глибокому й виразному розкриттю суттєвого й типового. Часто вживається в народній поезії для характеристики героїчних подій, билинних богатирів, негативних героїв. Використовується і як засіб гумору.

У Остапа Вишні рибалка говорить: «Сома мені доводилося бачити такого завбільшки, як комбайн, тільки трохи довшого».

ОКСИМОРОН (від гр. *oxymoron*, *oxys* — дотепний, *moros* — безглуздий) — вид тропу, в якому поєднуються протилежні за значенням поняття, внаслідок чого виникає якісно нове визначення предмета (живий труп, розумний дурень, гарячий сніг).

Од молдованина до фіна На всіх языках все мовчить.

(Т. Шевченко)

СИМВОЛ (від гр. *symbolon* — умовний знак) — у філософському розумінні — предметний чи мовний знак, широке узагальнення сутності речей і явищ як результат пізнавальної діяльності людини. Символ є таким же давнім, як і людська свідомість, оскільки символізація, в основі якої лежить уподібнення, правила за основний засіб пізнання світу. Міфологічні образи богів і героїв були символами людей та їхніх стосунків.

Давньогрецький філософ Платон вважав, що в космосі вічно живуть ідеї — символи речей матеріального світу. Символізація впливає із самої природи літератури як форми художнього пізнання істини. Ф. Шеллінг стверджував, що поетична творчість є «одвічна символізація». Будь-який образ є символом більшої чи меншої міри узагальнення, і, навпаки, всякий символ в літературі є образом. Конкретний образ і глибинний сенс його виступають в структурі символу як два полюси. Переходячи в символ, образ втрачає конкретність, але залишається його глибинний зміст. Такими є «вічні образи» Прометея, Дон Кіхота, Гамлета, Фауста. Ознаки символу — загальнозначущість смислу, невизначеність, багатозначність. Проблема символу — одна із надзвичайно важливих у філософії та естетиці. У сучасних міфологічних теоріях (Е. Кассіре́р, К. Юнг та ін.) простежується тенденція ототожнення символу й міфу. В літературознавстві символ розглядається як один із тропів — уподібнення, яке набуло постійного значення: червона калина — дівчина, сокіл — парубок, чайка — вдова. Але образи-символи можуть нести в собі і більш конкретне узагальнення: Каменярі, Вічний революціонер, Наймити у І. Франка, марево (*Fáta morgana*) у М. Коцюбинського, рушник у А. Малишка та ін.

АФОРИЗМ (від гр. *aphorismos* — визначення) — лаконічний, відточений вислів, у якому узагальнено якусь оригінальну думку. Народні афоризми — прислів'я, приказки. Авторські афоризми — крилаті слова, що належать письменникам, філософам, іншим відомим людям.

Художній образ - це узагальнена і разом з тим конкретна картина людського життя чи навколишнього світу, що створена творчою уявою митця.

Мета образу: передати загальне через одиничне, не наслідуючи дійсність, а відтворюючи її.

Ознаки образу:

- предметність
- змістове узагальнення та описовість
- образи деталей, обставин.
- змістові образи: індивідуальні, загальнолюдські

Класифікація образів за об'єктом змалювання:

- образи-персонажі
- образи-пейзажі (картина літнього поля в новелі "Intermezzo")
- образи-речі (мотовило у повісті "Кайдашева сім'я")

- образи-емоції (Моя втома у новелі "Intermezzo")
 - образи-поняття (ганьба, честь...)
- образи-події (розгортання конфліктів у творі)
 - образ-інтер'єр
- образ-символ (Україна, доля у Т. Шевченко)
 - образ-алегорія

Класифікація образів за способом творення і сприйняття:

- слухові
- зорові
- дотикові
- смакові
- запахові

Типи співвідношення між чуттєвим образом та його ідеєю:

- Автологічні образ - це образ, в якому чуттєвий образ і його значення належать до одного кола явищ, є самозначущим: образ-гротеск та ін.
- Металогічні образ - це образ, в якому чуттєвий образ та ідея належать до різного кола явищ: образ-символ, образ-алегорія, образ-підтекст.

Теоретико-літературні поняття

Лірика - поряд з епосом і драмою один з основних літературних родів, у якому життя відображається через передачу почуттів, переживань, думок людини в певних обставинах; під впливом певних подій.

Умовна класифікація за мотивами та основним ідейним спрямуванням:

- громадянська лірика - лірика із соціальною та національною проблематикою, у якій представлено глибоке розуміння поетом сучасного життя і ставлення до нього: суспільно-політична, патріотична (В. Симоненко «Лебеді материнства»);
 - філософська лірика - лірика, спрямована на філософське осмислення світу (творчість Ліни Костенко, збірка Б.-І. Антонича «Зелена Євангелія»);
 - пейзажна лірика - зображення природи, настроїв ліричного героя, викликаний її спогляданням, філософськими та медитативними міркуваннями з приводу художнього осмислення світу; характерним є принцип паралелізму, що будується на контрастному зіставленні або гармонійній єдності внутрішнього світу людини з природою (Т. Шевченко «Зоре моя вечірняя...»);
 - інтимна лірика - поетичні твори, у яких ідеться про сердечні переживання, прояви любові ліричного героя тощо (В. Сосюра «Так ніхто не кохав»);
 - релігійна лірика — поетичне звернення до Бога, вираження релігійних почуттів і переживань (В. Стус «В мені уже народжується Бог»);
 - сатирична лірика — викриття, осмислення засобами сатири вад суспільства і людини (Т. Шевченко «Кавказ»),

Традиційна жанрова класифікація:

- Гімн - урочистий твір символічно-програмового змісту (І. Франко -«Гімн»),

- Сонет - старовинна канонічна форма вірша, складається з чотирнадцяти рядків 5-стопного або 6-стопного ямба, двох чотиривіршів (катренів) і двох тривіршів (терцетів) (М. Рильський «Чернігівські сонети»),

- Елегія - вірш, у якому виражені настрої смутку, журби, задуми, меланхолії (П. Тичина «Похорон друга»),

- Ода - хвалебна пісня або вірш про якусь видатну особу чи подію (І. Драч «Ода совісті»),

- Пісня - невеликий поетичний твір, призначений для співу.

- Епіталама - весільний вірш на честь молодих.

- Епітафія - надмогильний поетичний напис, що вшановував покійного.

- Епіграма - невеликий дотепний вірш з несподівано, граційно завершеною кінцівкою, у якому висміювали певні вади людей чи суспільства.

- Ідилія - невеликий віршовий твір, у якому поетизується сільське життя (Т. Шевченко «Садок вишневий коло хати»).

- Курйозні вірші - мають незвичайний зовнішній вигляд (акровірші, азбучний вірш, фігурний вірш тощо).

- Лірична поема - великий поетичний твір, у якому розгортається широка панорама почуттів, переживань і думок ліричного героя, з відсутністю епічного сюжету (М. Рильський «Слово про рідну матір»).

- Ліро-епічний твір - такий віршовий художній твір, у якому показуються вчинки персонажів (наявний сюжет) і разом з тим у прямій формі виявляється ставлення автора до цих вчинків (ліричні відступи). Таким чином, в одному творі поєднуються епічні сюжетно-розповідні елементи і властива ліриці емоційність, віршова форма і ліризм.

Основні ліро-епічні жанри:

- віршований роман (роман у віршах);

- поема;

- ода;

- байка;

- дума;

- історична пісня;

- балада тощо.

Балада - невеликий ліро-епічний твір казково-фантастичного, легендарно-історичного або героїчного змісту з драматично напруженим сюжетом.

Дума - великий ліро-епічний твір переважно героїчного змісту про важливі історичні події (найчастіше про боротьбу українського народу проти іноземних загарбників), близький до історичних пісень і билин.

Історичні пісні - це народні ліро-епічні твори про важливі історичні події та конкретних історичних осіб.

Художній образ - це узагальнена картина людського життя і навколишнього світу (людина, природа, предмет, подія, явище), утілена в індивідуальну мистецьку форму творчою уявою письменника.

Ліричний герой - особа, думки і почуття якої виражаються в ліриці.

Ліричні вірші пишуть переважно від першої особи, часто ототожнюють ліричного героя і автора, хоч їх слід відрізняти. Ліричний вірш не можна розглядати тільки як частку реальної біографії поета. Лірика - це розповідь «про свій час і про себе», створюючи яку автор відбирає найбільш істотне і загальнозначне в житті і типізує його за допомогою художнього вимислу.

Системи віршування

Кількісні: в основу творення ритму покладена кількість часу, яка витрачається на вимову ритмічних одиниць, мелодійність.

- Античний вірш (стопа - сполучення певної кількості довгих і коротких складів, яке повторюється у віршовому рядку і надає йому ритмічного звучання; антична стопа мала від 2 до 4 складів; налічувалося більше 27 видів стоп).

- Фольклорний вірш:

- пісенний — тісний зв'язок тексту і мелодики, усі куплети подібні за будовою, крім граматичних наголосів, мають місце ритмічні;

- речитативний не має поділу на куплети, рядки різні за кількістю складів, виконуються речитативом (співом-проказуванням).

Якісні (ритм досягається рівномірним повторенням складів і (або) наголосів):

- силабічна (рівна кількість складів у віршованих рядках (13 чи 11) з вільним розташуванням наголосів усередині рядка, парним римуванням, наявністю цезури);

- тонічна (однакова кількість наголосів у віршованих рядках за відсутності поділу їх на стопи);

- силабо-тонічна (рівна кількість складів у відповідних рядках, рівномірне чергування наголошених і ненаголошених складів у рядках; одиниця виміру ритму - стопа).

В усіх системах віршування основною ритмічною одиницею є віршований рядок.

Ритмомелодика вірша

Елементи ритмотворення силабо-тонічного вірша:

- наголос;
- стопа;
- розмір;
- пауза;
- рима;
- способи римування;
- строфа.

Наголос (в поезії визначається не фонетичний, а ритмічний).

Стопа — поєднання наголошених і ненаголошених складів, які повторюються в рядку.

*Двоскладова:

- хорей (трохей) — з наголосом на першому складі:

Вічний революційонер -

Дух, що тіло рве до бою,

Рве за поступ, щастя й волю...

(І. Франко)

- ямб - з наголосом на другому складі:

Реве та стогне Дніпр широкий,

Сердитий вітер завива...

(Т. Шевченко)

- пірихій - службова двоскладова стопа з обома ненаголошеними складами;

- спондей — службова двоскладова стопа з обома наголошеними складами; *Трискладова:

- дактиль - з наголосом на першому складі:

З раннього ранку дотізьної ніченьки

Голкою денно верти...

(П. Грабовський)

- амфібрахій - з наголосом на другому складі:

Любіть Україну, як сонце, любіть,

Як вітер, і трави, і води...

В годину щасливу і в радості мить,

Любіть у годину негоди!

(В. Сосюра).

- анапест - з наголосом на третьому складі:

Наша ціль - людське щастя і воля.

Розум владний без віри основ...

(І. Франко).

- бакхій - службова трискладова стопа з трьома ненаголошеними складами.

Розмір (ураховується кількість стоп у рядку):

Наприклад, двостопний хорей

- тристопний ямб

- чотиристопний дактиль
- п'ятистопний амфібрахій

шестистопний... анапест
 Страшні слова, коли вони мовчать,
 Коли вони зненацька причаїлись,
 Коли не знаєш, з чого їх почать,
 Бо всі слова були уже чиїмись.

(Л. Костенко)

Вид стопи - ямб з пірихієм; віршовий розмір - п'ятистопний ямб.

Пауза - зупинка голосу, коротка перерва під час читання, яка є словорозділом у тексті.

У сполученні з відповідною інтонацією:

- розповідна;

- оклична;

- питальна;

- змістова;

- логічно-інтонаційна;

- ритмічна (цезура - особлива ритмічна пауза всередині віршового рядка, яка ділить його на два піврядки).

Рима - співзвучність закінчень у суміжних та близько розташованих словах у рядках (явище звукове, а не графічне: у римі збігаються звуки, а не букви). Розглядається з останнього наголошеного звука:

1) проста (твориться двома словами)

складна (твориться трьома (чотирма) словами)

2) точна (усі звуки точно збігаються: мила - крила) приблизна (співзвучність неповна: блискавиці - криця)

3) за місцем наголосів у словах, що римується: чоловіча (наголос на останньому складі: невже - береже)

- жіноча (наголос на передостанньому складі: долина - калина)

- дактилічна (наголос на третьому від кінця складі: ясененький - тихесенький)

4) внутрішнє римування (усередині рядка) - надає поезії більшої мелодійності: «Там тополі у полі на воли.» (П. Тичина)

Римування - це особливість розташування рим у віршованому творі, інтервал між ними.

Способи римування:

- суміжне (парне) - римування у строфі першого рядка з другим, третього з четвертим (аабб);

В Путивлі-граді вранці-рано

Співає, плаче Ярославна,

Як та зозуленька кує,

Словами жалю додає.

(Т. Шевченко)

- перехресне (парні рядки римується з парними, непарні - з непарними (абаб));

Ще молитесь, далекий брате,

Серед Звенигородських піль.

Ще не стомились карбувати В коштовних ямбах вічний біль...

(Є. Маланюк)

- кільцеве (охопне): перший рядок римується з четвертим, а другий - з третім (абба);

Мов скарб старий - цей місяць-білозір,

Мов сни старі — ці хмари білопінні.

І бачу я: в тривожному тремтінні Поганська ніч лягла на чорний бір.

(М, Бажан)

Білий вірш - вірш, у якому відсутнє римування, але зберігається чіткий ритм.

Мені зоря сяяла нині вранці, устромлена в вікно.

І благодать - така ясна лягла мені на душу сумиренну, що я збагнув нарешті:

ота зоря - то тільки скалок болю,
що вічністю протягтий, мов огнем...

(В. Стус)

Строфа - найбільша ритмічна одиниця віршованого твору, група віршованих рядків, об'єднаних однією думкою, інтонацією та порядком римування.

Поетичні твори:

- строфічні (поділені на строфи);

- астрофічні (не поділені на строфи).

Строфи:

I. Звичайні строфи:

• 1 моностих (однорядкова строфа):

Тиша - це мова, якою говорить до людини Бог (Б.-І. Антонич).

• 2 дистих (двовірш) - дворядкова строфа із суміжним римуванням

Повій, вітре, на Україну,

Де покинув я дівчину.

(С. Руданський)

• 3 терцет (тривірш) - трирядкова строфа, об'єднана однією римою

Сам лицемірствує з собою,

Хто людським серцем і журбою

Турбується з самохвальбою.

(І. Франко)

• 4 катрен (чотиривірш) - чотирирядкова строфа з різними способами римування

О, принесіть як не надію,

То крихту рідної землі:

Я притулю до уст її і так застигну, так замлію.

(О. Олесь)

• 5 пентина - п'ятирядкова

• 6 секстета - шестирядкова

• 7 септима - семирядкова

• 8 октаверс - восьмирядкова

• 9 нонаверс - дев'ятирядкові

• 10 дециверс - десятирядкова

II. Романські

• Терцина - трирядкова строфа п'ятистопного ямба з римуванням аба, у наступній строфі - бвб і

т.д.

Народе мій, замучений, розбитий, (а)

Мов паралітик той на роздорожжю, (б)

Людським презирством, ніби струпом, вкритий! (а)

Твоїм будущим душу я тривожу, (б)

Від сорому яких нащадків пізних (в)

Палитиме, заснути я не можу, (б)

(І. Франко)

• Секстина - шестирядкова строфа п'яти- або шестистопного ямба з римуванням абаавв.

• Октава - восьмирядкова строфа з п'яти- або шестистопного ямба з перехресним у шести рядках і суміжним у двох останніх римуванням: абабабвв.

• Тріолет - восьмирядкова строфа, у якій повторюються рядки - перший у четвертому та восьмому, другий - у шостому або перший у четвертому і шостому, а другий - у восьмому.

• Рондель - тринадцятирядкова строфа на дві рими, у якій тричі повторюється перший рядок і двічі - другий.

• Сонет - чотирнадцятирядкова строфа п'яти- або шестистопного ямба, що складається з двох чотиривіршів і двох тривіршів з римуванням: абабаб абввдеед (хоч можливі й інші способи римування).

III. Східні

1) Японські

- танка - п'ятирядкова неримована строфа, що складається з п'яти- та семискладових рядків (5-7-5-7-7);

- гайку (хокку) - трирядкова неримована строфа, що постала на основі першої півстрофи танка.

Синя волошка,
Суперниця пірамід,
У вічнім смутку.

(І. Качуровський)

Стильові прикмети японських строф:

- естетизм
- суб'єктивний ліризм
- філософське споглядання картин природи

2) Персько-арабські

- рубаї - чотиривірш, що має закінчену, переважно філософську думку, підкреслену в останньому рядку, і римування ааба. (У світовій літературі - Омар Хайям, в українській літературі - збірка «Рубаї» Д. Павличка (1987), твори М. Ореста).

Верлібр (вільний вірш) - не має строфічної будови, рими, поетичного розміру, а ритм у ньому досягається лише наспівною інтонацією (в українській літературі -

І. Драч, М. Вінграновський, Б. Бойчук, Е. Андієвська та ін.)

Довільний вірш (іноді називають байковим) - вірш, написаний силабо-тонічним розміром (переважно ямбом чи хореем), що складається з різностопних рядків, розміщених довільно.

Вітер.

Не вітер - буря!

Трощить, ламає, з землі вириває...

За чорними хмарами

(з блиском, ударами!),

за чорними хмарами мільйон

мільйонів мускулястих рук...

(П. Тичина)

Синтаксичні фігури

Синтаксичні фігури - своєрідна синтаксична побудова фраз для посилення виразності й емоційності мови та уникнення одноманітності.

• Інверсія (від лат. «перевертання, переставлення») - незвичайна розстановка слів у реченні для того, щоб найбільш значуще слово особливо підкреслити, звернути на нього увагу або увиразнити ритмізованість фрази.

Полюбила чорнобрива Козака дівчина.

(Т. Шевченко)

• Еліпса (від грец. «пропуск, нестача») - пропуск у реченні слова чи словосполучення, яке легко поновлюється з контексту в уяві через зв'язані з ним сусідні слова:

«Аж небо блакитне широкими б'є» (Т. Шевченко) (пропущено слово «крилами»)

Риторичні (патетичні) фігури:

- Патетичне запитання - виражає якісь емоції, відповідь впливає уже з нього самого, не потребує окремого вираження.

Хто вам сказав, що я слабка,

Що я корюся долі?

(Леся Українка)

- Патетичне звертання - звертання до неживих предметів, як до живих, або до відсутніх осіб, як до присутніх.

О рідне слово, хто без тебе я? (Д. Павличко)

- Патетичний оклик (вигук) - вислів почуття у коротких, емоційно-перенасичених словах.

Докучило! Нема мені Вітчизни! (В. Стус)

- Патетичне ствердження - особливе підкреслення незаперечності сказаного мовцем.

Так! Я буду крізь сльози сміятись...

(Леся Українка)

- Патетичне заперечення - зосередження уваги читача на певній думці через пояснення її у формі заперечення або застереження можливого іншого погляду.

Ні, я хочу крізь сльози сміятись...

(Леся Українка)

Анафора (єдинопочаток) - повторення на початку віршованих рядків, строф або речень чи розділів (у прозі) однакових слів чи синтаксичних конструкцій.

Ні попівській тортури,

Ні тюремні царські мури...

(І. Франко)

Епіфора (єдинозакінчення) - повторення однакових слів чи синтаксичних конструкцій у кінці віршованих рядків, строф чи речень, розділів (у прозі).

Усмішка твоя - єдина,

Мука твоя - єдина,

Очі твої - одні.

(В. Симоненко)

Симплока - поєднання анафори з епіфорою.

Чи я в лузі не калина була?

Чи я в лузі не червона була?

(Народна пісня)

Кільце - повторення однакових слів чи синтаксичних конструкцій на початку і в кінці твору або його частини.

Нічка тиха і темна була.

Я стояла, мій друже, з тобою;

Я дивилась на тебе з журбою,

Нічка тиха і темна була...

(Леся Українка)

Антитеза - особливо підкреслене протиставлення протилежних життєвих явищ, понять, думок: «Усі ми в золоті і голі» (Т. Шевченко)

Асиндетон (безсполучниковість) - навмисне пропускання сполучників між однорідними членами з метою відтворення швидкого руху, раптової зміни в явищах.

Зійшлись, побрались, поєднались,

Помолоділи, підросли.

Т. Шевченко)

Полісендитон (багатсполучниковість) - нагромадження у фразі чи строфі великої кількості сполучників з метою уповільнення розповіді, посилення наспівності, підкреслення роздумів мовця.

Рідна мати моя, ти ночей недоспала

І водила мене у поля край села,

І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,

І рушник вишиваний на щастя дала.

(А. Малишко)

Паралелізм - паралельне зображення двох і більше явищ із різних сфер життя (порівняння у формі зіставлення); на відміну від порівняння у паралелізмі змальовувані картини пов'язуються між собою не тільки синтаксично, а й логічно.

При потоці явір,

Явір зелененький,

А у вдови хлопець,

Хлопець молоденький.

(С. Воробкевич)

• Повтор (рефрен) - повторення однакових слів чи виразів, віршованих рядків чи строф у творі з метою звернення на них особливої уваги читачів, підкреслення мелодійності, ритмічності.

Роде наш красний, роде наш прекрасний...

(Народна пісня)

Фонічні засоби

• Евфонія - сукупність звукових явищ, що роблять мову милозвучною, мелодійною.

• Асонанс - зумисно надмірне повторення голосних звуків з метою посилення милозвучності мови.

Ти вчиш любити все, що перемінне

і що незмінне, як незмінний світ...

(М. Рильський)

(Асонанс звуків и та і)

• Алітерація - зумисне надмірне повторення однакових приголосних звуків з метою створення звукового образу зображуваного або посилення інтонаційної виразності мови.

Сипле, стеле сад самотній ,

сірий смуток - срібний сніг...

(В. Кобилянський)

• Какофонія - немилослушне (хаотичне) поєднання звуків мови; навмисне використовується письменниками з метою посилення гумористичного забарвлення творів.

Карл у Клари вкрав корали...

• Звуконаслідування (ономатопея) - імітація засобами мови різних позамовних звукових явищ з метою створити звуковий образ зображуваного.

Пряме звуконаслідування:

«І все отак зозуля: ку-ку!»;

Непряме (імітація звукових явищ добором слів з однорідними звуками):

«дзвін гуде іздалеку» (дз-гу-з-у)

• Паронімія - гра близьких за звучанням слів, коли випадкова схожість звуку використовується для створення нового смислового зв'язку.

Розстріляне відродження

літературно-мистецьке покоління 20-х – поч. 30-х рр. в Україні, яке створило ціннісні твори в літературі, живописі, музиці, театрі й було знищене тоталітарним сталінським режимом.

«Розстріляне Відродження» — так називають митців 20—30 років ХХ століття, які були знищені більшовицьким тоталітарним режимом. У 30-х роках ХХ століття було знищено 80% української творчої інтелігенції, серед них багато письменників.

Літературно-мистецьке покоління «Розстріляного Відродження» — це митці, які творили високохудожні твори, які прагнули піднести українську культуру до вершин світового розвитку. Серед них М. Хвильовий, В. Чумак, Микола Зеров, Василь Еллан-Блакитний, Михайль Семенко, Валер'ян Поліщук, Валер'ян Підмогильний, Євген Плужник, В. Винниченко та багато-багато інших. З 259 українських письменників, що друкувались у 1930 році, після 1938 року лишилося в живих тільки 36, і лише 7 із них померли своєю смертю. Хто вони — ці лицарі нашої культури? Що нам про них відомо?

За останні десятиріччя ХХ століття було опубліковано твори багатьох митців «Розстріляного Відродження», деякі введені до шкільної програми — М. Хвильовий, Г. Косинка, М. Вороний, М. Куліш. Твори цих митців розглядалися на уроках української літератури. Проте є безліч імен, які ще знаходять свою дорогу до широкого українського читача. Серед них я можу назвати Майка Йогансена, В. Чумака, В. Еллана-Блакитного.

Психологізм ([грец.](#) *psych* — душа; [лат.](#) *lohos* — слово, вчення;) — передача художніми засобами внутрішнього стану персонажа, його думок, переживань, зумовлених внутрішніми й зовнішніми чинниками¹¹.